

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

UIT DE INHOUD:

- PROF. DR D.J. ROORDA EN DR P.C. EMMER, GESCHIEDBEOEFENING IN SOORTEN
- DRS L. BREURE, DE HERBERG "HET NULPUNT"
- DRS M. VAN ROSSEM, DE NEW HISTORY
- DR C. OFFRINGA, EEN WHIG INTERPRETATIE VAN DE DUITSE GESCHIEDENIS: EEN ASPECT VAN DE DDR HISTORIOGRAFIE
- W. NOORDEWIER, INTERVIEW MET PROF. DR G. HARMSSEN
- F. KLOEK, DRINKEN AAN FRANSE BRONNEN
- H.P. GROENDIJK, DE HISTORIOGRAFIEBEOEFENING IN NEDERLAND
- MEDEDELINGEN
- AANTEKENINGEN
- BOEKBESPREKINGEN
- P.A. COMMISSIE, COLLEGEROOSTER
- ADVERTENTIES

KLEIO

VERSCHIJNT MAANDELIJKS

16e JAARGANG - SEPTEMBER - 9 - 1975

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

K. VAN DIJK, *voorzitter*, Hoghe Weijdt 13, Heiloo, tel. 072 - 33570.
F. NIJHUIS, *vice-voorzitter*, Lindenlaan 12, Bergen (N.H.), tel. 02208-3821.
MEJ. DRS. E.J. KARREMAN, *1e secretaresse*, Van Limburg Stirumstraat 13, Utrecht, tel. 030-514052
MEJ. DRS. R.E. NOORDIJK, *2e secretaresse*, Allard Piersonstraat 11 D, Rotterdam, tel. 010-763074
DRS. C.P.W.F. HERZBERG, *penningmeester*, Paulus Potterstraat 26, Lisse, tel. 02521-15648, postrekening 128701, t.n.v. penningmeester van de VGN, Vreeswijkstraat 329, Den Haag.
DRS. G.J. SLOOTWEG, *redactie Kleio*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-5047.
A.J. PLAS, *P.A.-commissie*, Vooronder 44, Groningen, tel. 050-488326
DRS. J. BAALBERGEN, *Didaktiekcommissie*, Sandbergstraat 8, Abcoude, tel. 02946-3207.
P.G. RUYLS, *Mavocommissie*, Zandkamp 140, Hoogland, tel. 03493-2128.
DR. F.G.G. GOVERS, *Pedagogischcommissie*, Elzenstr. 12, Uden (N.Br.), 04132-64117
DRS. H. ULRICH, Karel Doormanlaan 15, Oegstgeest, tel. 071-150214
M.J. VAN VELZEN, *Onderwijscommissie*, Mgr. van Gilsstraat 6, Kerkrade, tel. 04445-5941.
A.L. VERHOOG, Drakestein 8, Leiderdorp, tel. 071-91003.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: **Administratie V.G.N., mevr. N. Top-Andringa, Obrechtstraat 44, 's-Gravenhage, tel. 070-465973.** Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

Contributies vanaf 1 januari 1971.

Gewone leden: a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 45,—

b. docenten mavo

f 30,—

Buitengewone leden: a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, v.w.o. en h.b.o.

f 25,—

Aspirantleden:

f 25,—

Echtparen:

f 50,—

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), verschijnt tien maal per jaar.

REDACTIE

DRS. G.J. SLOOTWEG, *voorzitter*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-5047.

DRS. P. VAN HEES, *secretaris*, tel. privé: 030-882365, correspondentie: p/a Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, Utrecht.

C.M.H. BOSCH, Bloemendaal.

DR. P.C. EMMER, Haarlem.

DRS. C.P.W.F. HERZBERG, Lisse.

DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven.

DR. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 40,— per kalenderjaar.

Actieve leraren/leraressen kunnen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.

Abonnementen, opgeven aan: **Administratie V.G.N. mevr. N. Top-Andringa, Obrechtstraat 44, 's-Gravenhage, tel. 070-465973.**

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie.

I. SOORTEN

Men vroeg om "stromingen en richtingen" in de geschiedbeoefening. En nu staat hier, veel neutraler: "soorten". Stromingen zoeken voor zich verschillende wegen, en richtingen duiden op richtingenstrijd. Het gaat er hier echter niet in de eerste plaats om, de goede weg of de juiste richting aan te wijzen, wel om de lezer een beetje wegwijs te maken. En bovendien: al hebben de auteurs hun voorkeuren, zij zijn wegwijs genoeg om te weten dat verschillende routes in een grillig lijnenspel naar eenzelfde doel kunnen leiden. De enkeling, die al te stellig meent op de goede weg te zijn, kan uit de "geschiedenis van de geschiedenis" veel leren: ook bescheidenheid. Richtingen zijn vaak tijdelijke opbloeijsels, die elkaar aanvullen terwijl ze elkaar bestrijden.

Elkaar aanvullen, dat doen allereerst de geschiedenissen van de aspecten van het leven, zoals politiek, economie en cultuur, die elk hun eigen specialisten hebben. Over zulke gespecialiseerde geschiedenissen van afzonderlijke aspecten hebben we het hier overigens niet in de eerste plaats. We gaan ervan uit dat "de" geschiedenis zich idealiter ook en zelfs vooral bezighoudt met samenhangen tussen die aspecten. De meeste historici willen die samenhangen niet prijsgeven. Al erkennen ze naast de onvermijdelijkheid ook het nut van aspectspecialisatie, ze blijven toch, hoe dan ook, dromen van integrale geschiedenis. Hoe-dan-ook: over de aard van die samenhang botsen soms de meningen en dan komt er weer eens iets van die richtingen en die richtingenstrijd om de hoek kijken. Maar de honden blaffen, en de karavaan gaat verder . . .

II. GESCHIEDBEOEFENING

Al zijn de stromingen en richtingen uit de titel van deze bijdrage verdwenen, het woord geschiedbeoefening is blijven staan. Dat is geen toeval: men kan zo'n woord, dat hier aanduidt dat er verschillende methoden zijn om tot antwoorden op historische vragen te komen, thans al heel moeilijk buitenspel houden.

Nu heeft de mens zichzelf altijd vragen over het verleden gesteld, omdat hij beseftte dat hij, of er weinig veranderde of veel, altijd aan dat verleden vastzat. Toch is geschiedbeoefening, hoe dan ook op den duur min of meer verwetenschappelijkt, altijd een heel moeilijke zaak gebleven, en dat is ook geen wonder.

"Filosofisch" gezien is het verleden niet meer dan voorbijgevoerde werkelijkheid, werkelijkheid dus die er in werkelijkheid niet meer is. Bovendien is de geschiedenis onaf, onvoltooid. Veel vragen, oude en telkens weer nieuwe, blijven dus open.

"Methodologisch" gezien zal het dus al heel wat problemen opleveren iets te onderzoeken dat er niet meer is, iets waarnaar wij kijken vanuit een steeds veranderende eigentijdse gezichtshoek. Maar bovendien zijn de middelen om tot antwoorden op historische vragen te komen, de bronnen, altijd min of meer gebrekkig en onvolledig. De antwoorden zijn dus altijd weer voorlopige antwoorden, die de vrager nooit geheel uit de onzekerheid helpen. Dezelfde feiten kunnen altijd weer door de één heel anders geïnterpreteerd worden dan door de ander.

"Wij leerden Ierse geschiedenis. Leerlingen op Protestantse scholen leerden Britse geschiedenis. We leerden allemaal dezelfde dingen, dezelfde gebeurtenissen, dezelfde tijdvakken, maar de interpretaties

die we erbij kregen waren zeer verschillend. Op de Noordierse staatsscholen leert men dat de "Act of Union" (van 1801) totstandgebracht werd om handelsafspraken tussen Ierland en Engeland betere kansen te geven. Wij leerden dat het een boosaardige poging was om in Ierland de linnenindustrie, een gevaar voor de Engelse katoennijverheid, te laten verkommeren. Wij leerden onze Ierse geschiedenis uit het Ierse geschiedenisboek van Fallon, een uitgeverijfirma in Eire. En nu had het Noordierse onderwijsministerie een nota laten uitgaan, waar in stond dat het Ierse geschiedenisboek van de uitgever Fallon niet in de scholen gebruikt mocht worden omdat het op niets anders neerkwam dan oproer en verraad onder de dekmantel van geschiedenis. Onze school maakte er een principe van al zijn leerboeken bij Fallon te betrekken. Toen het ministerie met een klacht kwam schreef de rector, Moeder Benignus, haar antwoord in het Iers. Dat was ook een kwestie van principe"

Vertaling van een fragment op blz. 62 van: Bernadette Devlin, *The Price of my soul*, Londen 1969.

Men kan dat heel erg betreuren, maar waarom zouden historici er ook niet een beetje gelukkig mee zijn dat er, terwijl hun wetenschap onmiskenbare voortgang boekt, toch speelruimte en denkruimte blijft, en ook ruimte voor meningsverschil.

"History", aldus Barraclough, is "the attempt to discover, on the basis of fragmentary evidence, the significant things about the past". Het bewijsmateriaal blijft fragmentarisch, en over wat significant is denkt men telkens weer anders en blijven er meningsverschillen. Nu kan men enerzijds zich verwonderen dat er, bij zoveel ingebakken onzekerheid, toch nog zo veel gepresteerd is op historisch gebied. De "geschiedenis van de geschiedenis" laat dan wel allerm minst een rechtlijnige evolutie zien, maar wat zich toch wel laat waarnemen is verbetering, verfijning, verwetenschappelijking. Dat proces voltrok zich in veel opzichten grillig en schoksgewijs, maar de vragen werden, op de lange duur gezien, toch minder knullig gesteld en met listiger en geraffineerder methoden beantwoord. Nu we net een archeologische en een archiefrevolutie achter de rug hebben — daarover verderop meer — en bezig zijn ook een computerrevolutie te verwerken, is dat proces zelfs opnieuw in een stroomversnelling geraakt. Maar zo'n stroomversnelling brengt weer haar eigen problemen met zich mee.

Want, anderzijds: de onzekerheid blijft ingebakken. Zo nu en dan gaan de mensen, ook de historici zelf, wanhopen of geschiedbeoefening ooit redelijke zekerheid kan gaan opleveren. Dan — en ook nu is dat het geval — verkeert de geschiedenis als vak weer eens in een — interne — crisis. Daar komt dan vaak — en ook nu — nog een externe crisis bij. De naar het verleden vragende mens verdraagt het niet altijd even lankmoedig dat hij aan zijn verleden vastgeketend zit. De mensen rebelleren soms tegen die slavernij en menen dan meestal ook wel historici te kunnen verwijten dat ze het bestaande niet alleen vanuit het verleden verklaren, maar ook goedpraten. Ten opzichte van heel wat historici is dat een onverdiend verwijt, en ook is het "geneesmiddel", dat men in zo'n crisis altijd weer tracht toe te passen — geen vragen meer stellen, net doen alsof men "vrij" is van het verleden — in veel opzichten schadelijker dan de kwaal zelf. We kunnen hier overigens op deze interessante kwestie niet uitvoerig ingaan.

Vanwege dat ritme van zelfvertrouwen en wanhoop onder historici noemt men die crisis wel conjunctureel. Maar er wordt nu door velen betoogd dat er thans meer aan de hand is, dat de problemen veel dieper liggen, dat het vak ook in een structurele crisis gevangen zit. Op het eerste gezicht lijkt die extra-somberheid niet goed te rijmen met die nieuwe stroomversnelling van daareven. Maar er is bij nader inzien wel degelijk een verband. Er is methodische vernieuwing gekomen waarvan sommigen gouden bergen verwachten, terwijl anderen er juist een oorzaak van de crisis in zien en er niet veel anders dan narigheid van voorspellen. Men zou simpelweg op dit meningsverschil kunnen inhaken met een proclamatie dat alle nieuwe methoden waar mogelijk toegepast dienen te worden. Maar zo eenvoudig is het probleem niet. Methode en filosofie staan niet los van elkaar. Nieuwe

werkwijzen steunen vooral op bepaalde bronnen die licht werpen op bepaalde aspecten van het leven. En dan is het weer de vraag of juist die aspecten de wezenlijke historiciteit van mens en samenleving door de eeuwen heen wel onthullen. Opnieuw duiken dus de stromingen op, en de strijd ertussen.

III. BEPERKTE OPZET

Het zou natuurlijk mogelijk zijn dat gevraag van de mens naar het verleden van de vroegste tijden af te volgen. We zouden lezen over de optekening van de stereotype daden van Goddelijk gedachte koningen, over worstelingen om inzicht in Gods handelen met de mensen, over 's mensen pogen om, al dan niet met Gods hulp, vorm te geven aan zijn eigen lot, over alles goedpratende hofgeschiedschrijvers en politieke propagandisten. Het zou een lange weg zijn tot we aan de opvattingen van negentiende-eeuwers zouden toekomen, bijvoorbeeld aan de Christelijk-historische van Groen van Prinsterer en aan de historisch-materialistische van Marx, die beiden wel illustreren dat er een innige relatie is blijven bestaan tussen diepste levensovertuiging en kijk op en aanpak van de geschiedenis. Toch zullen we zo'n complete "geschiedenis van de geschiedenis" hier niet geven. Als we ons beperken tot de laatste drie eeuwen krijgen we zeker al datgene binnen ons gezichtsveld dat vandaag nog voor ons van belang is. Zelfs is de achttiende eeuw dan nog niet meer dan een aanloop, want de belangrijkste "soorten" waar het nu om gaat vinden pas in de negentiende en de twintigste eeuw hun vorm.

IV. DE ACHTTIENDE EEUW

De achttiende eeuw kon al bogen op heel wat verstandig opgezette en goed uitgevoerde geschiedbeoefening. Ook iemand die de prestaties op historisch gebied der middeleeuwen — kloosterkronieken, heiligenlevens, en later ook wel wereldse kronieken — nog allerminst wil weghonen, die ontkomt toch, die middeleeuwse geschriften naast die van de achttiende eeuw plaatsend, niet aan de indruk dat er tussen 1500 en 1700 winst is geboekt. Maar twee grote problemen bleven een rol spelen.

1. Vrijwel alle geschiedbeoefening was nog individueel en amateuristisch. Een academische discipline was er nog niet. Hoe hoge eisen enkelen, met succes zelfs, zich mochten stellen, men kan beslist niet zeggen dat er in brede kring elementaire criteria van wetenschappelijkheid waren aanvaard. Voltaire mag een belangrijk "philosophe" zijn geweest, zijn geschiedschrijverij ontbeerde, al was hij in veel opzichten nog zo'n belangrijk vernieuwer, een goeddoordacht theoretisch en methodologisch fundament. Zijn beoefening was die van een intelligente cultuurdrager, met een hoop gezond verstand, journalistiek en amateuristisch. Hij mag daarbij, in principe althans, het werkterrein van de historicus over vele eeuwen en alle continenten hebben uitgedijd, toch "bevolkte" hij al die eeuwen en al die continenten met redelijke Westeuropeanen van achttiende-eeuwse snit. Hoe vlot hij ten prooi viel aan anachronismen mag blijken uit de krampachtigheid waarmee hij Richelieu's politiek "testament", dat lang na de dood van de kardinaal te voorschijn was gekomen, ten onrechte voor een volslagen vervalsing bleef houden. Bij de discussies over de echtheid van dat geschrift bleek wel dat Voltaire elk orgaan miste voor bepaalde "echte" eigenaardigheden van de zeventiende eeuw. Voltaire was toen trouwens de enige niet die zich zo kon vergalopperen, want men had nog vrijwel geen gevoel voor de eigen atmosfeer die voorbij tijdvakken had gekenmerkt.

En wat ook ontbrak was begrip voor de mate waarin mensen gevangen dan wel beheersers van hun tijdsomstandigheden kunnen zijn. Men stelde de geschiedenis nog vaak voor als een reeks daden van min of meer grote mannen die als het ware in een soort van luchtledig opereerden. Van de relatie tussen die persoonlijkheden en hun eigentijdse omgeving had men weinig notie. Dat niet alleen hun achterban en hun vijanden, maar ook economische en sociale omstandigheden en cultuurpatronen die omgeving vormden die grenzen stelde aan hun mogelijkheden, dat zag men nog veel te weinig.

2. Dit alles hangt trouwens duidelijk samen met het tweede probleem. De geschiedbeoefening was ook toen al een hoogst onzekere zaak gebleken. Men was al in de zeventiende eeuw zo geïmponeerd geraakt door de zekerheid die de wiskunde en de jonge natuurwetenschappen boden, dat geschiedbeoefening daarbij vergeleken maar een hachelijke en bedenkelijke activiteit leek. "Une fable convenue", was de geschiedenis, zei men. Mooi- en goedpraterij van onzeker gehalte, waar je niet veel aan had. En als Voltaire het vak op zijn manier vernieuwde, dan deed hij dat ook door tegemoet te komen aan de "externe" kritiek van die dagen. Niet toevallig plaatste hij, voor het eerst, een "mondiale" geschiedenis tegenover de beperkt-Westerse, de Europacentrische die Christendom en beschaving vanuit het Nabije Oosten liet voortschrijden naar de kusten van de Atlantische Oceaan. Het was geen toeval dat Voltaire zich daarbij juist afzette tegen de geschiedopvatting van bisschop Bossuet, die verdediger door dik en dun van het verbond van troon en altaar, van de bestaande orde dus. Had Bossuet "het bestaande" verklaard en ook wel goedgepraat, Voltaire daarentegen haakte, in bescheiden mate althans, naar verandering. Maar de "starre economische en sociale structuren", die naar de overtuiging van hedendaagse veranderaars het mensdom de weg naar het geluk versperren, die kende hij nog niet. De verandering-belemmerende factor die hij wel zag noemde hij "coutumes". Het zijn de sleur, de zeden en gewoonten, de verwerpelijke wat verouderde tradities, door brede bevolkingslagen en onvoldoende ontwikkeling in stand gehouden. Het lag daarbij ook voor de hand dat Voltaire's eigentijdse achttiende-eeuwse standpunten zijn geschiedwerk sterk beïnvloedden. Die brede bevolkingslagen werden, in hun gehechtheid aan die "coutumes", nog steeds gestijfd door de kerk van Bossuet. En als Voltaire tegen die kerk te velde trok uit naam van een kleine bovenlaag van ontwikkelden, dan belette dat stellingnemen hem tevens in de diepere lagen van de sociale realiteit echt door te dringen.

De voorafgaande beschouwing is vooral ontleend aan het boek van Brumfitt over Voltaire als historicus. Maar als Brumfitt het daar ook nog doet voorkomen alsof reeds tegen de achtergrond van de toenmalige problematiek de wegen van geschiedenis en sociale wetenschap uiteengingen, dan is het zeer de vraag of wij hem ook daarin moeten volgen. Brumfitt ziet Voltaire, om zijn belangstelling voor bevolkingsgetal en economisch beleid, als het oertype van de sociaal-historicus: hij bleef het unieke gebeuren in een verhaal weergeven. En Montesquieu mag dan een socioloog heten omdat hij zich bezig hield met ideaaltypen en andere generalisaties waarmee hij theorie ontwierp over regelmatigheden en wetmatigheden in de sociale werkelijkheid. Brumfitt gaat daarbij in veel opzichten te ver. Hij gaat uit van een tegenstelling (uniek-repetitief) tussen die twee vakken waar wij niet meer zo absoluut in geloven, en hij plaatst bovendien het sociale aspect, dat die nog vóór alles individualistische intellectuelen nog niet echt in volle omvang waren gaan bestuderen, veel te nadrukkelijk op de voorgrond.

En toch was er, vóór de negentiende eeuw begon, vóór het vak in de universiteiten een

erkende plaats had gevonden, al zo'n crisis verwerkt die in andere vormen nog meer dan eens zou terugkeren.

V. DE NEGENTIENDE EEUW

a. *Het Historisme*

In het laatst van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw werd geschiedenis een universitair vak. Of het vak toen ook al een "wetenschap" werd is minder zeker, maar wel staat vast dat kritische bronselectie en kritische broninterpretatie tezamen zorgden voor een eerste afronding van al spoedig algemeen aanvaarde methodologische spelregels. Als vader van die kritisch-filologische benadering, die de geschiedenis binnen de letterenfaculteit bracht — in Nederland bevindt het vak zich daar thans nog — noemt men doorgaans de Duitser Niebuhr. († 1831).

Nu ging het ook toen niet alleen om een hanteerbare methodenleer. De romanticus-filosof Herder had al eerder de eis gesteld dat historici zich moesten inleven in de tijden, de landen en de mensen waarmee zij zich bezighielden. Dit "einfühlen" — een inderdaad zeer noodzakelijke bezigheid — laat zich nooit geheel omzetten in een samenhangend systeem van methodologische voorschriften. In ieder geval werd, al leverden ook andere landen wel een bijdrage, de opbloei van het vak geschiedenis in de late achttiende en de negentiende eeuw allereerst een Duitse aangelegenheid. Geschiedbeoefening werd, vooral in dit land, in universitaire kring een respectabele activiteit: al te vulgaire en al te opvallende bijmengsels van politiekpropagandistische aard begonnen uit de Geschiedenis-met-een-academische-hoofdletter te verdwijnen. De Duitse historicus Ranke (1795-1886) beheerste het omvangrijke terrein van de Europese geschiedenis sinds de middeleeuwen en verwierf zich op den duur allerwegen groot gezag. Men plakt op de stroming waartoe deze historicus, met de vakgenoten die hem omringden en navolgden, behoorde, wel het etiket van het "historisme". Het is een in veel opzichten beduimeld etiket, ook omdat men de inhoud van de historische fles zo lang en op zo veel verschillende manieren is blijven gebruiken. Er is door die stroming als geheel zó veel aan het vak veranderd en verbeterd dat men dat nooit meer geheel ongedaan zal kunnen maken. Maar toch: al hun grote prestaties ten spijt was en bleef er kritiek, en die is mettertijd allerm minst verstomd.

De kritiek van vakgenoten en buitenstaanders, al tijdens Ranke's leven, was voor een deel ingegeven doordat men zich weer afvroeg, opnieuw onder de indruk van de grote prestaties der exacte vakken, of de geschiedenis wel op de goede weg was, of ze voldoende zekerheid kon bieden, of ze zich verwetenschappelijkte naar behoren. Onder invloed van die uitdaging gingen veel historici het extra-onderstrepen dat hun vak een alfa-vak was dat tot de "humaniora" behoorde, een vak met een eigen aanpak waarin "Einfühlen" en "Verstehen" een grote rol speelde, een vak van, voor en over "geletterden".

Wij zijn eigenlijk al met de kritiek op deze stroming bezig, maar het is toch wel nuttig puntsgewijs naar voren te brengen wat men vooral tegen Ranke als "Ideaaltipe", maar toch ook tegen de stroming als geheel zoal te berde heeft gebracht.

1. Terwijl de achttiende-eeuwers niets begrepen van het eigen klimaat van de afzonderlijke tijdvakken hadden veel negentiende-eeuwers er een te absoluut respect voor (Ranke: "Jede Epoche unmittelbar zu Gott"). Er ontstonden tijdvakspecialismen, maar men kwam te weinig tot vergelijken in de tijd, tot generalisatie en synthese.
2. Dat absoluut respect voor het verleden leidde er toe dat men meende dat vooral de

bronnen moesten spreken, niet de historici. Het ging er om "wie es eigenlijk geweest". Zo kwam men slechts tot "Verstehen" van het verleden, niet of veel te weinig tot een oordeel erover. Geschiedbeoefening dreigde een normloos bedrijf te worden. De hedendaagse historicus, die zich veel beter bewust is dat hij nooit geheel ontkomt aan eigentijdse subjectiviteit ("alle geschiedenis is eigentijdse geschiedenis") is een veel ambivalenter wezen. Hij tracht niet alleen zijn object van binnenuit, dus vanuit de normen van het verleden zelf, te begrijpen, maar hij wil het ook van buiten af, vanuit zijn eigen tijd, beoordelen.

3. Uitgaande van de volstrekte uniciteit van het gebeuren kwamen veel historici ertoe niet alleen elk zoeken naar wetmatigheid, maar ook het opsporen van regelmaat, vergelijkbaarheid en herhaling af te wijzen. Ook Ranke wilde hier niets van weten. Mede daardoor kwam men er toe chronologisch opgebouwde, verhalende geschiedschrijving te beschouwen als het voornaamste, en bijna het enige legitieme eindproduct van geschiedbeoefening. De geschiedschrijver was wel eens wat al te zeer met zijn letterlievende lezers begaan, en ook waardeerde men bijvoorbeeld een onderzoekersverslag of een beleidsadvies nauwelijks als belangrijke eindproducten van historische aktiviteit.
4. Aan integrale geschiedenis was men nog allerm minst toegekomen. Niet alleen keek de alfa-historicus veel te weinig naar het verleden van het bèta-erf, ook was de voorkeur voor de (nationale) staat en voor geletterden, dus allereerst aristocraten en burgers, opvallend. Aan geestesgeschiedenis kwam men al wel ruimschoots toe, maar aan economische en sociale nog veel te weinig. Brechts bekende zinnetje uit de Dreigroschenoper: "Die im Dunkeln sieht man nicht" was ook van toepassing op het verleden van de buiteneuropese, of althans niet-Westerse wereld. Ranke achtte de "Völker des ewigen Stillstandes" geen studieobject voor historici: over die a-historische volken moest de volkenkundige, de cultureel-anthropoloog zouden wij zeggen, zich maar ontfermen.

Veel van dit alles klinkt tot vandaag na in de verwijten van vernieuwers aan het adres van "traditionele" historici. Dat men daarbij, ook op anderen dan Ranke en zijn directe medestanders en navolgers afgevend, vrij vaak te ver gaat, blijve hier nu buiten beschouwing.

b. Het Positivisme

Een aparte groep vormden de geleerden die zich zó door de bloei van de exacte wetenschappen en de trefzekerheid van hun methoden uitgedaagd en aangesproken voelden, dat zij ook voor de vakken die zich met mens en samenleving bezighouden een ontwikkelingsgang langs dezelfde wegen bepleitten. Alleen dan zou men tot kennis van eenzelfde zekerheidsgehalte komen, meenden ze. Zij volgden dus eigen wegen en kwamen, al bleven ze zich veelal wel met het verleden bezighouden, soms vrij snel buiten het historisch erf terecht. Niemand heeft de verwachting dat men, na een inventarisering en rangschikking van alle relevante sociale feiten van verleden en heden tot absoluut vaststaande uitspraken ook met betrekking tot de toekomst zou kunnen komen, zo indringend en eenzijdig onder woorden gebracht als de Fransman Auguste Comte (1798-1857). Hij heeft de vader van de sociologie geheten tot de sociologen zich wat voor hem gingen gêneren en op zoek trokken naar meer aanvaardbare en eerdere stamvaders. Comte's "geloof" in wetmatige vooruitgang was op zich al in strijd met de natuurwetenschappelijke zekere, "positieve" feitenkennis die naar zijn overtuiging het enige

fundament van alle wetenschap behoorde te zijn. Zolang men de gewaagde eenzijdigheden van zijn en anderer positivisme nog niet in hun betrekkelijke oppervlakkigheid had ontmaskerd, hebben zeer velen in een soortgelijk vooruitgangsoptimisme gouden bergen verwacht van een positivistische "verwetenschappelijking" van de geschiedenis. Het is niet verwonderlijk dat hier historici bij zijn — waaronder weer vrij wat Duitsers — die met "Stufentheorieën" en andere theoretische constructies de economische en sociale realiteit te lijf wilden gaan, op zoek naar wetmatigheid of regelmaat. Te onzent heeft de leidse historicus Fruin († 1899) duidelijk onder invloed van het positivisme gestaan, zoals diverse geschriften van zijn hand bewijzen. Toch kan men niet zeggen dat Fruin, die overigens wel wat werk aan kon, de uitvoering van het immense positivistische program — alle sociaal - relevante feiten verzamelen, al is het maar voor een stukje van het verleden, is geen kleinigheid — al krachtig ter hand heeft genomen. J.W. Smit heeft in zijn dissertatie (1958) dit tekort, in de vorm van een verwijt aan Fruins adres, naar voren gebracht. Dat is nú weer een begrijpelijk verwijt geworden. Want toen Smit dat schreef hadden de archief- en de computerrevolutie inmiddels een neo-positivisme binnen ons gezichtsveld gebracht. En dat is dan een neo-positivisme dat volgens aanhangers veel minder pretentieus is dan het oorspronkelijke positivisme. Maar de tegenstanders achten het in neo-vorm even gevaarlijk als het origineel. We komen daar nog terloops op terug.

c. *Het Marxisme*

Op het eerste gezicht is er tussen Marx (1818-1883) en de positivisten vrij wat overeenkomst. Een verwant vertrouwen in de bereikbaarheid van wetenschappelijke zekerheid, ook naar de toekomst toe, en een verwant geloof in wetmatigheid of op zijn minst regelmaat — men leze de redevoering van Engels aan het graf van Marx —

"Zoals Darwin de wet van de ontwikkeling van de organische natuur, zo ontdekte Marx de ontwikkelingswet der menselijke geschiedenis: de tot dusver onder ideologische overwoekeringen verborgen eenvoudige feitelijkheid, dat de mensen vóór al het andere eerst moeten eten, drinken, wonen en zich kleden, voor ze aan politiek, wetenschap, kunst, religie, enz. kunnen doen; dat dus de productie van de onmiddellijke materiële dingen om te leven, en daardoor de telkens aanwezige economische ontwikkelingstrap van een volk of van een periode, de basis vormt, uit welke zich de staatsinrichtingen, de rechtsopvattingen, de kunst en zelfs de religieuze begrippen van de bedoelde mensen hebben ontwikkeld, en waaruit die daarom ook verklaard moeten worden — niet, zoals tot dusver geschiedde, omgekeerd"

Redevoering van Engels bij het graf van Marx (1883), in J. de Kadt, *Inleiding tot het denken van K. Marx*, Assen 1951, p. 27.

verraden dat beide stromingen hun wortels vinden in het denkklimaat van één en hetzelfde tijdvak. Ook Marx mag, al was hij filosoof-van-huis-uit, een "founding father of the social sciences" heten, ook Marx heeft historici beïnvloed.

En toch zijn er tussen hem en de positivisten ook zeer grote verschillen. Marx biedt een veel hechter en bepaalder filosofisch fundament dan Comte, maar hij heeft de historici veel minder óók in methodologische zin uitgedaagd dan de positivisten. Is dit methodologisch tekort er voor verantwoordelijk dat Marx' werk in historicis nog te vaak gebruikt wordt om er geloofsgetuigenissen aan te ontleen, te zelden om er wetenschappelijke werkhypothesen op te baseren? Marx biedt een optiek op de samenhang van levensverschijnselen en bevolkingsgroepen die integrale geschiedenis schijnt mogelijk te maken. Maar als men zou concluderen dat die integratie zich volgens het recept van Marx zelf, met het economisch sociale leven als uitgangspunt, kern en bindmiddel zou moeten voltrekken, dan blijkt dat diverse Marxistische historici zo'n program in theorie niet

onderschrijven terwijl anderen het in de praktijk niet uitvoeren. Er is onder deze historici nogal wat meningsverschil en verschil in aanpak. Het antwoord dat Christopher Hill eens gaf op de vraag of hij een Marxistisch historicus zou zijn, luidend: "Vertel mij dan eerst wat een Marxistisch historicus eigenlijk is", mag bepaald treffend heten. Hill's eigen werk valt sterk uiteen in een sociaal-economisch en een geesteshistorisch gedeelte. Ook bij anderen valt het op hoe weinig hun uitvoerige en zorgvuldige onderzoeken naar de geschiedenis van sociale denkbeelden en sociale bewegingen verbonden zijn met de resultaten van het historisch onderzoek in de sociale stratificatie en naar de economische omstandigheden van het verleden. Nu bewijst natuurlijk het feit dat slechts weinigen tot dusverre belangrijke bijdragen hebben geleverd tot integratie volgens een recept in overeenstemming met het Marxistische gedachtegoed nog allerm minst iets tegen een dergelijke receptuur. Tot die weinige bijdragen van belang valt overigens het bekende Hongerjaar van de jurist-journalist Kuttner niet meer te rekenen. Hoe groot ook indertijd de verdienste van deze poging van deze man geweest mag zijn, en de doctrinaire vooringenomenheid, en het achteraf uiterst beperkt gebleven onderzoek dragen er toe bij dat het werk reeds thans sterk verouderd is.

Van meer en vermoedelijk ook van meer blijvende betekenis is het werk van beroepshistorici als Thompson en Hobsbawm, vooral over de Engelse arbeidersklasse, en van Soboul over de Sansculotten. Dit zijn wellicht niet toevallig Marxistische historici die in de Westelijke wereld leven. Men is het er algemeen over eens dat de vakgenoten in de communistische wereld onder hoogst ongunstige omstandigheden moeten werken.

Hoe dat alles zij, de betekenis van de economische en de sociale factoren in het gebeuren opnieuw zózeer onderschatten als men dat vóór Marx deed, dat zal nooit meer mogelijk zijn.

VI. DE TWINTIGSTE EEUW

a. *De gevolgen van de drie revoluties*

Terwijl de grote stromingen van de voorbije eeuw nog nabloeiden en er allerwegen veel werk van kwaliteit verzet werd, waren op de drempel van onze eeuw twee van de drie revoluties — die in de archeologie en in het archief — al op gang gekomen en werden de eerste aanzetten gegeven voor de nieuwe soorten geschiedbeoefening die nog aan de orde moeten komen.

De eerste indruk die de resultaten van dit voortwerken en deze vernieuwingen thans, nu ook de computer nog door historici in gebruik is genomen, op een buitenstaander maakt, is een hoogst verwarrende. De weg blijven vinden in de beschikbare bronnen en publikaties is zelfs voor insiders soms een heksentoer. Door het gebruik van nieuwe soorten bronnen — bijvoorbeeld belastingkohieren en bevolkingsadministratie — en nieuwe werkwijzen zijn nieuwe hulpwetenschappen en nieuwe aspectspecialisaties ontstaan. De vertechnering van de methoden leidde tot samenpel met hulpkrachten, tot inhuren van specialisten ten behoeve van het onderzoek. Archeologen besteden een deel van hun werk uit aan "ouderdomsbepalers", sociaal-economisch-historici en beoefenaars van historische demografie aan posttypisten en computerprogrammeurs. Een deel van het grensverleggend onderzoek werd een zaak voor vrijgestelden, maar juist dat deel kon vaak slechts op uiterst beperkt terrein worden aangepakt. Want modern onderzoek is een kostbare zaak waarvoor vaak grote subsidiebedragen nodig zijn, ook omdat men, waar mogelijk, streeft naar de volledigheid die zo groot mogelijke zekerheid geeft. Volledige

uitbuiting van alle beschikbare bronnen werd het parool. En dan vooral van die bronnen van de moderne soort die houvast bieden en nauwkeurige bewerking mogelijk maken. Men weigerde het te laten bij een impressionistische keus uit geschriften van en over enkelingen, persoonlijk gekleurd en voor tegenspraak vatbaar. Als waterdichter methoden toepasbaar en betere bronnen beschikbaar waren mochten de oude bronnen en de oude werkwijzen hoogstens een aanvulling zijn. Dat gold temeer nu men zich vooral ging richten op de veranderende kaders die de mens omgaven en de veranderende netwerken waarvan hij deel uitmaakte. De vraag of de mens zelf, met zijn dromen en daden, daarbij te veel op de achtergrond raakte werd natuurlijk al heel gauw gesteld, vooral omdat er nog heel wat historici waren die zich naar de oude trant daarmee bleven bezighouden. En deze laatsten voerden nog een bezwaar aan: dreigde door die hele verteknisering van de historische wetenschap de band tussen de geschiedschrijver en zijn lekenpubliek niet een uiterst dun draadje te worden? Een modern onderzoeker die nog voor een breed lekenpubliek wil schrijven moet zo min mogelijk "jargon" gebruiken, en bovendien — en dat is heel moeilijk geworden — zorgen dat zijn bewijsplaatsenapparaat toegankelijk blijft voor de lezer. Alleen zo immers kan die hem blijven volgen, controleren en bekritisieren. Men kan het betreuren dat de geschiedwetenschap aan literaire allure heeft ingeboet en het accent is gaan verleggen naar de sociale en de economische aspecten van het verleden. Maar wie zou denken dat dit hele specialistengedoe het grote publiek toch niet aangaat en ook niet interesseert, en dat dat dunne draadje dan maar stukgetrokken moet worden, die oordeelt toch al te lichtvaardig. Er is veel voor te zeggen om van het dunne draadje een dik kabeltouw te maken, en dan niet omdat de moderne historische produktie zo mooi zou zijn, maar omdat ze zo belangrijk kan zijn. Specialisten behoeven geen mensen met oogkleppen te zijn die alleen maar steeds meer weten van steeds minder. Zij kunnen soms door verfijnde kennis van een deelterreintje grote gebieden openbreken en ook daar de inzichten fundamenteel veranderen. En zo zijn er door modern onderzoek grote veranderingen gekomen in de visie op menselijke verhoudingen in historisch perspectief. Op de trage maar onmiskenbare veranderingen in de relaties tussen mensen is verrassend veel nieuw licht komen te vallen. En hetzelfde geldt voor de economische veranderingen. We zien daardoor ook beter hoe die mens telkens in zijn bewegingsvrijheid door die veranderende omstandigheden werd beperkt. En dat inzicht inzake beperkte veranderlijkheid wordt in de bespreking van vraagstukken waarmee het lot van zeer velen thans gemoeid is, maar al te vaak verwaarloosd. Het is dus een eis van gezonde democratie om van dat draadje zo'n kabeltouw te maken. Wellicht sterker dan ooit tevoren geldt nu Cicero's uitspraak: "Niet te weten wat er gebeurde voor je geboren werd betekent altijd een kind blijven". Vermoedelijk is er, in die zin, thans veel te veel kinderlijkheid om ons heen.

Urbanisatie, industrialisatie en bureaucratisering, om maar iets te noemen, zijn niet toevallig vandaag de dag zaken waar historici zich intensief mee bezig houden en waar wel degelijk grote belangstelling voor bestaat, ook bij leken, die zich bij die processen persoonlijk betrokken achten. Een probleemgerichte benadering van het verleden, gericht op aspecten van het leven die men thans significant vindt, ook dat is een trek die bij de nieuwe soorten geschiedbeoefening, meer dan bij de oude, opvalt. En zo zijn er dus tal van trekjes en trekken waarin die nieuwe soorten verschillen van de oude. Dat opdringen van het nieuwe naast het oude ging gepaard met grote spanningen. Men heeft zelfs al wel gesproken over de vijandschap tussen twee historische culturen, en inderdaad zijn de tegenstellingen, getuige allerlei uitspraken soms bijzonder heftig, al ontbreken daarnaast de tekenen dat er een verzoening op til zou kunnen zijn, evenmin. Maar als we willen

weten hoe die vijandschap te verklaren is, zullen we toch eerst wat precieser moeten gaan bezien hoe die nieuwe stromingen zijn opgekomen en welke het zijn. Daarbij zullen we ditmaal niet naar Duitsland moeten kijken, maar vooral naar Frankrijk, en ook wel naar de V.S. en Engeland.

b. De Annales

Al in 1903 sprak de Fransman Simiand zich uit tegen "l'idole politique", "l'idole individuelle" en "l'idole chronologique" in de geschiedbeoefening. En tegen deze drie idolen en hun eindproduct, de "histoire événementielle" keerde zich ook de groep historici die onder leiding van Marc Bloch en Lucien Fèbre in 1929 het tijdschrift *Annales* oprichtten. Zij zochten bewust contact met de sociale wetenschappen: economie, geografie, culturele anthropologie en sociale psychologie voorop. Wat later kwam ook de demografie daar nog bij. Met de politicologie waren er, niet onbegrijpelijk, veel minder contacten, en ook de sociologie, die in Frankrijk na Comte en Durkheim († 1917) wat over haar hoogtepunt heen raakte, stond min of meer ter zijde. Ook buiten het tijdschrift werd er door de *Annales*-groep veel gepresteerd en georganiseerd. Belangrijke publikaties zijn onder meer een aantal monografieën van diverse auteurs. Bloch en Fèbre voorop, over de "histoire des mentalités". Het ging er daarbij om sociaal-psychologische kennis aan te wenden ten einde inzicht te krijgen in collectieve voorstellingen, opvattingen en gedragspatronen van het verleden. De tijd waarin men de psychologie slechts gebruikt — en ook wel misbruikt — had om er biografieën van individuele helden mee aannemelijk te maken, leek nu voorbij. Na verloop van tijd evenwel kwam een ander genre onder de *Annalisten* wat meer op de voorgrond. Er verscheen een reeks regionale monografieën, vooral over het Ancien Régime, waarin onthuld werd hoe het lot van de bevolking medebepaald werd door demografische en economische omstandigheden. De loop van lonen en prijzen, geboorte, huwelijk en sterfte vormden een nu en dan verschuivend structureel kader. Braudel betoogde in zijn boek over het Middellandse zeegebied tijdens Filips II dat het veranderingstempo van zulke sociale conjuncturen hoger was dan dat van de bijna geheel statische geografische omstandigheden, maar veel trager dan dat van de vaak slechts schijnbaar belangrijke gebeurtenissen der "histoire événementielle". Er werden dus drie soorten tijd onderscheiden, drie lagen in de tijd als het ware, elk met een eigen tempo en ritme. En de diepste, traagste lagen achtte men voor de mensen van groter belang dan de snel veranderende laag aan de oppervlakte. Het paste in dit kader dat Goubert aantoonde dat er ondanks de kritiek in de hovelingsmémoires op de oorlogspolitiek van de ouder wordende Lodewijk XIV juist in diezelfde tijd een duidelijke relatieve verbetering in de sociaal-economische conjunctuur optrad. En het sprak natuurlijk vanzelf dat in zijn beoordeling die verbetering een doorslaggevend factor was dan die kritiek en die oorlogspolitiek tezamen.

De *Annalisten* hebben zich altijd een integrale geschiedenis als ideaal voor ogen gehouden. Fèbre schreef eens: "l'Histoire ne se découpe pas en tranches". Toch is er van integratie van de *histoire des mentalités* met het gepresteerde op sociaal-economisch gebied nog veel te weinig terecht gekomen. Men heeft de *Annalisten* natuurlijk ook verweten dat zij met hun alleen-maar-specialistische activiteiten onvoldoende gehoor konden vinden bij een breed publiek. En dan is er tenslotte nog een derde verwijt waar aan wij wat aandacht moeten besteden. Hun activiteiten reiken maar zelden verder dan de Franse Revolutie. Een groot gedeelte van hun produktie heeft betrekking op het Ancien Régime. Hoe belangrijk de vruchten van hun werk daarover voor de hedendaagse mens in sommige

opzichten mogen zijn — hun onderzoek werpt b.v. nogal wat licht op de demografische problemen van thans nog in een preïndustrieel stadium verkerende ontwikkelingslanden — hun gebrek aan activiteit inzake de negentiende en de twintigste eeuw blijft opvallend. Past de nieuwste geschiedenis niet goed bij hun opvattingen, voorkeuren en werkwijzen? Men kan gemakkelijk volhouden dat het gros van de bevolking tijdens het Ancien Régime doorgaans volslagen onberoerd bleef door het evenementieel gebeuren, door veldslagen, kabinetsbeslissingen en regeringswisselingen. Maar gold dat voor de negentiende en vooral voor de twintigste eeuw nog evenzeer?

c. De New Economic History

Met het feit dat de zojuist besproken Fransen meestal niet verder reikten dan het Ancien Régime hangt ook samen dat zij zich op economisch gebied gevoegelijk konden beperken tot loon- en prijsgeschiedenis. Die levert, zeker voor het Ancien Régime, al ingewikkelde problemen genoeg op, en de bronnen laten het ook vaak niet toe dat men dieper spit en ruimere samenhangen opspoort. Voor de tijd na de Industriële Revolutie doet de Amerikaanse New Economic History dat wel. Ze meet waar mogelijk de makro-economische samenhangen die betrekking hebben op economische groei volledig door, maar ze kan dat uiteraard alleen maar met redelijk succes doen voor hoogontwikkelde landen in de negentiende en twintigste eeuw. Daarbij becijfert ze niet alleen alle belangrijke aspecten van het feitelijk gevoerde beleid, maar ook die van de niet uitgevoerde beleidsalternatieven. Het beroemdste en beruchtste voorbeeld is het onderzoek naar de economische gevolgen van spoorwegaanleg in de Verenigde Staten, waarbij ook werd nagegaan wat er met de Amerikaanse economie gebeurd zou zijn als die spoorwegen er niet waren gekomen (counterfactual analysis). Dit gaat velen te ver.

Een zeer recent voorbeeld van de discussies, die de New Economic History op gang heeft gebracht, heeft betrekking op de positie van de negerslaven in het zuiden van de V.S. In de 'traditionele' geschiedschrijving bestond sinds jaar en dag een meningsverschil over de economische en sociale gevolgen van de slavernij op de katoenplantages. De marxistische geschiedschrijving had bovendien de burgeroorlog getypeerd als een onafwendbare sluitsteen op het graf van de ten dode opgeschreven plantageëconomie. Recent cliometrisch onderzoek wijst er in de eerste plaats op, dat de economische positie van de zuidelijke plantages in de V.S. juist verbeterde in de periode, die aan de burgeroorlog vooraf ging. Voorts hebben R.W. Fogel en S.L. Engerman in hun geruchtmakende studie "Time on the Cross; the Economics of American Negro Slavery" de levensomstandigheden van de plantageslaven proberen "na te meten". Als verrassende conclusie komt uit hun boek naar voren, dat het dieet, de huisvesting en de gezinsstructuur alsmede de bestraffing van de slaaf gunstig afstak ten aanzien van dezelfde aspecten van het dagelijks leven van de vrije fabrieksarbeiders in het noorden van de V.S. of — tot in de 20ste eeuw — van de vrije arbeiders in Europa.

d. New Urban History

Ook in de geschiedbeoefening die zich met urbanisatie bezighoudt is een grondige vernieuwing opgetreden. Wie vandaag de dag de urbanisatie van één stad die in de loop van de negentiende eeuw het honderdduizendtal inwoners passeerde volgens de recepten van de New Urban History wil onderzoeken, die krijgt, ook hier, te maken met uitputtend brongebruik. Volkstellingregisters, kadastrergegevens, notariële- en bestuursarchieven, en

archivalia over de veranderende sociaal-hygiënische omstandigheden leveren de harde kaders voor zo'n onderzoek, waarvoor doorgaans vrij wat subsidie nodig zal zijn, niet in de laatste plaats omdat de aard en de omvang van het verzamelde materiaal het mogelijk en gewenst zullen maken de "job" in een computer te stoppen.

e. Prosopografie

Met die bewerking van complete volkstellingen voor één stad komen we in de buurt van de prosopografie, waarvoor soms ook mooie namen als collectieve biografie en "multiple career-line analysis" worden gebruikt. Prosopografie is het met bepaalde vragen te lijf gaan van de relevante persoonsgegevens van de volledige bemanning — of desnoods een representatieve steekproef uit die bemanning — van bepaalde instellingen uit bepaalde gedeelten van het verleden. Aan boektitels als "Pride's Purge" (over de zuivering van het Engelse Lagerhuis in 1648), "Crisis of the Aristocracy" en "The Kings Servants" ligt prosopografisch onderzoek over Parlementsleden, edelen en bureaucraten ten grondslag. Men verzamelt vergelijkbare gegevens over ontwikkeling, bezit, huwelijk en kindertal, relaties binnen en buiten de instelling waarvan men lid is, toetreding tot en uittreding uit de institutie, enzovoort. En men kan daarmee vaak niet alleen over de demografische eigenaardigheden van zo'n groep en de sociale mobiliteit van haar leden interessante zaken op het spoor komen, maar ook over de betekenis van de betreffende instelling, haar werkwijze en haar rol in het gebeuren. Vaak zijn de uitkomsten van zulk onderzoek vooral zo verrassend omdat telkens weer blijkt dat men bij ouder onderzoek veel te veel is afgegaan op de rol van enkele formele en informele leidersfiguren, die vaak helemaal niet erg representatief zijn voor de instelling in kwestie. Het werd hiervóór overigens ook al even duidelijk dat de — vooral Engelse en Amerikaanse — beoefenaren van de prosopografie de evenementiële geschiedenis allerminst schuwen. Politiek en chronologie zijn hier geen schrikbeelden, en het individu is dat eigenlijk ook niet, al gaat het om zijn positie in de groep. Met de Annalisten en andere vernieuwers hebben de prosopografen overigens wel gemeen dat ze pas door de archiefrevolutie tot hun vernieuwingen zijn gekomen. Sir Lewis Namier († 1960), die omstreeks 1930 zijn belangrijkste werken over Engelse parlementsgeschiedenis van de achttiende eeuw in het licht gaf, had zonder een zondvloed van bereikbare archivalia zelfs geen start kunnen maken. Aan de computer kwam hij overigens nog niet toe. Zijn werk was op analyse van de netwerken van de "structure of politics" gericht: in het motto van Namier's eerste boek treffen de woorden "how they consorted together". En in die analyse kwam de grote betekenis van plaatselijke tegenstellingen, familierelaties, groot en klein eigenbelang zo duidelijk naar voren, dat godsdienstige ideeën en de partij-idealén die omstreeks 1760 in het Engelse parlement toch al niet veel voorstelden nu helemaal uit het gezichtsveld te verdwijnen. Had Namier, die als student onder de indruk was geraakt van de colleges van de socioloog Pareto, met zijn neopositivistische methoden de geest uit het verleden weggedrukt? Na zijn dood kwam er in Engeland een duidelijke reactie tegen de Namier-school en haar wijze van werken op het terrein van de parlementsgeschiedenis. Toch mag men op grond van enkele recente uitstekende werken over Engelse geschiedenis — van Engelse en Amerikaanse zijde — aannemen dat de prosopografie — die meer omvat dan die Namier-school alleen — door deze en dergelijke kritiek een scherper inzicht heeft gekregen in de begrenzingen en de mogelijkheden van deze methode. Eén van die begrenzingen is natuurlijk maar al te duidelijk: men kan er vooral kleine, dus elite-groepen mee bestuderen, geen bevolkingsmassa's. Dat betekent overigens niet dat prosopografen zelf

elitaire lieden zouden zijn. Het ontmaskeren van het spel binnen allerlei coterieën werkt vaak ontnuchterend genoeg!

f. Psycho-History

In het verlengde van de studie van de 'objectieve' kenmerken van belangrijke personen ligt de huidige aandacht voor de psychologische benadering van het verleden. De ontwikkelingen in de psychologie en met name in die van de psycho-analyse hebben, na Freud, hun uitwerking op de historische biografie niet gemist. Een eerste proeve van de mogelijkheden van de historische psycho-analyse is Erik Erikson's "The Young Man Luther: A Study in Psycho-Analysis and History" (1959). Toegegeven, in de uitleg over Luther's karakter vertelt de psycho-analyticus Erikson ons meer belangrijks dan de conventionele biografieën door historici geschreven. Net als bij de prosopografie staat daar echter tegenover, dat een historisch verantwoorde psycho-analyse slechts mogelijk is als er voldoende relevante biografische gegevens voorhanden zijn. Door deze voorwaarde kunnen slechts diegenen, die maatschappelijk geheel bovenaan stonden, als studieobject voor deze historische specialisaties in aanmerking komen. Nog onlangs is voor de eerste maal een psycho-analyse van de Amerikaanse president Wilson van de hand van Freud zelf verschenen (S. Freud en W. Bullitt, Thomas Woodrow Wilson (1967)).

Gelet op de huidige trend in de geschiedschrijving, met zijn sterke nadruk op grote structurele samenhangen zou de psycho-history slechts een kleine groep van "grote mannen vereerders" van dienst kunnen zijn. Om dit te voorkomen is de psycho-analyse ook gebruikt om grote sociale massabewegingen te bestuderen. De middeleeuwse heksenjacht, de millenaristische bewegingen, de oorlogswil (Wereldoorlog I); — het zijn alle onderwerpen die nieuwe dimensies krijgen, gezien vanuit het sociaal-psychologische perspectief. Het bekendste en ook wel oudste voorbeeld van deze sociaal-psychologische benadering betreft de studies over het anti-semitisme, het fascisme en nationaal-socialisme alsmede over het nationalisme. Beroemd is de verzamelbundel van T.W. Adorno e.a. over "The Authoritarian Personality", waarin de techniek van de sociaal-psychologische werkwijze nader wordt uiteen gezet.

g. Niet-Westerse geschiedenis

De gang van imperialismen via dekolonisatie naar ontwikkelingssamenwerking heeft de geschiedbeoefening ook voor nieuwe problemen geplaatst. Dat Ranke's uitspraak over het statisch karakter van het niet-Westers prekoloniaal verleden fundamenteel onjuist is heeft men allengs wel ontdekt. Maar daarmee is de mondiale geschiedenis, die reeds Voltaire tegenover de Europeacentrische wilde plaatsen, er nog allerminst. Dat er sinds de achttiende eeuw op dit gebied zo weinig voortgang is geboekt is ook geen wonder. Voordat de verschillende volken en cultuurkringen door "ontdekking" en kolonisatie in contact kwamen met anderen was er tussen die cultuurkringen heel weinig wisselwerking. Eén compacte mondiale geschiedenis zal er dus maar zo niet komen. Ze zou voor die vroege tijd een anachronisme zijn. Ook door andere omstandigheden is er hier nog weinig voortgang. In de kortelings zelfstandig geworden staten streeft men er zelf allereerst naar het bestaan van de eigen staat ook historisch te rechtvaardigen. De geschiedbeoefening is er soms even nationaal-etatistisch als in de ook tot op zekere hoogte "jonge" nationale staten in Europa in de negentiende eeuw het geval was. Zo gezien ligt men dus thans in de ontwikkelingslanden ruim driekwart eeuw achter, en men ziet er de zaken dus vaak anders

dan het geval is in het Westen, waar wetenschappelijke instituten zich allengs met de bestudering van die cultuurkringen en hun verleden zijn gaan bezighouden. Ook de studie die daar verricht wordt blijft een wat verbrokkelde bedrijvigheid, vooral door de verscheidenheid van talen die er in het spel zijn. Toch is het maar al te duidelijk dat het universitair historisch bedrijf, de enthousiaste ontwikkelingssamenwerkers en het onderwijs als klanten hun weg naar deze instituten zullen moeten vinden.

h. Polarisatie van twee historische culturen?

"Geschiedenis tussen structuur en evenement", de titel van de recente dissertatie van Bertels, suggereert al min of meer een gepolariseerde situatie. Het lijkt wel alsof de auteur de historici wil toeroepen: Kies vóór structuren en tegen het evenement, dan wordt je vak eindelijk, evenals en samen met de andere sociale vakken, een echte wetenschap.

Natuurlijk stuit de vertechnisering van het historisch bedrijf zeer velen tegen de borst. Er wordt op de activiteiten van de Annales-groep, de prosopografen, de New Economic en de New Urban History vaak heel wat afgedongen door hen die voor hun eigen werk meer aansluiting zoeken bij de tradities van de negentiende eeuw. Men denke niet dat zij zozeer in het defensief gedrongen zijn dat ze alleen nog maar een achterhoedegevecht kunnen leveren dat op een volslagen échec moet uitlopen. Het mag waar zijn dat de negentiende eeuw het verleden te veel alleen maar van binnen uit benaderde. Maar doet de twintigste met haar technische hulpmiddelen, haar jargon, en haar zelfgeconstrueerde theoretische modellen het soms niet te veel van buiten af, dus anachronistisch?

Het is ook nog de vraag of een botsing tussen een alfa-achtige literaire historische cultuur die weigert het evenement los te laten, en een bèta-achtige historische cultuur van technocraten die zweert bij structuren, onherroepelijk moet leiden tot een voorgoed uiteengaan van die twee hoofdsorten geschiedenis, met voor het oude vak alle rampzalige gevolgen van dien. Zou het er echt op uitdraaien dat we dan van de ene kant verhalende geschiedschrijving zouden krijgen over het menselijk handelen, die niet weet van de structuren waarin ook die mensen gevangen zaten, en van de andere wetenschappelijke analyses van traag veranderende structuren waarin voor menselijk handelen geen plaats is?

Er zijn tal van tekenen die er op wijzen dat het ook heel goed heel anders kan gaan. Alles wijst er op dat men in Annales-kringen aan de politieke aspecten en de evenementiële geschiedenis meer aandacht begint te besteden. Ook buiten die kringen is een nieuwe opleving van politieke geschiedbeoefening, in modernere vormen dan vroeger, te signaleren. Ook brengt de vernieuwde aandacht, in Annales-kring en daarbuiten, voor de *histoire des mentalités*, in moderne vormen de oude "Geistesgeschichte" weer naar voren. Ook de belangstelling voor contemporaine en niet-Westerse geschiedenis, die beide voorlopig nog minstens evenzeer bij traditionele als bij moderne werkwijzen baat zullen moeten vinden, werkt eerder in de richting van verzoening dan van polarisatie der beide historische culturen. Daarbij komt dan ook nog het ontnuchterende feit dat althans één van die sociale wetenschappen die men zo vaak aan de geschiedenis ten voorbeeld stelt, de sociologie, in een richting die technisch sterk geperfectioneerd was maar heel weinig aandacht had voor de historische dimensie, vastgelopen schijnt te zijn, zodat de crisis dáár thans misschien wel heviger is dan op het historische erf.

Tenslotte nog dit: het is thans niet meer goed mogelijk de alfa-bèta tegenstelling even scherp toe te spitsen als men dat tijdens de vorige eeuw heeft gedaan. En dat betekent in de praktijk dat men bepaald geen historisch-zinnige uitspraken aan een computer kan

ontlokken als de één of ander daar zo maar wat bronnenmateriaal in stopt. Als men niet óók vooraf komt tot kritische bronselectie en kritische broninterpretatie, als de onderzoeker niet óók bereid blijft tot het zich inleven in het verleden, dan zal de output van het rekentuijg zeker naast allerlei vanzelfsprekendheden die men goedkoper op een andere wijze zou kunnen achterhalen, ook absurde en irrelevante informatie bevatten.

En dit alles brengt ons dan ook nog even op de mogelijke verdere voortgang van het proces van verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening. Dat dat proces ooit zó ver zou kunnen voortschrijden dat de vindbare zekerheden absolute zekerheden zouden worden, dat gelooft toch eigenlijk niemand. Zou het er ooit helemaal niet meer toe doen of een bepaald historisch onderzoek door onderzoeker A of door B wordt verricht, omdat de uitkomsten toch dezelfde zouden zijn? Dat is alleen maar te verwachten ten aanzien van enkele aspecten die van de geschiedenis als geheel maar een gedeelte vormen. De vragen die de mens zich over het verleden blijft stellen zijn van omvattender aard. Hij zal immers blijven geloven en hopen dat er binnen de muren van zijn "structurele" gevangenis toch ruimte is voor zinvol — ook historisch — denken en voor zinvol handelen — evenementieel! — dat op dat denken berust en dat tegen die muren opbotst teneinde ze te doorbreken. En dus blijft hij ook over dat denken en handelen vragen stellen. Als men het zoeken naar antwoorden op grote porties van ons menselijke vragenpakket niet "wetenschappelijk" wil noemen is het dus ook nog de vraag of het woord wetenschap niet veel te scherp-slijperig gebruikt wordt. Of er niet te veel een verheven aureool omheen gehangen wordt zoals in de vorige eeuw. Een student die terugzag op een recente discussie over de wetenschappelijkheid van de hedendaagse geschiedbeoefening schreef niet toevallig als zijn conclusie over die happening het volgende zinnetje neer: "Het geloof in de wetenschap begint weer op te komen". Nogmaals: de honden blaffen en de karavaan gaat verder.

Lijst van in de tekst besproken of genoemde boeken (in de volgorde waarin ze in de tekst werden genoemd).

J.H. Brumfitt, *Voltaire, historian*, Londen 1958.

J.W. Smit, *Fruin en de partijen tijdens de Republiek*, diss. Utrecht, 1958

E. Kuttner, *Het hongerjaar 1566*, Amsterdam 1949

E.P. Thompson, *The making of the English working class*, Harmondsworth 1968

E.J. Hobsbawm, *Labouring men*, London 1968, waarin vooral kenmerkend het opstel "Economic fluctuations and some social movements since 1800"

A. Souboul, *Les sansculottes Parisiens en l'an II, Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire*, Paris 1958.

F. Braudel,

La Méditerranée et le monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paris 1949.

D. Underdown, *Pride's Purge*, Oxford 1971

L. Stone, *The crisis of the aristocracy (1558-1641)*, Oxford 1965.

G.E. Aylmer, *The Kings servants, The civil service of Charles I, 1625-1642*, London 1961.

L.B. Namier, *The structure of politics at the accession of George III*, London 1961².

C.P. Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, diss. Leiden.

Enkele oriënterende geschriften.

A. Marwick, *The Nature of History*, Open University Book, Macmillan, Londen 1971².

C. Offringa, "Plaatsbepaling in de strijd", *BMGN* 89.1.1974, p.62 vlg.

I. Schöffer, "Nieuwe richtingen in het historisch onderzoek", *T.v.G.* 77.1.1964, p.1 vlg.

L. Stone, "Prosopography", *Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, Winter 1971, p.46 vlg.

"Mentaliteitsgeschiedenis" Speciaal nummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1973².

- A.M. van der Woude, "De historische demografie in de ontwikkeling van de geschiedwetenschap", *T.v.G.* 1969².
- I. Schöffer, "Het dode cijfer en het levende getal. Een en ander over het quantificeren in het historisch onderzoek", *T.v.G.* 1965³.
- D.J. Roorda, "Sociale Geschiedenis" *hof der historie* Rotterdam 1973 (o.m. over de relatie geschiedenis-sociologie en de jongste ontwikkelingen onder sociologen).
- Journal of Contemporary History* vol. 3/2 (1968), getiteld: Reappraisals; A New Look At History.

drs L. Breure

DE HERBERG "HET NULPUNT" Een beschouwing over zekerheid en onzekerheid van historische kennis in verband met het probleem van de geschiedkundige verklaring

"Met een verkeerde historische opvatting kan men best professor in de geschiedenis worden en zelfs tot zijn zeventigste jaar de jeugd deze verkeerde opvatting bijbrengen zonder dat er ongelukken gebeuren."

J. Romein, in: *In opdracht van de tijd*, p. 30;

DE VRAAG NAAR ZEKERHEID

In 1946 verscheen Romeins bundel met voordrachten, getiteld *In opdracht van de tijd*.¹⁾ De eerste beschouwing daaruit is gewijd aan de zekerheid en onzekerheid in de geschiedwetenschap en kreeg als ondertitel 'Het probleem der historische objectiviteit'. Welke zekerheid en onzekerheid bedoelde Romein? Het ging hem in deze lezing niet om de vraag, of bepaalde feiten al dan niet juist waren, of er bijvoorbeeld inderdaad zeven koningen van Rome waren geweest. Zijn probleem betrof de veelheid aan interpretaties die historici kunnen verbinden aan een reeks algemeen als waar aanvaarde geschiedkundige feiten. Romein ging ervan uit, dat de zinvolle samenhang die historici in de geschiedenis menen te ontdekken, er niet door hen zelf wordt ingelegd. Hij wees daarmee de opvatting van Theodor Lessing van de hand, die sprak over "Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen". Neen, de werkelijkheid bestond volgens hem buiten en onafhankelijk van het menselijk denken. De wereld om ons heen is dus geen chaos van dingen, die pas in ons bewustzijn keurig geordend worden, zoals Kant en andere filosofen hebben beweerd. Wanneer men zich op dit standpunt stelt, doet zich de vraag voor, welke interpretatie betreffende Willem van Oranje, Erasmus of de Tachtigjarige Oorlog de meest betrouwbare afspiegeling van de objectieve realiteit geeft.

Dit punt van worsteling met de vraag naar de objectiviteit noemde Romein terloops de herberg "Het Nulpunt"²⁾. Na verschillende wegen die van daaruit naar een oplossing leiden te hebben beproefd, moest Romein concluderen, dat subjectiviteit onvermijdelijk was. Er bleef dus niets anders over, dan deze op de een of andere manier een plaats te geven in zijn oplossing. Deze was overigens een weinig gelukkige: objectief en zekerheid gevend was voor hem die geschiedschrijving die in overeenstemming was met de tijdgeest. Wat dit vage begrip nu precies inhoudt, wordt de lezer niet medegedeeld. Historici moeten nu eenmaal met vage termen werken, zo luidt het argument.

"De bepaling van wat de tijdgeest is, kan in tegenstrijdige tijden — dat zijn ze alle, omdat alle tijden 'overgangstijden' zijn — niet zonder een onderscheiding in de 'ware' en 'valse' tijdgeest en de beslissing omtrent wat de ware en wat de valse tijdgeest is, is alleen mogelijk op grond van een speculatie over de toekomst".³⁾

Met andere woorden, het nageslacht zal oordelen over de historicus en bepalen, of diens werk werkelijk zekerheid en objectiviteit heeft verschaft. Voorts gaat de keuze voor de ware tijdgeest gepaard met een hogere gemoedsrust van de historicus, een besef, dat hij voor het goede heeft gekozen; dit, zo voegt Romein eraan toe, is voor hem zelf de kritische wetensvorm, die hoort bij de emancipatiestrijd van boeren en arbeiders: het dialectisch materialisme.

Deze uiterst discutabele oplossing, die voor de toehoorder die Romeins ideologisch uitgangspunt niet deelde, de onzekerheid eerder groter dan kleiner moet hebben gemaakt, werd dan ook niet door iedereen met gejuich ontvangen. In *De Gids* van juli 1947

verscheen een bespreking van Romeins bundel door Geyl, die vrijwel geheel gewijd was aan deze eene voordracht. Onder de titel *Twee historici over hun vak*; een contrast⁴) vergeleek hij de theoretische benadering van Romein met de praktische van Gosses, wiens *Verspreide geschriften* eveneens in 1946 was verschenen. Terecht valt hij Romein aan en wijst erop, dat de objectiviteit, zoals deze zich die voorstelt in werkelijkheid een betrekkelijke en valse zekerheid is: de ene tijdgeest wordt door een andere gevolgd, waarmee tevens het ene "objectieve" beeld door het andere wordt vervangen. Ook laat de beoordeling van geschiedkundige arbeid, uitsluitend tegen de achtergrond van de opvattingen die in later tijd opgeld doen, geen recht wedervaren aan alle kwaliteiten van een historicus. Bovendien is ook de innerlijke zekerheid uiterst bedrieglijk en zeker geen garantie voor een betoog dat — in welke zin dan ook — objectief mag heten. Neen, veel aantrekkelijker is voor Geyl dan ook het werk van Gosses, "de stoere, nuchtere Fries" "het toonbeeld van de vakman", die behoort tot die mensen die geschiedenis schrijven en niet erover schrijven.

"Maar hij (Gosses) beweegt zich op dat terrein der grote vraagstukken van de verhouding in de geschiedenis tussen individu en gemeenschap, van wil of van stromingen, van causaliteit, niettemin met zekerheid. Het is alles bondig en raak. Natuurlijk blijkt doorlopend een afkeer van systematiseren, van gedachteloos aanvaarden van generaliserende categorieën en vooral ook een mannelijke moed om harde waarheden en knellende beperkingen te erkennen".⁵).

Moeten wij nu besluiten, dat met dit betoog van Geyl, waarin hij het onhoudbare van Romeins standpunt aantoonde, het probleem is afgedaan? Allerm minst. Het antwoord mag niet worden verward met de vraag. Ook al is de uitwerking onaanvaardbaar, het probleem zelf verdwijnt niet. Het is in de praktijk heel goed mogelijk een voor tijdgenoten en naar het oordeel van het gezond verstand zeer aanvaardbaar geschiedverhaal te schrijven, zonder zich al te druk te maken over de vraag naar zekerheid en objectiviteit. Dit hebben geschiedschrijvers dan ook eeuwenlang gedaan. Naarmate de zin voor wetenschappelijkheid toenam, ging men hogere eisen stellen aan de betrouwbaarheid. Het besef groeide, dat er goede gronden aangevoerd moeten worden, alvorens kennis als wetenschappelijk aanvaard mag worden. Sinds de opkomst van het kritisch bronnenonderzoek in de negentiende eeuw bestaan deze 'goede gronden' vooral uit de eis, dat de juistheid van het feitenmateriaal in principe voor ieder controleerbaar moet zijn. Hierdoor werd de subjectieve vrijheid van de historicus beperkt: hij diende zich in het vervolg voornamelijk te beperken tot 'ware' gebeurtenissen. Kortom, een eerste stap op de weg naar zekerheid. Er blijft echter nog veel ruimte voor subjectiviteit over: er bestaan immers geen regels voor de wijze waarop de gegevens onderling worden gecombineerd en tot een geschiedverhaal samengevoegd. Dit leidt tot een grote verscheidenheid aan interpretaties van dezelfde feiten en daarmee zijn wij aangekomen bij de vraag naar de zekerheid, zoals Romein zich die stelde. Is het ene geschiedbeeld even goed als het andere? Is het wel mogelijk om een dergelijk oordeel aan het domein van de subjectiviteit te onttrekken? Moeten wij niet veeleer, zoals Geyl, de onzekerheid en verscheidenheid als een natuurlijk gegeven beschouwen, inherent aan de historische arbeid, dat men alleen kan ontkennen door verabsolutering van het eigen subjectieve oordeel, zoals Romein dit deed? ⁶).

Vooralsnog lijkt een dergelijk objectiviteitsideaal voor het geschiedbeeld als geheel onhaalbaar. Maar er is een belangrijk aspect van de historische beeldvorming, dat in dit verband nadere aandacht verdient. Men zal niet ontkennen, dat een uiterst belangrijke functie van het geschiedverhaal is, het verduidelijken van samenhang in het verleden. Daarmee komen wij op het terrein van de historische verklaring. Het probleem van de

zekerheid en onzekerheid beperkt zich dan tot de vraag, welke eisen men mag stellen aan het verklarend verband dat historici tussen feiten uit het verleden leggen. Uiteraard mag het niet strijdig zijn met het gezond verstand, maar is deze vage, grotendeels op intuïtie en niet duidelijk te omschrijven levenservaring gebaseerde eis voldoende?

HET NATUURWETENSCHAPPELIJK VERKLARINGSMODEL VAN HEMPEL

Enige decennia geleden is een opmerkelijke poging ondernomen, zij het vanbuiten de geschiedwetenschap, om betrekkelijk strenge eisen te stellen aan de verklaringen, zoals die door historici worden geleverd. In zijn befaamde, in 1942 verschenen artikel, *The function of general laws in history*,⁷⁾ betoogde de wetenschapsfilosoof C.G. Hempel, dat causale verklaringen in de geschiedenis voorzover zij wetenschappelijk verantwoord zijn, naar vorm niet wezenlijk verschillen van die in de natuurwetenschappen. Wanneer een historicus een bepaalde gebeurtenis verklaart door andere verschijnselen als oorzaken daarvoor aan te wijzen, kan hij dit *alleen legitiem* doen door gebruik te maken van een algemene wet, waaruit blijkt, dat het soort verschijnselen dat als oorzaak wordt opgevat, steeds gepaard gaat met een gebeurtenis als die welke men wil verklaren. Vandaar de benaming 'covering-lawmodel', of in Nederlandse vertaling, 'overkoepelend wetmatigheidsmodel'⁸⁾. Het gaat erom in het voorkomend geval een regelmatigheid aan te wijzen, die is neergelegd in een wet, waarvoor geen uitzonderingen gelden. Een wet is dus een uitspraak die stelt, dat als aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan, steeds hetzelfde resultaat optreedt. Uiteraard moet, volgens Hempel, empirische toetsing en weerlegging van een dergelijke universele hypothese mogelijk zijn, waarin hij zich volledig aansluit bij Poppers opvatting over wetenschappelijke theorieën: men zoekt geen absolute waarheid en erkent slechts te beschikken over kennis die, ondanks steeds hernieuwde confrontatie met andere onderzoekssituaties, stand heeft gehouden.⁹⁾

De structuur van een verklaring ziet er dan schematisch als volgt uit:

1. de vermelding van de gebeurtenissen die als voorwaarden fungeren;
2. de algemene wet(ten) die in dat geval van toepassing wordt (worden) geacht;
3. de beschrijving van het te verklaren verschijnsel.

Dit laatste moet logisch kunnen worden afgeleid uit de genoemde voorwaarden en wet. Verklaren en voorspellen zijn in feite identiek. Er is alleen een tijdsverschil: verklaren doet men wanneer de gebeurtenis heeft plaatsgevonden, voorspellen heeft steeds betrekking op iets dat nog moet komen.

Soms wordt, aldus Hempel, in causale redeneringen niet van onomstotelijke wetmatigheden, maar van waarschijnlijkheden uitgegaan. Dit verandert echter niets aan de opbouw van de verklaring. Stel bijvoorbeeld dat een kind de mazelen krijgt, twee weken nadat zijn broertje die had en hij niet met een ander in aanraking is geweest die de ziekte had, dan nemen we aan, dat hij door zijn broertje is besmet.¹⁰⁾ Een voorspelling is in zo'n geval niet mogelijk, zodat men zich tevreden moet stellen met een verklaring op basis van de afloop. Aan diverse historische verklaringen zouden volgens Hempel vergelijkbare waarschijnlijkheidsredeneringen ten grondslag liggen. Het is alleen jammer, dat hij zijn uitspraken in dezen nauwelijks met voorbeelden van enige betekenis staft. Hij realiseert zich wel, dat historici in de praktijk zelden hun theoretische overwegingen zo duidelijk expliciteren. Het blijft hoogstens bij een min of meer vage aanduiding van wetten en voorwaarden, waarvoor hij de aan Popper ontleende term '*explanation sketch*' hanteert. Toch is niet elke verklaring van dit type in de ogen van Hempel van lager allooi. Er moet onderscheid gemaakt worden tussen de betrouwbare '*explanation sketch*' enerzijds, die de richting aangeeft waarin men bij nader onderzoek tot een volwaardige verklaring kan

komen, en een pseudo-verklaring anderzijds. Het verschil tussen beide is, dat het in het eerste geval mogelijk is na te gaan, of bepaalde omstandigheden terecht als oorzaak zijn aangemerkt. Bij een nader onderzoek moet blijken, of zij ter zake doen en toereikend zijn het bedoelde werkelijk te verklaren. Bij een pseudo-verklaring is een dergelijke empirische toets onmogelijk, dikwijls door het gebruik van een versluierende terminologie, waardoor elke confirmatie of weerlegging is uitgesloten, zoals bij vage uitlatingen over de lotsbepaaldheid van een bepaald ras of principes van historische rechtvaardigheid. "A resuscitation of the assumptions buried under the gravestones 'hence', 'therefore', 'because', and the like will often reveal that the explanation offered is poorly founded or downright unacceptable".¹¹⁾

Samengevat komt de stelling van Hempel erop neer, dat:

- (1) verklaren betekent duidelijk maken, dat onder bepaalde omstandigheden een bepaald soort verschijnsel is te verwachten;
- (2) dit slechts mogelijk is door middel van universele hypothesen;
- (3) de waarde van traditionele historische verklaringen afhangt van hun toetsbaarheid, zulks door explicitering van voorwaarden en stilzwijgend aanvaarde hypothesen inzake het verband tussen verschijnselen.

KRITIEK OP HEMPEL

Het hierboven beschreven standpunt van Hempel is hem door historici zeker niet in dank afgenomen. In de jaren vijftig en zestig heeft zich in de Engelstalige literatuur over dit onderwerp een levendige discussie¹²⁾ ontwikkeld, waarvan veel is terug te vinden in de desbetreffende jaargangen van het tijdschrift *History and Theory*. Onder zijn tegenstanders waren er die toegaven, dat een echte verklaring, zoals in de natuurwetenschappen, inderdaad op een algemene wet gebaseerd moet zijn. Maar, zo luidt hun argument, in de geschiedenis, die tot de geesteswetenschappen moet worden gerekend, is een dergelijke verklaring onmogelijk. Daarom beschouwen deze historici het niet zo zeer als hun taak het verleden te 'verklaren', als wel om het te 'begrijpen', het te 'verstaan' als de unieke levensverrichtingen van mensen, die handelen op basis van hun eigen vrije wil. Elke determinatie door wetten wordt uitgesloten. In tegenstelling tot de beoefenaar van de natuurwetenschappen, die overeenkomsten bestudeert en de betrekking daartussen in algemeen geldige wetten formuleert, zoekt de historicus juist naar het specifieke, naar dat wat de ene historische situatie van de andere onderscheidt. Zijn taak is daarom wel vergeleken met die van een portretschilder: evenals deze moet hij trachten een beeld te scheppen, dat inzicht verschaft in het studieobject. Hij dient zijn geschiedverhaal zodanig te vertellen, dat vanzelf de samenhang in het gebeuren zichtbaar wordt en zo ook de lezer in staat te stellen zich in het verleden te verplaatsen.¹³⁾

Een andere metafoor, die in dit verband is geïntroduceerd, is die van de sportwedstrijd. Precies zoals de toeschouwer het steeds wisselend verloop daarvan gadeslaat en meebeleeft, dient ook de lezer van een geschiedkundig werk de gebeurtenissen in het verleden te kunnen volgen. Verklaringen fungeren hoogstens als een hulpmiddel om de draad van het verhaal vast te kunnen houden, wanneer de situatie zo gecompliceerd wordt, dat het geheel niet meer gemakkelijk is te overzien. Of ze nodig zijn, hangt voor een belangrijk deel af van de kwaliteiten van de schrijver, hoe hij zijn personages tot leven weet te brengen en hoe goed hij in staat is een onverwachte gebeurtenis op acceptabele wijze in het betoog op te nemen.¹⁴⁾

Van belang daarbij is, dat de historicus het menselijk optreden 'van binnenuit' verstaat. Historici en geschiedfilosofen die dit standpunt huldigen, volgen in dezen doorgaans de

opvattingen die in de negentiende eeuw in de kring van de historisten zijn ontstaan. Droysen beschreef in zijn *Grundriss der Historik* de interpretatie van historische verschijnselen, die volgens hem gericht moest zijn op het herscheppen van gebeurtenissen uit het verleden tot werkelijkheden "mit der ganzen Fülle von Bedingnissen, die ihre Verwirklichung und Wirklichkeit forderte". Bijzondere aandacht verdienen de "Willensakten", de stuwende krachten achter het menselijk handelen.¹⁵⁾ Deze belangstelling voor het innerlijk is ook terug te vinden bij Dilthey. Tot de centrale thema's in zijn denken behoorde het 'Verstehen', het proces waarbij de ene mens in de zintuiglijk waarneembare uitingen van de ander diens innerlijke gevoelens en ideeën kan aflezen. Hem stond daarbij het model van een gesprek voor ogen, zoals dat tussen goede vrienden kan plaatsvinden, een "Wiederfinden des Ich im Du".¹⁶⁾

In de eerste helft van de twintigste eeuw treft men een soortgelijke gedachtengang aan in de idealistische filosofie van Croce en Collingwood. Ook zij legden de klemtoon op het doen herleven van de denkwereld van mensen in het verleden, van de gedachten die achter de handelingen verscholen liggen.

Deze breedvoerige uitweiding, die ons terugvoerde naar de negentiende-eeuwse geschiedfilosofie, moge duidelijk maken, dat het redeneren over de historische verklaring niet alleen een zaak van de wetenschapsfilosofie is. Het opstellen van logische regels waaraan een causale redenering moet voldoen, is op zich zelf een goede zaak, maar men dient wel te bedenken, dat de structuur van die redenering voor een belangrijk deel wordt bepaald door de opvatting van de historicus over de aard van de geschiedenis in het algemeen. De hierboven beschreven conceptie, die geschiedenis als een complex van unieke gebeurtenissen opvat, is dan ook onmogelijk te harmoniëren met die van Hempel, die meer let op overeenkomsten. Wanneer men het probleem zo stelt, kan men ook niet langer Hempels standpunt beoordelen in termen van juist of onjuist. Het gaat veeleer om de vraag, in hoeverre de historicus bereid is te aanvaarden, dat er in de geschiedenis naast het unieke ook regelmaat voorkomt, die van wezenlijke betekenis is voor het beeld van het verleden. Kortom, bij verklaren speelt niet alleen de logica een rol, maar vooral onze vooronderstellingen ten aanzien van mens en samenleving.

Deze overwegingen dient men ook voor ogen te houden bij de bespreking van een tweede groep historici, die ervan uitgaat, dat men zich in de geschiedenis wel degelijk van echte verklaringen bedient. Dit standpunt is het duidelijkst verwoord door de filosoof W. Dray. In zijn in 1957 verschenen boek *Laws and Explanation in History*¹⁷⁾ stelt hij, dat het weten, dat iets in het algemeen in een bepaalde situatie gebeurt, nog geen verklaring is van dat verschijnsel. Er zijn diverse voorbeelden te geven van empirische generalisaties die wel een voorspelling mogelijk maken, maar geen inzicht verschaffen. Wanneer men bijvoorbeeld constateert, dat de motor van een auto stil valt bij een lek in het oliereservoir, zal degene die niet deskundig is, het verband tussen beide verschijnselen niet begrijpen. Pas wanneer hem alle gebeurtenissen worden uitgelegd die zich in de motor voltrekken als gevolg van het wegvloeien van de olie, zal hij begrijpen, dat de motor wel moest blijven stilstaan. Verklaringen in de geschiedenis, zo zegt Dray, staan tamelijk dicht bij dit voorbeeld uit de techniek. Ook de historicus wordt geconfronteerd met een doorlopende reeks gebeurtenissen, die het ene verschijnsel met het andere verbindt. Een verklaring bestaat dan ook uit een reconstructie van deze keten van feiten.

Hier wordt een fundamenteel probleem aangesneden. Terecht stelt Dray, dat de historicus zich interesseert voor de concrete werkelijkheid en niet op zoek is naar abstracte theorieën. Hempel sprak steeds over *soorten* gebeurtenissen, of beter gezegd: over

gebeurtenissen in hun generieke eigenschappen, niet in hun individualiteit. Deze laatste staat, zoals hierboven is betoogd, centraal in het traditionele geschiedbeeld.

Maar tegelijkertijd is het standpunt van Dray betrekkelijk naïef: het suggereert, dat de historicus alleen maar zijn blik op het verleden behoeft te richten en dan kan waarnemen hoe de zaak in elkaar zit, alsof er een registratie van een objectieve werkelijkheid mogelijk zou zijn. Hoewel ons gezond verstand en ook Drays voorbeeld misschien een dergelijke opvatting in eerste instantie ondersteunen, is niets minder waar. De deskundige die de oorzaak van de motorpech uitlegt, kan de keten van gebeurtenissen alleen reconstrueren, indien hij over voldoende algemene kennis aangaande motoren beschikt en de natuurkundige principes kent die daarop van toepassing zijn.¹⁸). Met andere woorden, om de feiten die als oorzaak van een verandering worden beschouwd, verantwoord te kunnen selecteren uit de grote hoeveelheid materiaal, waarover men in werkelijkheid doorgaans beschikt, zijn tenminste algemene concepten nodig.¹⁹). De visie van Dray lijkt een beetje op wat wel eens 'het priesterschap van historici' is genoemd. Als kenmerkend voor priesters wordt dan beschouwd, dat zij weliswaar pretenderen de waarheid te kennen, maar tegelijkertijd bescheiden ontkennen zelf actief bij de bepaling ervan betrokken te zijn. Zij beschouwen zich slechts als passieve kanalen, die toegang hebben tot de plaatsen waar de waarheid kan worden afgelezen, zoals de ingewanden van vogels en de heilige boeken.²⁰)

De psychologie leert ons overigens, dat waarneming in het algemeen een scheppend proces is: wij registreren niet louter de indrukken van de buitenwereld in ons binnenste, zoals de film in een fototoestel, maar vormen op actieve wijze een beeld van hetgeen zich in ons fysiek en geestelijk gezichtsveld bevindt. Daarbij kunnen allerhand vooronderstellingen, opvattingen en ervaringen, die wij met ons meedragen, een beslissende rol spelen en er soms zelfs voor zorgen, dat iets in het geheel niet wordt opgemerkt.

Romein vermeldt in zijn reeds eerder aangehaald artikel terloops, dat elke geschied-beschouwing drie subjectieve elementen in zich bergt, "die van het 'ik' van den beschouwer, die van zijn groep en die van zijn tijd".²¹) Zoals hij zelf beseftte, is het onmogelijk alle subjectiviteit en onzekerheid te doen verdwijnen. Integendeel, men kan zelfs zeer goed het nut van tegenstrijdige visies verdedigen. Het gaat er echter om de subjectiviteit binnen de grenzen van het controleerbare te houden. De vraag naar de zekerheid moet zich richten op de betrouwbaarheid van onze vooronderstellingen. Juist in een vak als geschiedenis, waarin bij een redenering het gezond verstand zo dikwijls als voornaamste richtsnoer geldt, dienen de daarop gebaseerde opvattingen aan een kritisch onderzoek te worden onderworpen.

Het is niet zo, dat deze soort kennis al bijvoorbaat als onbetrouwbaar moet worden bestempeld. Men behoeft bijvoorbeeld geen kennis van de natuurkunde te bezitten om vast te stellen, dat water, mits voldoende afgekoeld, gemakkelijk bevroest. Een dergelijke constatering is echter van beperkte waarde; zij maakt niet duidelijk, waarom andere vloeistoffen die een grote uiterlijke gelijkenis met water vertonen, nauwelijks te bevrozen zijn. Bovendien is het uitsluitend op basis van het gezond verstand moeilijk uit te maken, wat 'voldoende afgekoeld' betekent. Met andere woorden, opvattingen gebaseerd op levenservaring, bevatten altijd wel een kern van waarheid. Daarom kennen zij ook zo'n lang leven. En dit laatste kan zeker niet gezegd worden van wetenschappelijke theorieën, die zeer snel plegen te verouderen. Deze zijn juist zo kwetsbaar, omdat zij de kern van waarheid, die wij allen vaag aanvoelen, *nauwkeurig* en *toetsbaar* proberen te formuleren. Om dit te bereiken, moet men vaak langdurig zoeken en steeds de minder juist gebleken opvatting door een meer plausibele vervangen. Dit heeft uiteindelijk tot resultaat, dat

feiten niet alleen worden geconstateerd, maar dat hun samenhang ook werkelijk wordt begrepen. Illustratief in dezen is ook het voorbeeld, dat E. Nagel aanhaalt in het eerste hoofdstuk van zijn boek *The structure of science*:

"Common sense is often eligible to receive the well-known advice Lord Mansfield gave to a newly appointed governor of a colony who was unversed in the law: 'There is no difficulty in deciding a case — only hear both sides patiently, then consider what you think justice requires, and decide accordingly; but never give your reasons, for your judgment will probably be right, but your reasons will certainly be wrong'.²²)

Maar wij moeten terugkeren naar Hempel zelf. Het wijzen op de zwakke kanten van enkele van zijn kritici (het hier aangehaalde was slechts een greep uit een overvloed aan literatuur), betekent niet, dat er geen gerechtvaardigde kritiek op het 'covering-lawmodel' mogelijk zou zijn.

IN HOEVERRE HAD HEMPEL ONGELIJK?

Verklaren, zelfs in de eenvoudige vorm van Dray, impliceert dus blijkbaar toch een zekere algemene kennis. De vraag ligt dan voor de hand, of deze algemene kennis niet expliciet geformuleerd kan worden in de vorm van wetten, of generalisaties, indien men de voorkeur geeft aan een minder pretentieuus woord. Daarmee zijn wij bij het standpunt van Hempel beland. Het is echter niet eenvoudig duidelijke en steekhoudende voorbeelden van dergelijke wetten in de historische literatuur te vinden. Hempel zelf is zeer summier op dit punt. Aan het einde van zijn befaamde artikel uit 1942 besteedt hij slechts één alinea hieraan. Voorzover het geen generalisaties op basis van alledaagse levenservaring betreft, zouden historici zich volgens hem bedienen van universele hypothesen ontleend aan allerhand andere wetenschappen, waaronder de sociale, maar ook de natuur- en scheikunde en biologie. Dit laatste is bijvoorbeeld het geval, indien de nederlaag van een leger wordt toegeschreven aan voedselgebrek, ziekte en dergelijke, en op het technisch vlak bij problemen als het vaststellen van ouderdom van hout door middel van jaarringen. Met dergelijke voorbeelden komen wij niet veel verder. Hoe moet men op deze wijze verschijnselen als het ontstaan van het feodale stelsel, de stadsvorming in de Middeleeuwen, de Franse revolutie en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verklaren? En zelfs voor tal van minder omvangrijke historische verschijnselen als de moord op Caesar, de eerste kruistocht en de boerenopstanden is het onmogelijk de in de historische literatuur genoemde oorzaken door middel van een algemene wet met deze verschijnselen te verbinden, zoals Hempel dit zou wensen.

Er is dus een zwaarwegend praktisch argument, dat blijkbaar niemand erin geslaagd is op deze wijze geschiedenis te beoefenen. Het zou echter onjuist zijn om alleen op grond hiervan Hempels model te verwerpen. Men mag verwachten, dat de historicus die vindt, dat verklaringen in de geschiedenis nodig zijn, ook kan uitleggen, waarom toepassing van dit logisch zeer verantwoorde model in het geschiedkundig onderzoek niet of niet altijd wenselijk of mogelijk is. Hij zal dan naar theoretische argumenten moeten zoeken, die niet de zwakten van bovengenoemden vertonen.

Een antwoord op deze vraag kan het beste uitgaan van een onderscheid tussen twee fundamentele aspecten van de geschiedenis.

● 1. In de moderne geschiedbeoefening heeft de opvatting, dat het handelen en denken van mensen in een samenleving is op te vatten als een systeem met een bepaalde structuur, een uiterst belangrijke plaats verworven; dit ten koste van de negentiende-eeuwse geschiedopvatting, die ertoe neigde het historisch gebeuren slechts te zien als het

resultaat van interactie tussen individueel handelende mensen of groepen. Deze ontwikkeling in de moderne historiografie heeft zich langs verschillende wegen voltrokken, zoals de Marxistische geschiedschrijving, de sociaal-economische benadering en — last but not least — de Franse historische school van de *Annales*.²³) Het is spijtig, dat de tegenstanders van Hempel zo gemakkelijk teruggrepen op de in dit opzicht verouderde negentiende-eeuwse geschiedconceptie. En zelfs een man als Dray, die de zwakte van de historistisch-idealistische traditie terdege begreep, heeft niet het structurele aspect in zijn verklaringsmodel opgenomen.

●2. In de tweede plaats wordt de historicus bij de bestudering van het verleden geconfronteerd met elementaire gedragingen, die fundamenteel zijn voor het psychisch leven van elk menselijk organisme. Men denke aan mechanismen als waarneming, het verwerken van informatie, de manier waarop mensen lering trekken uit ervaringen, de verhouding motief — daad en dergelijke. Het is waar, dat de bestudering daarvan in eerste instantie niet de taak is van de historicus, maar veeleer van de psycholoog. Dit betekent echter niet, dat de historicus aan deze verschijnselen voorbij kan gaan. In het algemeen vertrouwt hij in dezen op levenservaring en levenswijsheden, maar deze zijn vaak, zoals hierboven is betoogd, vaag en onnauwkeurig; ik kom hierop zo dadelijk terug aan de hand van het voorbeeld van de menselijke motivatie. Daaruit zal, naar ik hoop duidelijk worden, dat kennis van deze elementaire gedragingen zeker niet als triviaal mag worden beschouwd in verband met het probleem van de historische verklaring. Maar eerst verdient de systeemconceptie meer aandacht.

Niemand zal er bezwaar tegen hebben om de geschiedenis te beschouwen als een zeer complex geheel van veranderende relaties tussen mensen als individuen en groepen. Het is in de praktijk ook heel gebruikelijk om een dergelijk geheel van betrekkingen een systeem te noemen, een begrip waarmee de politieke, economische en sociale geschiedenis reeds volledig vertrouwd is.

Door aan dit feit theoretische consequenties te verbinden, kan men veel beter verdedigen, dat Hempels covering-lawmodel in veel gevallen niet de meest aangewezen verklaringswijze is voor de historicus. Men kan daarbij dankbaar gebruik maken van een nog jonge tak van wetenschap, die in de historische wereld betrekkelijk onbekend is, de algemene systeemtheorie. Deze poogt algemeen geldige uitspraken te formuleren over de aard en werking van systemen, ongeacht of deze de biologie, de natuurkunde, de sociologie of de geschiedenis betreffen. De historicus, die zo gewoon is te letten op onderlinge verschillen, staat hier wellicht in eerste instantie wat huiverig tegenover. Worden uitspraken die zo veelomvattend moeten zijn, niet uitermate vaag? Wat dit gevaar betreft, kan verwezen worden naar een opmerking van Von Bertalanffy, een der grondleggers van de moderne systeemtheorie:

"But general system theory is not a search for vague and superficial analogies. Analogies as such are of little value since besides similarities between phenomena, dissimilarities can always be found as well. The isomorphism under discussion is more than mere analogy. It is a consequence of the fact that, in certain respects, corresponding abstractions and conceptual models can be applied to different phenomena. Only in view of these aspects will system laws apply. This is not different from the general procedure in science. It is the same situation as when the law of gravitation applies to Newton's apple, the planetary system and tidal phenomena. This means that in view of certain limited aspects a theoretical system, that of mechanics, holds true; it does not mean that there is a particular

resemblance between apples, planets and oceans in a great number of other aspects".²⁴⁾

Wat is nu het belang van de systeemtheorie voor het probleem van de historische verklaring? Volgens Hempel zou een bepaald soort verschijnselen steeds uit hetzelfde soort omstandigheden verklaard kunnen worden. Er is dus een universele regelmaat, die tot uitdrukking komt in verscheidene, in één richting verlopende ketens van oorzaak en gevolg; het is een aaneenschakeling van beschrijvingen in de trant van "en toen gebeurde dit . . . omdat".

De systeemtheorie daarentegen gaat uit van de complexiteit van de werkelijkheid en acht het ook principiële onmogelijk om deze te begrijpen door haar in steeds kleinere eenheden op te delen, die elk verklaard zouden kunnen worden door afzonderlijke causale ketens. Zij wil het geheel bestuderen door het systeem in zijn totaliteit te analyseren. Het blijkt dan dat ingewikkelde systemen een eigen dynamiek kennen, die bijvoorbeeld in staat is de gevolgen van storingen binnen het systeem te neutraliseren, ongeveer zoals de thermostaat de temperatuurschommelingen in een kamer corrigeert. Binnen andere systemen worden veranderingen in hun omgeving door spontane interactie van subsystemen zodanig verwerkt, dat een voortdurende evenwichtstoestand in stand wordt gehouden. Op deze manier wordt het onmogelijk bij alle verklaringen van algemeen geldende wetten uit te gaan. Tot welk verschijnsel bepaalde omstandigheden zullen leiden, hangt immers volgens deze zienswijze af van de regelmaat en structuur van het desbetreffende systeem.²⁵⁾

Een soortgelijke conceptie is omstreeks 1960 door sommigen naar voren gebracht in een poging om af te rekenen met de traditionele opvatting van het unieke karakter der geschiedenis. In een artikel in het eerste deel van het tijdschrift *History and Theory*²⁶⁾ bestreden C.B. Joynt en N. Rescher de gedachte, dat alleen historische gebeurtenissen in tegenstelling tot de verschijnselen die de exacte wetenschap bestudeert, uniek zouden zijn. Elke gebeurtenis is goed beschouwd uniek, zelfs de tik van een horloge, want geen twee tikken kunnen samenvallen met één derde gebeurtenis. Het unieke karakter van de geschiedenis komt op een heel ander punt tot uitdrukking. Het is vooral de taak van de historicus perioden in het verleden aan te wijzen, die zich onderling onderscheiden door een eigen structuur. Geschiedenis is niet het achterhalen van de chronologie der feiten, maar het vaststellen van een patroon door middel van interpretatie, dat een bepaalde tijd kenmerkt. Vervolgens dient men zich dan af te vragen van welke voorwaarden deze structuur afhankelijk is. Deze vraag beantwoorden betekent, aldus de schrijvers, zoeken naar beperkte generalisaties, die verwijzen naar de stand van de technologie in een bepaalde maatschappij of institutionele vormen, zoals sociale gewoonten, rechtsregels, politieke instituties en economische organisatie. Zo'n generalisatie is bijvoorbeeld op militair-technisch terrein de stelling, dat bij zeeslagen tussen zeilschepen gedurende de periode 1653 — 1805 (resp. de slagen bij Texel en Trafalgar) grotere formaties onhandelbaar waren en alleen met kleinere eenheden effectief kon worden gemanoeuvreed. Kenmerkend is de binding aan tijd en plaats. Terloops merken de schrijvers op, dat naast dit type beperkte generalisatie ook universele wetten, ontleend aan andere wetenschappen als schakel in causale redeneringen dienst kunnen doen. Zo kan de historicus dankbaar gebruik maken van vondsten in de biologie, de medische wetenschap en de psychologie om beter inzicht te krijgen in verschijnselen als mortaliteit, ziekten, behoefte aan voedsel en slaap en bepaalde psychologische reacties. Het gaat hier volgens hen om fundamentele constanten in het verschijnsel mens, zodat er onmogelijk sprake kan zijn van een uniek gebeuren.

Laten wij terugkeren naar de vraag die aan het begin is gesteld: in hoeverre had Hempel ongelijk? Het antwoord kan als volgt worden samengevat. Wanneer een historicus verschijnselen verklaart, doet hij dit steeds met het oog op het construeren van een coherent beeld van het verleden. Dit houdt in, dat hij zich vooral interesseert voor de complexiteit en gevarieerdheid van de werkelijkheid. Door deze op te vatten als een samenstel van systemen, is bestudering van het geheel mogelijk, zonder dat aan haar complexe karakter al te zeer afbreuk wordt gedaan. Bij een verklaring van een gebeurtenis dient hij zich dus primair rekenschap te geven van de werking, structuur en regelmaat van het desbetreffende systeem. Maar, omdat hij nu eenmaal niet kan werken zonder algemene concepten en generalisaties, zullen, naar verwacht mag worden, ook principes en modellen, ontleend aan de algemene systeemtheorie, hem goede diensten bewijzen. Deze kunnen hem attenderen op aspecten en mechanismen in het specifieke systeem dat hij bestudeert, die hem anders zouden zijn ontgaan. Doordat deze theorie, zoals gezegd, uitgaat van algemene overeenkomsten tussen systemen, is er ruimte voor wetmatigheden in Hempeliaanse zin. Of in de praktijk inderdaad de mogelijkheden bestaan voor die toepassing in de geschiedenis die Von Bertalanffy bepleit²⁷⁾, moet nader worden onderzocht. Gezien het succes van de systeemconcepties in andere wetenschappen, zouden zijn suggesties toch zeker de nodige aandacht van historische zijde verdienen. Tenslotte kan Hempels model voorkomen in verklaringen aangaande algemeen menselijke mechanismen, waarbij gebruik wordt gemaakt van wetten en theorieën ontleend aan nevenwetenschappen zoals psychologie en sociologie. In hoeverre de historicus behoefte zal gevoelen dergelijke verschijnselen expliciet aan de orde te stellen, hangt vooral af van de aard van zijn onderwerp. Dat het zinvol kan zijn op dit punt een meer diepgaande kennis te bezitten dan de dagelijkse levenservaring toelaat, moge blijken uit het onderstaand relaas over menselijke motieven.

MOTIEF EN DAAD: KRITIEK OP EEN ALLEDAAGSE OPVATTING

Het schijnt, dat de mensen die door historici in de loop der tijd onder de loupe zijn genomen, door dezen minstens zo goed begrepen zijn als tijdens hun leven door hun tijdgenoten. Onophoudelijk hebben geschiedschrijvers het karakter, de gedachten en diepste roerselen van degenen die zij bestudeerden, getracht te doorvorsen. Historische uitspraken over het innerlijk van de 'grote mannen' uit het verleden zijn dan ook zo talrijk en uiteenlopend, dat, indien één van hen op aarde zou terugkeren en kennis zou nemen van de verscheidenheid aan analyses van zijn innerlijk, hij wellicht onmiddellijk in een identiteitscrisis zou geraken. De vraag ligt dan voor de hand, in hoeverre onze gevolgtrekkingen omtrent het innerlijk van anderen en van ons zelf betrouwbaar kunnen zijn. Laten wij nog even speels doorredeneren: stel, dat het science-fictionverhaal waarheid werd en wij ons met een tijdmachine eeuwen terug konden verplaatsen, zou dan desgevraagd Julius Caesar ons kunnen meedelen, waarom hij in 49 v. Chr. de Rubicon overtrok of zou Nelson ons zijn gedachtengang in de slag bij Trafalgar kunnen meedelen? Twee favoriete voorbeelden, die nog al eens worden aangehaald door geschiedfilosofen die betogen, dat de geschiedenis de overwegingen die aan een handeling ten grondslag liggen, moet verduidelijken.

In zijn genoemde boek spreekt Dray in dit verband over de 'rationale van het menselijk handelen'. Soms zal de handelende persoon zich hiervan niet ten volle bewust zijn, indien hem niet rustig de tijd wordt gelaten zijn daad te overwegen. Maar het is volgens de schrijver niettemin de taak van de historicus de verstandelijke motieven achteraf aan het licht te brengen door zich in het denken van de desbetreffende persoon ter verplaatsen. Verklaaren betekent dan het aanwijzen van een bepaald doel, dat het individu nastreeft.²⁸⁾

W.H. Walsh is in zijn bekende boekje *Philosophy of History* wat voorzichtiger:

"It would be absurd to explain history on the assumption that it consisted of series of deliberately planned happenings. Men are not so calculating as that, and even if they did try to act in every case according to some carefully formulated policy, they would find that circumstances, human and natural, were sometimes too much for them".²⁹⁾

Ongetwijfeld wijze woorden, maar geen onomwonden antwoord. Laten wij het probleem duidelijk stellen en het meest gunstige geval kiezen: indien iemand bijvoorbeeld in een bewaard gebleven brief naar de indruk van de historicus zo eerlijk mogelijk meedeelt, welke motieven hem tot een bepaalde daad hebben bewogen, hoe betrouwbaar is dan een dergelijke vermelding? Zijn de genoemde beweegredenen ook de werkelijke motieven?

Sommigen zullen misschien een ogenblik aarzelen, maar de meesten zullen geneigd zijn deze vraag bevestigend te beantwoorden. Ons gezond verstand en onze dagelijkse levenservaring leren ons immers, dat we, indien wij ons best doen om eerlijk tegenover ons zelf te zijn, kunnen achterhalen, waarom wij dit of dat zus of zo hebben gedaan. Wij kennen ons zelf toch tot op zekere hoogte? Een duidelijk bewijs vormt de praktijk van de rechtspraak: een rechter vraagt de delinquent naar het waarom van zijn misdaad. Wij vragen mensen waarom zij een bepaald beroep hebben gekozen, waarom iemand depressief is, of waarom onze buurman een nieuwe auto heeft gekocht. Wanneer het antwoord plausibel klinkt, nemen wij doorgaans aan, dat het ook waar is.

Helaas wordt deze opvatting niet door psychologisch onderzoek bevestigd. De Utrechtse psycholoog P.A. Vroon wijdt in zijn boek *Dubbelspel* een hoofdstuk³⁰⁾ aan het verschijnsel van de introspectie, waarin hij de vraag stelt, in hoeverre het eigen innerlijk voor de mens toegankelijk is. De opvatting, dat de mens als het ware beschikt over een inwendig oog, waarmee hij zijn geest kan doorvorsen en dat hem zelfs nog betrouwbaarder kennis verschaft dan het lichamelijke oog over de buitenwereld, is diep in het westers denken geworteld. Zij gaat terug op Plato en men vindt haar ook bij Augustinus. In de negentiende eeuw onderscheidde de filosoof Brentano de kennis aangaande het innerlijk van die van de uitwendige wereld: de eerste was direct en waar, de tweede indirect, vol onzekerheid en zintuiglijk bedrog. Ook de moderne psychologie heeft aanvankelijk lang vertrouwd op kennis die via introspectieve weg was verkregen. Freud was een van de eersten die door de aandacht te vestigen op het onbewuste erop wees, dat het innerlijk minder toegankelijk was dan men wel dacht. Recent psychologisch onderzoek geeft echter reden tot nog grotere twijfel. Veel van onze denkprocessen in het dagelijks leven blijken zich geheel aan introspectie te onttrekken. Mensen die al nadenkend een probleem hebben opgelost, blijken achteraf niet in staat te zijn hun denkproces adequaat onder woorden te brengen. Indien zij het toch proberen, klopt hun verhaal niet meer met de mentale operaties die zij werkelijk hebben uitgevoerd. Blijkbaar ontgaat ons bewustzijn veel essentieels van wat zich in onze hersenen afspeelt.

Dit geldt ook voor motieven. Het westerse rationele denken heeft de neiging ervan uit te gaan, dat het motief aan de daad voorafgaat en dat de mens terugkijkend vrij gemakkelijk zou kunnen zeggen, waarom hij iets heeft gedaan. Uit onderzoekingen is echter veeleer het tegendeel gebleken. Motieven zijn in de praktijk vaak een legitimering van daden achteraf. Vroon merkt in dezen op, dat "Mensen handelen op basis van waardesystemen die zij niet of nauwelijks kennen, maar (desgevraagd) verzinnen. Dit verzinnen verloopt onbemerkt Motieven lijken dus in veel gevallen verbale trucjes om redeloze handelingen in het domein van de rationaliteit te brengen".

Wat dan te denken van Drays 'rationale van het menselijk handelen'? De conclusie lijkt

voor de hand te liggen. Hoogstens is het mogelijk het doel van de daad aan te wijzen, in de zin van het *blijkbaar* beoogde resultaat. Maar nimmer kan men met redelijke zekerheid achterhalen, welke innerlijke beweegredenen iemand ertoe brachten dat specifieke doel te kiezen. Bovendien kan de schijn de toeschouwer bedriegen en het 'beoogde resultaat' slechts zijn eigen rationele constructie zijn.

Hiermee is niet gezegd, dat de historicus nu volstrekt niet meer over motieven zou mogen spreken of het innerlijk van de mens in zijn beschouwing betrekken. Men mag alleen verwachten, dat hij weet, waarover hij spreekt, en zich verdiept in wat Walsh 'human nature' noemt. De weg die hij daartoe aangeeft, is die van de levenservaring, gecombineerd met het geniale inzicht in de mens, dat eigen is aan de grote schrijvers uit de wereldliteratuur.³¹⁾ Hoe aantrekkelijk deze weg ook moge schijnen, hij zal niet gemakkelijk leiden tot toetsbare en wetenschappelijk houdbare kennis van menselijk gedrag. En hoe graag vrouwe Kleio ook een muze wil blijven, zij zal het predicaat wetenschappelijk toch ook niet willen missen. Zo beschouwd is de literator de man met het ene oog, die koning is in het land der blinden.

Het argument, dat de historicus nu eenmaal gedwongen is te speculeren over rationele motieven van degenen die in zijn geschiedverhaal voorkomen, omdat hun doen en laten anders onbegrijpelijk zou zijn, gaat maar tot op zekere hoogte op. De geschiedenis staat in dit opzicht voor ongeveer hetzelfde probleem als de psychiatrie. Ook deze heeft zich steeds met de binnenkant van de individuele mens beziggehouden. Toch is hierin sinds kort een opmerkelijke nieuwe ontwikkeling zichtbaar, die probeert de moeilijkheden te vermijden die aan de introspectieve benaderingswijze verbonden zijn. Men vindt deze o.a. in het boek van P. Watzlawick, J.H. Beavin en D.D. Jackson (alle drie verbonden aan het Mental Research Institute te Palo Alto in Californië), dat in het Nederlands verscheen onder de titel *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*.³²⁾ Aan de hand van tal van voorbeelden laten de schrijvers zien, dat het heel goed mogelijk is menselijk handelen begrijpelijk te maken door uit te gaan van het voor ieder waarneembare, uitwendige gedrag. Zij maken daarbij gebruik van de reeds eerder genoemde systeemtheorie. Het bestaan van de menselijke geest wordt niet ontkend en evenmin dat van subjectieve beweegredenen. Het feit, dat het onmogelijk is om "de geest aan het werk te zien"³³⁾ heeft hen ertoe gebracht een benaderingswijze te kiezen, waarvoor de gegevens betreffende het innerlijk van zeer ondergeschikt belang zijn.

SAMENVATTING

Aangezien de conclusies door het artikel verspreid staan, is een samenvatting wellicht op haar plaats. Het uitgangspunt was de vraag naar zekerheid zoals Romein zich die stelde. Is er bij de rijke schakering in historische interpretaties een criterium aan te geven waaraan een geschiedbeeld moet voldoen? Romein werkte dit probleem uit in de richting van subjectiviteit — objectiviteit, en koos als oplossing de overeenstemming met de tijdgeest, een begrip dat meer vragen oproept dan beantwoordt.

Dezelfde vraag naar zekerheid kan ook worden gesteld met betrekking tot één, wezenlijk aspect van de beeldvorming van het verleden: de historische verklaring. In dat geval is het antwoord al evenmin eenvoudig. Verklaren is niet louter een kwestie van logica, zoals Hempel suggereert. Zijn natuurwetenschappelijk verklaringsmodel stuitte in historische kring op zeer veel verzet. De reden daarvan is duidelijk. De wijze waarop een historicus de samenhang in het historisch gebeuren uitlegt, houdt verband met zijn opvatting omtrent de aard van de geschiedenis in het algemeen. Deze weerspiegelt zijn interesse in de complexiteit van de historische werkelijkheid, waarin verschillen vaak belangrijker zijn

dan overeenkomsten.

Het zou daarentegen ook onjuist zijn te menen, dat Hempels standpunt geen waarheden bevatte. Terecht wees hij erop, dat geschiedschrijving zich hoe dan ook moet bedienen van generalisaties (theorie, zo men wil), een opvatting die door verscheidene recentere publikaties is bevestigd. D.M. Potter stelt het erg duidelijk in zijn artikel in de reeds eerder genoemde bundel *Generalization in the writing of history*: "De historicus kent een dwingend verlangen om praktisch te zijn en erkent met grote willekeur en gemak de rol van theorie in die gevallen waarin hij er zich aan kan onttrekken; daarentegen weigert hij haar bestaan te erkennen, wanneer zij in de impliciete vorm voorkomt, waarvan hij het gebruik niet kan vermijden." Een van de belangrijkste vragen die thans aandacht verdienen, is volgens Potter dan ook, of de vooronderstellingen waarvan historici in het algemeen in de praktijk plegen uit te gaan, gesystematiseerd en verbeterd kunnen worden, zodat zij boven de drempel van het onbewuste worden uitgetild.³⁴⁾

Een bescheiden stap is hierboven in deze richting gezet door de aard van causale generalisaties aan een nader onderzoek te onderwerpen. De conclusie luidde, dat zij dikwijls niet als universeel geldige wetten kunnen worden geformuleerd, omdat ter verklaring van de zo complexe historische verschijnselen de regelmaat en werking van het desbetreffende systeem van doorslaggevende betekenis is. Veel gebeurtenissen liggen op het knooppunt van verschillende systemen. Door een verschijnsel zo te bestuderen, wordt tevens voldaan aan een legitieme eis van de historicus, dat gebeurtenissen in de eerste plaats beschouwd moeten worden in een aan tijd en plaats gebonden historische context. Een algemene wet daarentegen laat juist alle specifieke omstandigheden buiten beschouwing en beschrijft slechts de regelmaat die kenmerkend is voor het *soort* verschijnselen, waartoe een gebeurtenis behoort; bijvoorbeeld in het geval van een revolutie, het specificeren van de omstandigheden waaronder in het algemeen massaal revolutionair gedrag ontstaat. Dit wil niet zeggen, dat een dergelijke wet niet zeer bruikbaar voor de historicus zou kunnen zijn, maar onjuist om, zoals Hempel doet, het gebruik ervan te beschouwen als de kern van het historisch verklaren.

Met andere woorden, het Hempeliaanse verklaringsmodel behoeft niet als volledig onbruikbaar voor de geschiedenis verworpen te worden, maar de grenzen waarbinnen het van toepassing is, moeten worden omschreven. Hierboven is betoogd, dat in tenminste twee gevallen het gebruik ervan aanbeveling verdient. In de eerste plaats bij verklaring van gebeurtenissen, waarin algemeen menselijke mechanismen een rol spelen, waarover in nevenwetenschappen een veel grondiger kennis is verzameld dan de gemiddelde historicus op basis van zijn gezond verstand bezit. Een voorbeeld hiervan is het gebruik van motieven als verklaringsgrond. Daarnaast kan het inzicht in specifieke systemen uit het verleden worden bevorderd door kennis te nemen van principes en wetmatigheden, die binnen het domein van de moderne systeemtheorie zijn geformuleerd.

Voetnoten bij "De herberg 'Het Nulpunt'" ³⁵

Dr. C. Offringa ben ik zeer erkentelijk voor het doorlezen van het manuscript en zijn waardevolle opmerkingen betreffende de inhoud.

1. J. Romein, In opdracht van de tijd; tien voordrachten over historische thema's, Amsterdam, 1946;
2. idem, p. 30;
3. idem, p. 36;
4. herdrukt in: P. Geyl, Tochten en Tournooien, Utrecht, 1950, p. 154 - 166;
5. idem, p. 163, 164;

6. idem, p.155, 156;
7. C.G. Hempel, The function of general laws in history, in: *Journal of Philosophy*, 1942, p. 35-48; herdrukt met geringe wijziging in: C.G. Hempel, *Aspects of scientific explanation and other essays in the philosophy of science*, New York, 1965, p. 231 - 244;
8. De benaming 'covering-lawmodel' is afkomstig van W. Dray: "Such an account of the basic structure of all explanations is sometimes referred to as the 'regularity analysis', but because it makes use of the notion of bringing a case under a law, i.e. 'covering' it with a law, I shall often speak of it hereafter as 'the covering law model' ". W. Dray, *Laws and explanation in history*, Oxford, 1957, p. 1;
9. K. Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, Amsterdam, 1973, § 3.4.1.3;
10. Hempel, *The function of general laws*, ed. 1965, p.237;
11. ibidem, p. 238;
12. A.C. Danto geeft in zijn boek *Analytical philosophy of history*, Cambridge, 1968, p. 203-215, een aardige vierdeling van standpunten: I historici die het verleden niet willen verklaren, maar slechts 'begrijpen' (b.v. Croce, Dilthey, Collingwood); II zij, die menen, dat in de geschiedenis verklaringen mogelijk zijn, gelijk aan die in de natuurwetenschappen (Hempel en geestverwanten); III degenen die wel verklaringen in de geschiedenis noodzakelijk achten, maar niet het gebruik van universele wetten; een verwijzing naar een triviale generalisatie als rechtvaardiging van een verklaring achteraf, achten zij voldoende (b.v. de filosoof M. Scriven); IV theoretici die het eigen karakter van de historische verklaring verdedigen: W. Dray (zie hieronder);
13. I. Berlin, *History and theory: the concept of scientific history*, in: *History and Theory*, 1960, p. 1-31; L.O. Mink, *The autonomy of historical understanding*, ibidem, 1966, p.24-48;
14. W.B. Gallie, *The historical understanding*, in: *History and Theory*, 1963, p.149-202;
15. J.G. Droysen, *Grundriss der Historik*, p. 20, 21;
16. O.F. Bollnow, *Dilthey, eine Einführung in seine Philosophie*, Stuttgart, 1955, p. 168; het model van de gesprekstechniek nam Dilthey over van Schleiermacher, zie hierover Bertels, § 3.1.1.2 t.m. 3.1.1.4;
17. W. Dray, *Laws and explanation in history*, Oxford, 1957;
18. M. Mandelbaum, *Historical explanation: the problem of 'covering laws'*, in: *History and Theory*, 1960, p.229-243; zie in dit verband ook de kritieken op Gallie (noot 14): C.J. Arthur, *On the historical understanding*, in: *History and Theory*, 1968, p.203-217; G. Müller, *History as a rigorous discipline*, ibidem, 1967, p. 299-313;
19. Danto, p.238; vgl. ook p. 226,229, vgl. voor een soortgelijke opvatting H. van der Wee, *Perspektiven und Grenzen wirtschaftshistorischer Betrachtungsweise — Methodologische Betrachtungen*, in: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1965, Hft. 1, p. 1-19;
20. D.M. Potter, *Explicit data and implicit assumptions in historical study*, in: *Generalization in the writing of history*, ed. L. Gottschalk, Chicago, London 1967³, p.178;
21. Romein, p.31;
22. E. Nagel, *The structure of science*, New York, 1961 (Introduction: Science and common sense), p.4;
23. Veel hierover vindt men in Bertels;
24. L. von Bertalanffy, *General system theory, foundations, development, applications*, Harmondsworth, 1973, p.34,35.
Zie voorts: idem, *General system theory — A critical review*, in: *Modern systems research for the behavioral scientist, A sourcebook*, ed. W. Buckley, Chicago, 1968, p. 11-31; A.D. Hall, R.E. Fagan, *Definition of system*, ibidem, p.81-93;
25. Vgl. W. Buckley, *Sociology and modern systems theory*, Englewood Cliffs, 1967, vooral p.66-81;
26. C.B. Joynt, N. Rescher, *The problem of uniqueness in history*, in: *History and Theory*, 1960, p.150-163; vgl. hun voorafgaande artikel *On explanation in history*, in: *Mind*, 1957, p.383-388;
27. Von Bertalanffy, *A critical review*, p. 26-30;
28. Dray, hfdst. vi;
29. W.H. Walsh, *Philosophy of history, an introduction*, New York, Evanston, 1968, p. 60;
30. P.A. Vroon, *Dubbelspel, gegevens en gedachten over bewustzijn, hersenen en gedrag*, Bilthoven, 1976 (in druk), hfdst. ix;
31. Walsh, p.66, 67;
32. P. Watzlawick, J.H. Beavin, D.D. Jackson, *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*, Deventer, 1975⁴ (oorspr. titel *Pragmatics of human communication*). Zie ook: P. Watzlawick, J.H. Weakland, R. Fisch, *Het kan anders*, Deventer, 1975 (oorspr. titel: *Change*);
33. Watzlawick, *Aspecten*, p. 33;
34. Potter, p. 183, 187.

1. INLEIDING

Wie enkele jaren geleden aan eerste jaars studenten in de geschiedenis vroeg waarom ze eigenlijk dat eigenaardige vak waren gaan studeren, werd meestal geconfronteerd met een gedrukt zwijgen. Het kan natuurlijk zijn dat ze het eenvoudig niet wisten en zich op grond van een vage, romatisch gefundeerde voorkeur in het avontuur stortten. Ik heb meer de indruk dat ze niet graag de ware redenen bekend maakten. Het is een leuk vak, het biedt van alles wat, en bevredigt een van de meest fundamentele menselijke impulsen, de nieuwsgierigheid. Tenslotte is het ook een makkelijk vak. Je hoeft geen sommetjes te maken en er wordt altijd met nadruk door de deskundigen beweerd dat het niets te maken heeft met jaartallen leren. Wie wil er niet op kosten van anderen jaren vrijblijvend leuter en plaatjes kijken? Deze buitengewone aantrekkelijkheid van het vak was nu naar mijn mening de reden van het reeds vermelde zwijgen. Studeren is vanouds een serieuze bezigheid, die vele offers vraagt van de gekwelde adolescent. Als men dan iets gaat studeren uit hedonisme en gemakzucht is dat een treurige zaak waarover men niet gaarne uitweidt. Het pijnlijk zwijgen is nu verleden tijd. Vele studenten weten precies waarom ze geschiedenis zijn gaan studeren, en zijn ook niet bang om dat te vertellen. Ze willen de maatschappij hervormen. Daarom is het noodzakelijk om te weten hoe al die misstanden zo gegroeid zijn. Om het eens modern te zeggen; je moet de structuren voorzien voor je ze aan kunt tasten. Geschiedenis is weer nuttig. Een wapen in de sociale en politieke strijd. Voor het studeren van een nuttig vak hoeft niemand zich te schamen. Nuttigheid is in onze cultuur een buitengewoon gewaardeerde eigenschap. Wel moet het vak natuurlijk hervormd worden voordat het werkelijk nuttig kan zijn. Meer aandacht voor de structuren en de onderdrukten; meer aandacht voor de historische groei van de industriële samenleving. Deze vernieuwingsdrang, voortkomend uit het verlangen naar relevantie, hoewel soms begeleid door onaangenaam fanatisme en verbluffende onverdraagzaamheid is een nuttige zaak. Het vak was toch wat in de versukkeling geraakt. Daar hoeven we ons niet voor te schamen, praktisch alle sociale wetenschappen waren tijdens de koudste jaren van de koude oorlog in een tevreden dommig gevallen en deden niet veel meer dan omstandig bevestigen dat we in de westerse welvaartsstaten in "the best of all possible worlds" leefden. De schokkende ontwikkelingen van de jaren zestig en zeventig hebben ons uit de droom geholpen. Juist de enorme versnelling van de welvaartsmachine, waar we eens zo trots op waren, heeft de onaangename kanten van de industriële samenleving weer zichtbaar gemaakt. Dat er een duidelijke samenhang is tussen maatschappelijke stroomversnellingen en crises- en veranderingsverschijnselen in de sociale wetenschap (inclusief geschiedenis) is evident.

Als de samenleving stuurloos ronddobbert en de wind veranderlijk is, worden de sociale wetenschappen te hulp geroepen om een nieuwe koers uit te zetten, die ons terug kan brengen in het gebied waar de eeuwige wind van de vooruitgang waait. Ten aanzien van deze regelmatige crises in samenleving en wetenschap is er maar weinig nieuws onder de zon. De eisen zijn meestal dezelfde, de wetenschap moet relevant gemaakt worden, het verleden gebruikt om het heden doorzichtig en de toekomst beheersbaar te maken. De vraag is nu of we van de reactie van de sociale wetenschappen bij vorige gelegenheden iets kunnen opsteken dat relevant is voor onze eigen crisis. Ik beseef wel dat het gebruik van

dergelijke analogieën een gevaarlijke zaak is en zal daarom uiterst voorzichtig te werk gaan en een crisis bespreken die, als gevolg van de betrekkelijk optimistische en naïeve reactie van de betrokken historici veel lering en weinig vermaak te bieden heeft. Het verhaal van uitdaging en antwoord speelt zich af in de Verenigde Staten in de jaren tussen 1890 en het begin van de eerste wereldoorlog. De VS werden in deze periode geteisterd door de neveneffecten van een explosief verlopend industrialisatieproces. Het oude, voornamelijk agrarische Amerika was bezig te verdwijnen, de frontier was gesloten. Snelle urbanisatie, de vorming van reusachtige monopolies, een stroom van miljoenen immigranten, het ontstaan van een industrieel proletariaat en een groot aantal gewelddadige stakingen maakten aanpassing van de Amerikaanse instituties noodzakelijk en onvermijdelijk. Vooral de ernstige economische crisis in de jaren negentig werd door velen gezien als een soort waterscheiding, een keerpunt in de Amerikaanse geschiedenis. De twee grote hervormingsbewegingen die het produkt waren van dit diep ingrijpende sociaal-economische veranderingsproces, het Populisme in de decaden voor 1900, de Progressive Movement in de periode tot aan de eerste wereldoorlog, veroorzaakten een explosie van intellectuele activiteit. Op praktisch alle denkbare terreinen moest de traditionele wetenschap er aan geloven en werd er gezocht naar nieuwe benaderingen, die de wetenschap dichter bij de nieuwe, industriële realiteit van de Amerikaanse samenleving konden brengen. De wetenschap moest zich niet bezighouden met dorre abstracties, zo meenden de rebellen, maar een blauwdruk leveren voor sociale actie, na eerst een analyse van het maatschappelijk veranderingsproces te hebben gemaakt. Er was sprake van een opstand tegen alle vormen van formalisme in de wetenschap. Wetenschappelijke kennis zelf was niet iets statisch en abstracts maar veranderde met de tijd, was een historische categorie en diende als zodanig behandeld te worden. De met deze hele rebellie samenhangende filosofie van het pragmatisme keerde zich tegen rigoreuze systeembouw en stelde dat de waarde en het waarheidsgehalte van ideeën slechts getoetst kon worden in de praktijk. Wat werkte was waar. Geen metafysische luchtkastelen maar praktische experimenten dienden de basis van onze kennis te vormen. De in het rebelse gezelschap zeer invloedrijke econoom Thorstein Veblen zette zich met kracht af tegen de klassieke economie. Wat was de waarde van logisch consistente theorieën over prijsvorming bij volledige concurrentie wanneer die in de praktijk niet voorkwam? Hij meende dat men de economie niet in abstracto moet bekijken, waarbij de mens gereduceerd wordt tot een economische machine, maar als een deel van het totale maatschappelijke proces. Dan zou ook duidelijk worden dat allerlei traditioneel als niet-economisch beschouwde zaken enorme invloed uitoefenden op de werking van de economie. Oliver Wendell Holmes maakte duidelijk dat het recht evenmin een gesloten, logisch coherent systeem van gedachten is, maar van dag tot dag wordt gemaakt in de praktijk van de rechtspraak en in hoge mate beïnvloed wordt door de vooroordelen van de betrokken rechters. Vooroordelen die op hun beurt weer een afgeleide waren van heersende ideologieën en meer in het algemeen van het ontwikkelingsstadium van de samenleving. De tendens is duidelijk. Recht, filosofie en economie werden historische wetenschappen en zo werd geprobeerd die wetenschapsterreinen te relateren aan het geheel van de maatschappelijke evolutie. Evolutie was voor al deze mensen een kernbegrip. De invloed van Darwin's evolutieleer (niet het sociaal-Darwinisme, daar zetten deze progressieve intellectuelen zich juist sterk tegen af) kan in deze ontwikkeling nauwelijks overschat worden.

2. DE NEW HISTORY

De vernieuwing van de historiografie speelde in de hierboven zeer summier geschetste opstand tegen het formalisme een belangrijke rol. De groep historici, die deze vernieuwing tot stand bracht marcheerde onder het vaandel van de New History. Dit naar aanleiding van de titel van een essaybundel die James Harvey Robinson, de belangrijkste propagandist van deze groep, in 1912 publiceerde. Dat wil niet zeggen dat de New History zijn zegenrijk werk pas in 1912 begon. Op het moment dat Robinson's werkje verscheen waren de eerste verdedigingslinies van de traditionele historiografie al lang overrompeld. Robinson was zijn zendingsactiviteiten al in de jaren negentig begonnen. Belangrijker nog dan het werk van Robinson waren, in de eerste fase van de strijd tegen de traditionele historiografie, de denkbeelden van Frederick Jackson Turner. Diens in 1893 voor de American Historical Association gehouden rede 'The Significance of the Frontier in American History' sloeg de eerste en waarschijnlijk definitieve bres in de ogenschijnlijk zo soliede orthodoxe Amerikaanse historiografie. Turner suggereerde dat de frontier-ervaring van beslissende betekenis was geweest voor het unieke, democratische karakter van de Amerikaanse cultuur. De voortdurende westwaartse expansie, waarbij een uiterst onvriendelijke natuur ondergeschikt moest worden gemaakt aan de wensen van de mens, had gefunctioneerd als een soort smeltkroes. In de primitieve omstandigheden van de frontier hadden mensen van allerlei origine min of meer noodgedwongen een nieuw democratisch ethos ontwikkeld. Naast de democratiserende functie had de frontier ook gewerkt als een uitlaatklep. Werden de spanningen in het Oosten te groot dan kon men altijd nog het continent intrekken. Van Turner's frontier-these is niet veel meer over en zelfs sommige vertegenwoordigers van de New History zagen er niet veel in, maar de stimulerende werking die van deze grote conceptie uitging was enorm. Turner's essay is waarschijnlijk het meest invloedrijke stuk in de Amerikaanse historiografie van de laatste honderd jaar. De these van Turner vertoonde een groot aantal nieuwe uitgangspunten, die we praktisch allemaal in meerdere of mindere mate uitgewerkt terugvinden in de New History. Allereerst speelde het heden en zijn problemen in de genese van Turner's hypothese een duidelijke rol. De frontier was aan het eind van de negentiende eeuw juist verleden tijd geworden. Wanneer de frontier zo'n beslissende invloed had gehad op de formatie van de Amerikaanse cultuur dan was er in de jaren negentig inderdaad sprake van een keerpunt in de Amerikaanse geschiedenis. De allesbeheersende rol die het heden in de historiografie diende te spelen werd door de New History nog verder uitgewerkt. Robinson en Beard waren van oordeel dat het verleden bewust ondergeschikt gemaakt moest worden aan het heden. Het verleden diende gebruikt te worden om het heden te duiden en de toekomst onder controle te krijgen. De taak van de historicus was het om de geïnteresseerde lezer van het ochtendblad inzicht te geven in de wereld waarmee de krant hem confronteerde. In dit opzicht was de breuk met de traditionele historiografie radicaal. De oudere Amerikaanse historici wilden met het heden niets van doen hebben, niet alleen omdat ze bang waren dat het hun visie op het verleden zou contamineren maar vaak ook omdat ze tegen dat heden een diep gevoelde persoonlijke weerzin voelden. De meeste oudere historici wortelden in het Amerika van voor de burgeroorlog; het preïndustriële Amerika. Zij wensten de realiteit van het nieuwe Amerika niet onder ogen te zien. Praktisch zonder uitzondering was de oudere generatie afkomstig uit de aan de Oostkust gevestigde Amerikaanse élite. Turner, zogoed als Robinson en Beard waren afkomstig uit het Midden-Westen en zij allen hadden een zekere argwaan ten opzichte van de Oostelijke staten. Ze hadden het gevoel dat het 'nieuwe' Amerika in het Midden- en

Verre-Westen tot dat moment zeer ten onrechte verwaarloosd was, vooral omdat dit nieuwe Amerika naar hun mening veel meer dan de oostelijke staten uniek Amerikaans was en een nieuwe democratische cultuur vertegenwoordigde. Met de komst van deze historici uit het Midden-Westen zien we de Amerikaanse historiografie nationalistischer worden. In de oude historiografie had de Europese erfenis een belangrijke rol gespeeld. Europa verdween nu van het toneel. De frontier was typisch Amerikaans, evenals de zelfstandige boer op de immense prairie. Ook bij deze verschuiving van het perspectief speelden eigentijdse problemen een voorname rol. Het Populisme werd voor een belangrijk gedeelte gedragen door de gedachte dat de boeren in het Westen door de in het Oosten geconcentreerde financiële belangen werden uitgezogen en misbruikt. Turner en na hem de New History maakten door hun ingrijpende wijziging van het standpunt van waaruit de Amerikaanse geschiedenis werd gezien de historiografie geschikt voor het Populisme en de Progressive Movement. Zij gaven, om Hofstadters gelukkige frase te gebruiken, de hervormingsbewegingen een eigen geheugen en een eigen mythologie. Een ander belangrijk onderdeel van die standpuntswijziging was de democratisering van de Amerikaanse geschiedenis. De gewone man verscheen op het toneel van de historie. De elegante patriciër, die tot op dat moment in het geschiedverhaal de eerste viool had gespeeld, moest plaats maken voor de pionier met de bijl in de hand en de sappelende kleine boer. De oude historiografie had zich uitsluitend bezig gehouden met politieke en diplomatieke geschiedenis. 'History is past politics' luidde het credo vóór de grote omwenteling. Voor sociale en economische problemen en met name hun relatie met politieke en institutionele ontwikkelingen toonde men geen enkele interesse. Het is duidelijk dat bij Turner de kaarten reeds volkomen anders lagen. Zijn frontier was niet anders dan een eigenaardige sociaal-economische structuur die directe invloed uitoefende op politiek en cultuur van de frontier-gemeenschap. Bij de New History was de aandacht voor de economische basis van de geschiedenis nog veel nadrukkelijker. De economische verklaring was daar het uitgangspunt van elke interpretatie. De New History ging veel meer dan Turner uit van klassesetstellingen om de geschiedenis doorzichtig te maken. De rode draad, die volgens Beard en zijn medestanders door de Amerikaanse geschiedenis liep was het heroïsche en permanente conflict tussen een geprivilegeerde élite aan de ene kant en de grote democratische massa aan de andere kant. Dat deze wat simpele tekening van het klasseprobleem tot aanzienlijke vertekening van de historische werkelijkheid leidde zal hierna nog aan de orde komen. Dat economische problemen voor de nieuwe lichter historici primair waren is wel begrijpelijk. De grote transformatie van de Amerikaanse samenleving waarvan zij getuige waren was ook in de eerste plaats een economisch veranderingsproces.

Een interessant probleem wordt gevormd door de vraag hoe groot de invloed van Marx is geweest op de New Historians. Robinson noemde Marx' economische interpretatie een van de meest vruchtbare theorieën die ooit zijn geformuleerd. Hij tekende er echter direct bij aan dat Marx misbruik had gemaakt van zijn eigen theorie. De New History was alleen geïnteresseerd in een sterk verwaterde versie van het Marxisme, zo sterk verwaterd dat van Marxisme eigenlijk niet meer gesproken kan worden. Het proletariaat werd ontheven van zijn revolutionaire functie en de ineenstorting van het kapitalisme werd weggezuiverd. Catastrophale versnellingen in het historisch proces pasten niet in het evolutionaire beeld dat de New History van de geschiedenis had. Geleidelijk hervorming en verandering van het kapitalisme stemde, meende men, meer overeen met de werkelijkheid. De door het kapitalisme geproduceerde groeiende overvloed zou een rechtvaardiger samenleving zonder revolutionaire omwentelingen mogelijk maken. De New Historians waren kortom hervormingsgezind maar in geen enkel opzicht radicaal. Van socialistische sympathieën

was bij hen geen sprake. Hun hervormingsgezindheid had vooral betrekking op de door hen verafschuwde irrationele aspecten van het kapitalisme. Het waren volgens hen voornamelijk de machinaties van de zakenlui die het kapitalisme irrationeel maakten. Zij zagen dan ook liever een wetenschappelijk getrainde élite van technocraten aan de macht. Een van de belangrijkste bestanddelen in het werk van al deze historici was hun rotsvaste vertrouwen in de vooruitgang. Wat precies de rol moest zijn van de door sociaal-wetenschappelijke analyse wijs geworden mens in het vooruitgangsproces werd niet geheel duidelijk. Soms gaf men de indruk dat de wetenschappers rustig met de handen over elkaar konden gaan zitten omdat de vooruitgang zijn eigen gang zou gaan. Bij andere gelegenheden leek het zeer wel mogelijk om de vooruitgang, natuurlijk na gedegen onderzoek, aanzienlijk te helpen. Dit heen en weer zwalken tussen voluntarisme en determinisme vond ook zijn weerslag in de toon van het wetenschappelijk werk. Had de historicus een voluntaristische bui dan was de toon moraliserend en belerend, overheerste daarentegen het determinisme dan werd er met distantie geschreven over het gewriemel van de mens in de uiterst smalle marge van het allesoverheersende vooruitgangsproces. Voordat we overgaan tot een bespreking van twee belangrijke werken van de New History moet nog gewezen worden op het verbluffende succes dat deze vernieuwingsbeweging had, aanvankelijk vooral buiten vakkringen.

3. ROBINSON EN DE NEW HISTORY

Zoals reeds gezegd vormde de publicatie van Robinson's boekje 'The New History' in 1912 eerder de afsluiting van de eerste succesvol verlopen veldtocht tegen de traditionele historiografie dan het begin van de New History. Toch was het boekje enorm invloedrijk. Alle nieuwe tendenzen in de historiografie waren er bijeengebracht in een uiterst simpel geformuleerde beginselverklaring. Het werd dan ook door voor- en tegenstanders gezien als het credo van de rebellen.

Robinson begon zijn boekje met een scherpe aanval op de beroerdste aspecten van de traditionele historiografie. De geschiedschrijving werd volgens hem geheel door traditie gedomineerd. De ene historicus na de andere stortte grote hoeveelheden irrelevante feiten uit over het hoofd van de arme lezer. Geleuter over niets terzake doende politieke gebeurtenissen werd gelardeerd met prietpraat over vorstenhuizen die maar beter vergeten hadden kunnen worden. Het sensationele en uitzonderlijke kreeg veel te veel aandacht, terwijl het alledaagse en de regelmatigheden verwaarloosd werden. Op die manier gaf de traditionele historicus volgens Robinson een volkomen vertekend beeld van het verleden. De historische ontwikkeling moest gezien worden als een uiterst langzaam verlopend evolutieproces. De catastrophes en het vuurwerk maakten alleen maar zichtbaar wat al lang groeiende was. De historicus diende zich ook niet te beperken tot het politieke handelen, het was zaak alle aspecten van het menselijk gedrag te beschrijven. Goede geschiedenis, meende Robinson, was cultuurgeschiedenis in de ruimste zin van het woord. De ouderwetse historici hadden ook gedacht lessen uit de geschiedenis te kunnen trekken, maar die waren altijd gebaseerd op de allersimpelste analogieën. Dat was niet de manier om de geschiedenis nuttig te maken. De geschiedschrijving moest gebruikt worden om het heden in wording te begrijpen. Het ging erom een ontwikkelingsproces te beschrijven. Niet 'wie es eigenlijk gewesen' maar 'wie es eigenlijk geworden!' Alleen met behulp van een dergelijke historiografie zouden we een inzicht in het heden kunnen verwerven dat gebruikt kon worden om de toekomst rationeel te sturen. Robinson was ervan overtuigd dat we nog veel te veel slachtoffer van het verleden waren, juist omdat het verleden onvoldoende geanalyseerd was. Wezenlijk inzicht in het verleden zou ons kunnen

leren welke instituties en gewoonten overbodig geworden resten zijn. De opsporing van deze overbodigheden zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren tot verbetering van het menselijk lot en dat laatste was volgens Robinson de allerbelangrijkste taak van de historicus. Rigoreuze eliminatie van anachronismen zou ook intelligente aanpassing aan de nieuwe industriële samenleving veel gemakkelijker maken. Aanpassing is hier het sleutelwoord. Robinson dacht niet aan werkelijke verandering, het evolutiedogma eiste immers aanpassing. De relatie van de historiografie met de andere sociale wetenschappen en de natuurwetenschap was voor Robinson een bijzonder belangrijke zaak. Enigszins treurig moest hij constateren dat de historiografie voorlopig geen schijn van kans maakte om het wetenschappelijk nivo van de natuurwetenschap te halen. Wetten in natuurwetenschappelijke zin zouden voorlopig niet ontdekt worden omdat de observatie van nauwkeurig gecontroleerde experimenten voor historici onmogelijk was. Toch was de stimulans van de natuurwetenschap voor de geschiedschrijving van grote betekenis geweest. Die veroorzaakte een kritischer houding ten aanzien van bronnen en methoden, meer aandacht voor regelmatigheden en een haastig afscheid van metafysica en theologie. Met de andere sociale wetenschappen bepleitte Robinson zo innig mogelijke contacten, zij hadden de historiografie veel te bieden. Het gevaar dat de geschiedschrijving door deze nieuwe wetenschappen zou worden overvleugeld zag Robinson in het geheel niet zitten. Hij was er zeker van dat de grootse taak een synthese van alle nieuwe kennis tot stand te brengen aan de historicus zou toevallen.

Op het eerste gezicht was Robinson een relativist. De geschiedenis moest regelmatig herschreven worden, stelde hij. Een opvatting die niet verbazingwekkend is gezien de dominante positie die de New History aan het heden toekende. Een relativistische opvatting van de historiografie houdt in dat de diverse interpretaties van het verleden tijden persoonsgebonden zijn. Dat 'de waarheid' omtrent het verleden niet ontdekt kan worden en dat de ene interpretatie niet beter is dan de andere. In die zin was Robinson helemaal geen relativist, verre van dat zelfs. Hij was van mening dat de geschiedschrijving met het voortschrijden van de tijd steeds beter zou worden. Deze overtuiging hing samen met zijn ijzersterke geloof in de vooruitgang. Dat het mensdom onverbiddelijk voortschrijdt naar de perfectie kon volgens Robinson door de historicus wetenschappelijk vastgesteld worden. Op deze manier kon hij ondanks zijn schijnbaar relativistische overtuigingen blijven geloven in de objectieve wetenschap. Objectiviteit was in het heden gedeeltelijk mogelijk, in de toekomst volledig.

Naarmate zijn werkje vorderde werd Robinson steeds geëxalteerder. Dat hing samen met de toenemende frequentie van het woord vooruitgang in de tekst. 'The greatest single idea in the history of mankind' was volgens hem de in de achttiende eeuw gedane ontdekking dat de geschiedenis de mogelijkheid van onbegrensde vooruitgang biedt. Voor die tijd was er natuurlijk ook al vooruitgang geweest, maar de mensheid was zich daar niet van bewust. Nu we ons van de vooruitgang bewust waren geworden konden we ook ontdekken hoe die in zijn werk ging. Het was de taak van de historicus 'the technique of progress' uit het geschiedverloop te distilleren. Was die techniek eenmaal ontdekt dan bestond de mogelijkheid de vooruitgang een handje te helpen. De geschiedenis was daarmee de toeverlaat geworden voor alle vooruitstrevende mensen en de conservatieven, die tot op dat moment de geschiedenis als Fundgrube voor hun kwaadwillige denkbeelden hadden gebruikt, zouden daarmee hun troefkaart kwijt zijn. De rationalist Robinson, die een tiental bladzijden tevoren theologie en metafysica streng de deur gewezen had, eindigde er tenslotte mee onze lieve heer, nu met het vooruitgangshoedje op, via de

achterdeur weer binnen te halen: 'Even those of us who have little taste for mysticism have to recognize a mysterious unconscious impulse which appears to be a concomitant of natural order. It would seem as if this impulse has always been unsettling the existing conditions and pushing forward, groping after something more elaborate and intricate than that what already existed. This vital impulse, *élan vital*, as Bergson calls it, represents the inherent radicalism of nature herself! (The New History, p. 264)

Veel van de veranderingen die Robinson ons met zoveel klem aanbeval zijn gemeengoed geworden, niet alleen natuurlijk als gevolg van het propagandistische werk van de New History. De jaartallenboekjes zijn verdwenen, al ging dat maar langzaam, en politieke en diplomatieke geschiedenis zijn hun alleenvertoningsrecht al lang kwijt. De relaties met de andere sociale wetenschappen zijn inderdaad ietsje inniger geworden, maar van meer dan een problematische *liaison* kon niet gesproken worden. De door Robinson gepropageerde relevantie heeft ongetwijfeld zijn positieve kanten. Zoals we gezien hebben weerklinkt de roep om relevantie alleen wanneer er sprake is van een geloofscrisis in wetenschap en samenleving. In zo'n situatie kan het streven naar relevantie stimulerend werken doordat de historiografie gedwongen wordt nieuwe methoden te gebruiken en braakliggende gebieden te ontginnen. Maar er zijn ook schaduwzijden. Net als Robinson weten de relevantiezoekers meestal veel te goed waar het met de geschiedenis heengaat. Ze kennen de toekomst al, het verleden is dan nog maar een peuleschil. De geschiedenis wordt gereduceerd tot aangever van de toekomst en verliest zijn problematische en contingente kanten. En wat is er dan nog aan de geschiedenis te beleven? Niets.

Dat is ook wat zo mateloos irriteert in Robinson, de zekerheid, het ontbreken van elke vorm van twijfel. Zijn slothoofdstukje over de vooruitgang is doortrokken van een onaangenaam religieus fanatisme. Ik zou geen betere methode weten om iemand tot het conservatisme te bekeren dan verplichte en regelmatige lezing van die onzin over het immanente radicalisme van de natuur. Het is bijna ongelooflijk dat Robinson een tijdgenoot was van Freud en Weber. De somberheid en spanning die het werk van beide laatstgenoemden ook nu nog leesbaar maakt ontbreekt bij Robinson volkomen. Hij was op en top de zelfgenoegzame Victoriaan, nog nergens beroerd door de scepsis ten aanzien van vooruitgang en industrieel bestel die in onze eeuw de beste sociale wetenschap geïnspireerd heeft. We kunnen tenslotte misschien een belangrijke les leren uit zijn boekje: onder alle omstandigheden de lieden die beweren de techniek van de vooruitgang ontdekt te hebben te wantrouwen. (Ik ben nu natuurlijk bezig precies dat te doen wat ik Robinson verweten heb. Via zijn in 1912 geschreven boekje — dat ik natuurlijk in de tijd zou moeten begrijpen — fulmineer ik tegen de extreme relevantiezoekers van nu, ik misbruik het verleden. De natuur is sterker dan de leer.)

4. AN ECONOMIC INTERPRETATION OF THE CONSTITUTION OF THE UNITED STATES.

Robinson's tractaatje was een beginselverklaring, het bevat geen neerslag van serieus wetenschappelijk onderzoek volgens de regels van de New History. Robinson was daartoe waarschijnlijk ook niet in staat geweest, hij was geen groot historicus. Dat was Charles A. Beard wel en hij was dan ook degeen die de eerste serieuze monografie volgens de nieuwe regels der kunst schreef. In 1913 publiceerde hij "An Economic Interpretation of the Constitution of the United States."

Beard was, evenals de andere vertegenwoordigers van de New History, geen echte radicaal. Het kapitalisme hoefde wat hem betreft niet te verdwijnen, wel de uitwassen van het

systeem. Deze opvattingen weerspiegelden het feit dat Beard niet vervreemd was van de maatschappelijke orde. Hij was een telg uit een succesvolle uppermiddleclass familie uit het Midden-Westen en behield zijn leven lang een sterk gevoel voor de unieke Amerikaanse identiteit die hij met die herkomst vereenzelvigde. Dat alles wil niet zeggen dat Beard niet een zeer kritische toon aansloeg. Hij wilde de nieuwe economische interpretatie toetsen aan een van de meest heilige zaken in de Amerikaanse geschiedenis, de Constitutie. Een stuk dat volgens vele Amerikanen eigenlijk door onze lieve heer zelf was geschreven. Beard, geheel in overeenstemming met de nieuwe denkbeelden was op zoek naar de economische krachten achter de façade van de politiek, en de precieze aard van de relatie tussen economische en politieke structuren. Zijn centrale vraag was: wie hebben de macht en wat doen ze ermee?

Voordat ik begin met een korte weergave van Beard's these ter verduidelijking nog het volgende. Na de geslaagde revolutie vormden de Amerikaanse staten meer een statenbond dan een bondsstaat. Elke staat had vetorecht. Het spreekt vanzelf dat onder deze omstandigheden het centrale gezag zwak was.

Volgens Beard werd het post-revolutionaire Amerika verscheurd door een fundamenteel klasseconflict. Aan de ene kant was er de mercantiele élite, de crediteuren. Zij waren geïnteresseerd in een soliede centraal gezag dat zorg kon dragen voor een gezond financieel beleid en gunstige regelingen voor handel en industrie. Aan de andere kant stond de massa van het Amerikaanse volk, diep in de schulden stekende kleine agrariërs, die bovenal belang hadden bij een politiek van ruim geld. Beard stelde nu dat de Constitutie de triomf weerspiegelde van de mercantiele elite, die erin geslaagd was, via allerlei politieke sluiptwegen, zonder de meerderheid van de bevolking te raadplegen, de Constitutie dienstbaar te maken aan zijn eigen economische belangen. Zijn grote ontdekking was dat alle politici die de hand hadden gehad in de formulering van de Constitutie aanzienlijke hoeveelheden staatsobligaties in hun bezit hadden. De conclusie was duidelijk. De Constitutie creëerde een veel sterker centraal gezag, zoveel mogelijk met uitsluiting van de massa van het volk van de besluitvormingsprocedures, om al die obligaties veilig te stellen. In de tijd dat Beard dit boek schreef geloofde hij nog heilig in de mogelijkheden van een objectief wetenschappelijke historiografie. Hij stelde dan ook expliciet te willen afzien van het geven van een moreel oordeel over de handelwijze van de makers van de Constitutie. Daar zat natuurlijk een element van aanzienlijke hypocrisie in. Voor de aanhangers van de Progressive Movement die de enthousiaste lezers van het boek vormden was maar een conclusie mogelijk. De Constitutie was het werk van rechtse samenzweerders die slechts hun eigen belang najoegen. Beard zelf was ambivalent. Aan de ene kant wilde hij een koele, wetenschappelijke analyse geven van de achtergronden van de Constitutie, aan de andere kant wilde hij dolgraag een moreel oordeel uitspreken. Die ambivalentie is in veel werk van de New History te vinden.

In sommige opzichten had Beard gelijk. Er was een élite en er waren duidelijke belangentegenstellingen tussen die élite en de agrarische belangengroep. Maar Beard's hele these was een simplificatie. Er was een enorme middengroep, niet vreselijk voor en niet vreselijk tegen de Constitutie. Binnen de élite zelf waren er voor en tegenstanders. De situatie was kortom oneindig veel complexer en het conflict veel minder fel dan Beard suggereerde. Hij beschreef de uiterst geslaagde samenzwering van een financiële élite om de macht uit handen van het volk te houden. De motieven van de élite werden vulgair-materialistisch geduid, het ging alleen om persoonlijk gewin. Deze zeer primitieve benadering van het economisch motief in de geschiedenis is ook nu nog heel populair. Doordat het handelen wordt gereduceerd tot het denken aan de eigen portemonnee valt

de ideologisch-culturele achtergrond weg, waardoor de enorm complexe relatie tussen die achtergrond en de aard van de economische verhoudingen geen rol meer speelt in het verhaal. De tweehonderd van Mertens en andere minuscule groepjes van malafide monopoliekapitalisten zijn niet exclusief verantwoordelijk voor de narigheid in onze samenleving. Was dat maar zo. Dan konden we ze, begeleid door deskundige activisten, op een goede morgen bij het ochtendgloren van het bed lichten om ze af te voeren naar de kwikmijnen. Alles zou dan in een handomdraai rozegleur en maneschijn zijn. Dit achterdeurtje naar het paradijs is een fata morgana.

De opstellers van de Constitutie waren primair nationalist, ze wilden de unie redden van de chaos. Democraten in de moderne zin van het woord waren het niet. Maar dat is nu juist het probleem, democratie is een relatief begrip, niet een of andere absolute grootheid. Vergeleken met de Europese politieke structuren aan het eind van de achttiende eeuw was de Constitutie verbluffend progressief. Beard maakte de voor de hand liggende fout dat hij alle 'hot issues' van de Progressive Movement projecteerde in de jaren tachtig van de achttiende eeuw. Tegen de achtergrond van de sociaal-economische situatie van 1910 was de Constitutie inderdaad een gebrekkig stuk, maar dat is niet de kwestie waar het om gaat. Het gaat erom of de Constitutie in de achttiende eeuw een redelijk werkstuk was. Dat was het. Beard's werkwijze was in deze fundamenteel on-historisch. Er is niets tegen dat de hypothesevorming beïnvloed wordt door de problemen van de eigen tijd, dat is zelfs onvermijdelijk. Maar het gaat niet aan het verleden te meten met de maat van de eigen tijd. Je kunt dan net zo goed Napoleon verwijten dat hij zo weinig getelefoneerd heeft.

5. HOE HET DE NEW HISTORY VERDER VERGING

In de jaren twintig voltrok zich de triomf van de nieuwe opvattingen over de historiografie. Het gevaar scheen zelfs te bestaan dat de Progressive History alle andere benaderingen van het toneel zou laten verdwijnen. Terwijl er enorm veel werk verzet werd op het terrein van de sociaal-economische ontwikkeling van de VS schrompelden de politieke en diplomatieke geschiedschrijving ineen. Vreemd genoeg werd ook de zuiver economische geschiedenis verwaarloosd, ondanks alle enthousiasme voor economische interpretaties. Tegen het eind van de jaren twintig begonnen er grote barsten zichtbaar te worden in de Progressive History. De walging en desillusie die het product waren van de eerste wereldoorlog hadden een terugkeer naar het simpele en blijmoedige vooruitgangsgeloof van voor de oorlog al onmogelijk gemaakt. De stemming in de jaren twintig was vrij cynisch, men trachtte afstand te nemen van de zendingssijver waarmee de VS aan het eind van de eerste wereldoorlog een nieuwe wereldorde hadden nagejaagd. De schaduwzijden van de industriële samenleving zag men nu ook aanzienlijk scherper. De kritiek op de maatschappelijke orde van de VS werd harder. Allerlei mythen werden ontmaskerd eerst op grote schaal die van de traditionele historiografie, tenslotte ook de mythen van de New History zelf. Het door Turner veronderstelde democratische ethos van de frontier beschouwde men nu als flauwekul, de hele frontier-these als escapistische mythologie. Naarmate dit proces van vergruizing — ook van de eigen afgodsbeelden — zich voortzette werd duidelijk dat de simpele vooruitgangsschemata van Robinson en Beard niet deugden. De Amerikaanse geschiedenis bleek geen voortdurend voorwaarts naar het democratisch paradijs. Er was eenvoudigweg teveel misgegaan om de vooruitgang nog helemaal te vertrouwen. Deze groeiende twijfel betekende niet dat alle historici zich nu overgaven aan meedogenloze kritiek op en afbraak van de geëtableerde doctrines. De grote meerderheid

borduurde rustig voort aan de met de beeltenis van de vooruitgang bedrukte theemuts. Het waren de trendgevoeligen die probeerden nieuwe concepties te vinden, meer in overeenstemming met de geest des tijds. Het beste laat zich deze hele ontwikkeling demonstreren aan de hand van de intellectuele evolutie van Charles A. Beard.

Gedurende de jaren twintig werkte Beard aan de uitbouw van zijn economische interpretatie van de Amerikaanse geschiedenis. Dit leidde in 1927 tot de publicatie van "The Rise of American Civilization", een magistraal synthetisch werk waarin de hele Amerikaanse geschiedenis werd opgehangen aan de tegenstelling tussen élite en democratische massa die hij in 1913 voor het eerst had gebruikt. De toon van dit boek was echter al cynischer en afstandelijker geworden.

De desillusie en onzekerheid van de grote economische crisis leidden tot Beard's geleidelijk bekering tot een radicaal relativisme. Het relativisme was in de New History in aanleg altijd aanwezig geweest, maar als een soort virus in rusttoestand. Alle potentiële twijfels werden geneutraliseerd door het aanvankelijk onschokbare vooruitgangsgeloof. Naarmate de vooruitgang dubieuzer werd werd Beard relativistischer. Het grote vertrouwen dat hij eens had gehad in de objectieve geschiedschrijving verdween. Hij begon zich nu te realiseren dat de historicus, gevangen in zijn eigen ideologische praemissen, een heel bepaalde selectie uit het verleden maakt en daardoor een incompleet en vertekend beeld van het historisch proces geeft. Het is wel mogelijk om Beard's vlucht in het relativisme uit te leggen als een noodsprong om hoe dan ook zijn geloof in de vooruitgang te redden. Dat was inderdaad altijd een geloof geweest, alleen aanvankelijk als zodanig verhuuld door de schijnzekerheid dat objectieve geschiedschrijving de vooruitgang aan kon tonen. Het totale relativisme dat Beard omarmde toen deze schijnzekerheid wegviel bood de mogelijkheid om via een 'act of faith' naar de vooruitgang terug te keren. Als alles relatief was moest de historicus immers wel een keuze doen ten aanzien van een te gebruiken conceptie, om überhaupt nog iets zinnigs te kunnen zeggen over de geschiedenis. De geloofsdaad geeft de historicus de kans om ondanks alle twijfel idealist te blijven.

Het totale relativisme gaat er vanuit dat de ene interpretatie zo goed is als de ander. Dit is evident onjuist, sommige interpretaties zijn overtuigender dan anderen. Er is kennelijk een aantal regels wellicht tijdgebonden maar desalniettemin regels, die uitmaken of de ene interpretatie beter is dan de andere. Dat wil zeggen het is mogelijk criteria op te stellen voor de toetsing van hypothesen. Dat die criteria vaak invloed uitoefenen op de vorming van de hypothesen zelf is een lastige zaak, maar doet niet af aan de toetsingsmogelijkheid binnen een systeem van regels en standaarden. Er is binnen een bepaald ideologisch kader dus een soort objectiviteit mogelijk. Grote verwarring ontstaat pas in de overgangsfase van het ene systeem van ideologisch gemotiveerde regels en standaarden naar het andere. Dat was in de jaren dertig het geval, de New History desintegreerde en er kwam niet onmiddellijk iets nieuws voor in de plaats.

Hofstadter suggereert heel overtuigend dat het relativisme Beard ook de gelegenheid gaf de groeiende twijfel aan zijn eigen economische interpretatie aan de openbaarheid prijs te geven. Halverwege de jaren dertig schreef hij al dat de economische interpretatie één van vele mogelijke interpretaties is. Hij raakte er langzaam van overtuigd, zeker in deze ontwikkeling gestimuleerd door de opkomst van het fascisme en de totalitaire staat, dat de politiek tenslotte toch de economie domineerde. De beangstigende machtsconcentratie in de totalitaire staten bracht hem er ook toe zijn opvattingen over de Constitutie te herzien. De Constitutie bleek nu een uiterst verdienstelijk werkstuk omdat het een al te grote machtsconcentratie in de VS juist voorkomen had.

In de neiging om, naarmate de dreiging van buiten toenam, steeds meer de positieve aspecten van de VS te zien stond Beard zeker niet alleen. De stabiliteit van de Amerikaanse politieke orde werd nu alom geprezen en men ging op zoek naar de unieke essentie van de Amerikaanse cultuur. Zo lag de New History aan het eind van de jaren dertig voor een belangrijk deel in scherven. De nieuwe orthodoxie, die van de consensus-historiografie kondigde zich hier en daar al aan.

CONCLUSIE

In het voorgaande zijn voortdurend de verschillen benadrukt tussen de New History en de traditionele historiografie. Wellicht bij wijze van verrassing moet nu toch opgemerkt worden dat de verschillen niet zo groot waren als hiervoor gesuggereerd is en de aanhangers van de New History dachten. De twistpunten tussen oude en nieuwe historici waren voor een belangrijk deel van betrekkelijk oppervlakkige aard. Victoriaans vooruitgangsoptimisme verbond oude en nieuwe historiografie. Datzelfde gold voor de uit Darwin's evolutiemodel geputte inspiratie. Vanuit het evolutiemodel werd ook de aanpassingsideologie gevoed. Dat wat bestond scheen gerechtvaardigd door het simpele feit van zijn bestaan. De ouderen hadden het pre-industriële Amerika geaccepteerd en geprezen, de nieuwe historici verlangden van het industriële Amerika enkele modificaties, maar daarmee was het ook gezegd. De onverslaanbare tandem van vooruitgangsgeloof en evolutie vormde ook de basis van het door de antagonisten gedeelde vertrouwen in de mogelijkheid van een objectieve, wetenschappelijke geschiedschrijving. Wat blijft er dan nog over? Misschien niet veel meer dan een generatieconflict, om een typering van Carl Becker te gebruiken. Bij de oudere historici begon het aanpassingsmechanisme te roesten, wat bij oudere mensen wel meer voorkomt. De jongeren wilden, in wezen op de oude ideologische grondslag het nieuwe Amerika te lijf.

Ik hoop al duidelijk te hebben gemaakt wat het zwakste punt van de New History was. Het verleden werd gereduceerd tot een wormvormig aanhangsel van de toekomst. Voorzover het niet de prélude vormde voor het door allen verwachte technocratische paradijs was 't slechts een loden last op de schouders van het heden en een hypotheek op de toekomst. De essentie van de New History was misschien dat zij zich tot taak gesteld had om ons te bevrijden van het verleden. Dat lijkt mij voor historici een heel on-historische opgave. We kunnen het verleden verwerken, meer niet. We zitten er onherroepelijk aan vast.

Literatuuropgave:

Bij het schrijven van dit stukje heb ik zeer veel gehad aan de aantekeningen die drs H. Snoek indertijd maakte voor zijn geplande dissertatie over de New History. Door zijn overlijden heeft de heer Snoek tragischerwijze zijn dissertatie niet kunnen voltooien.

Verder maakte ik gebruik van:

John Higham e.a., *History. The development of Historical Studies in the United States*. Englewood Cliffs, 1965.

Morton White, *Social Thought in America. The Revolt against Formalism*, Boston, 1947. (editie 1966)

Richard Hofstadter, *The Progressive Historians*, New York, 1968.

James H. Robinson, *The New History*, New York, 1912. (Free Press editie, 1965)

Charles A. Beard, *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*. New York, 1913. (Free Press editie, 1965).

dr C. Offringa

EEN WHIG INTERPRETATIE VAN DE DUITSE GESCHIEDENIS: EEN ASPECT VAN DE DDR HISTORIOGRAFIE

I.

In 1931 publiceerde Herbert Butterfield *The Whig Interpretation of History*. In dit boekje 'ontmaskerde' hij de tendentie van vele historici "to write on the side of Protestants and Whigs, to praise revolutions provided they have been succesful, to emphasize certain principles of progress in the past and to produce a story which is the ratification if not the glorification of the present."¹)

De Whig historicus, al dus Butterfield, ziet het historisch proces vanaf zijn bergtop in de 20e eeuw. Hij kijkt achterom en ziet hoe de Britse politieke en constitutionele ontwikkeling via Magna Charta, de Tudor Revolutie, de Glorious Revolution en de Reform Bill van 1832 is uitgelopen op het liberaal-democratische bestel van nu. De Whig historicus bestudeert de geschiedenis met steeds weer het heden als referentiekader, als maatstaf. En hij neemt medogenloos de maat: protestant, whig en liberaal vormen het levend weefsel van het Britse verleden; alles wat katholiek en Tory is, wordt, als verloren zaken, negatief gewaardeerd.

Butterfield zegt: "Through this system of immediate reference to the present day, historical personages can easily and irresistibly be classed into the men who furthered progress and the men who tried to hinder it; so that a handy rule of thumb exists by which the historian can select and reject, and can make his points of emphasis."²)

Dit beeld van de geschiedenis toont een proces van vooruitgang. Derhalve kan men in elke generatie een strijd zien van 'de toekomst' tegen 'het verleden', waarin sommige historische personen (b.v. Willem III) en groepen (de protestanten, de Whigs) het voertuig van de progressie zijn, en anderen (b.v. Jacobus II, de katholieken) de belichaming van een omgekeerde, dus tegen de *zin der geschiedenis* ingaande, beweging, de *reactie*.

Dat Butterfields geschrift eind 1931 verscheen en grote indruk maakte is verklaarbaar. De wereldcrisis sprak het doodvonnis uit over het economisch liberalisme; de Britse Liberal Party had haar positie als vooruitstrevende partij moeten afstaan aan de Labour Party, en deze scheen op haar beurt de ondergang nabij toen haar partijleider MacDonald leider werd van een door conservatieven beheerste 'National Government', en wel in datzelfde jaar 1931. De ban van het liberalisme was verbroken: men had het nu onderkend als een ideologie die, niet het minst via de geschiedschrijving, het wereldbeeld van de Britten, van liberalen én hun tegenstanders!, had bepaald. Tussen haakjes: in 1929 verscheen *The structure of politics at the accession of George III*, een poging van de conservatieve historicus Namier om door een uiterst gedetailleerde analyse van politieke structuren een begin te maken met het zuiveren van het beeld van de Britse geschiedenis van ideologische, lees: Whig, bestanddelen.

Butterfield, die — dit om misverstand te voorkomen — overigens niets van Namiers biografische structuralistische aanpak moest hebben —, mag men als een Britse vertegenwoordiger van het Duitse historisme à la Ranke beschouwen: ook hij verwerpt de progressie als door de historicus te hanteren maatstaf en ook hij wenst, evenmin als Ranke, dat de historicus als rechter fungeert. De geschiedenis kan geen definitief oordeel geven, omdat het geschiedproces niet (nooit?) voltooid is.

Vooraf in het gepassioneerde streven naar *waardeoordelen* ziet Butterfield het kenmerk

van de Whig geschiedschrijving. Daarom is voor hem niet, zoals men misschien zou denken, Macaulay maar de liberale, katholieke historicus Lord Acton de Whig historicus bij uitstek. Want Acton was van mening dat veel meer kwaad te wijten is aan bewuste zonde en veel minder aan ongewilde fouten dan de meesten van ons wel denken. Hij keerde zich dan ook uitdrukkelijk tegen het aan Mme de Staël toegeschreven gezegde: "Tout comprendre c'est tout pardonner".³⁾ We mochten eens te veel vergeven!

Samengevat kunnen we dus zeggen dat de Whig historicus gelooft in progressie, dus ook in reactie; dat hij zijn waardemeter ontleent aan zijn visie op het heden (én op de toekomst!); dat hij met zelfvertrouwen over het verleden een oordeel uitspreekt en feilloos de bokken van de schapen weet te scheiden; dat hij scherp onderscheidt dat wat de toekomst heeft of op die toekomst anticipeert en dat wat de gang der geschiedenis remt of zich op het verleden oriënteert; en tenslotte dat de Whig geschiedschrijving als functie heeft de rechtvaardiging, *legitimatie* van in de zg. hoofdstroom der geschiedenis passende activiteiten en toestanden.

Men kan één ding niet ontkennen: dat in deze wereldbeschouwing de geschiedenis een centrale plaats inneemt.

Butterfields boekje is sinds 1931 herhaalde malen herdrukt en het is nu zelfs ook als 'Pelican boek' verschenen. Geniet het deze voortdurende belangstelling als versneller van de ontliberalisering van het beeld van de Britse geschiedenis? Velen zullen er zeker niet meer dan dat in zien. Maar dan miskennen zij er toch de principiële betekenis van, die Butterfield zelf trouwens met nadruk naar voren brengt. Want hij betoogt, dat 'whig history' niet anders is dan bepaalde 'methods of historical organisation and inference' waartoe 'all history is liable, unless it be historical research'.⁴⁾

Het is een 'attitude' die we geneigd zijn aan te nemen wanneer we een beeld willen krijgen van ('when we are visualising') 'the general course of history or commenting on it'. Het is zelfs een 'attitude' die een specialist vaak onbewust aanneemt "when he comes to the point of relating his special piece of work to the larger historical story. In other words it represents a fallacy and an unexamined habit of mind into which we fall when we treat of history on the broad scale."⁵⁾

Geen wonder dat Butterfield 'whig history' niet met een hoofdletter schrijft!

Het is evident, dat de marxistische geschiedschrijving 'whig history' met een kleine letter is.

Ook zij vat het historisch proces op als een progressieve ontwikkeling waarvan *de voorspelbare einduitkomst*: een communistische maatschappij, waarin ieder werkt naar vermogen en ontvangst naar behoefte, waarin de mens vrij zal zijn, omdat klassegebondenheid, loonverhouding en staat verdwenen zijn, *het vaste punt* is dat in staat stelt een oordeel te vellen over de historische betekenis van de diverse handelende subjecten in de loop der tijden. Dit historische proces nu is 'history on the broad scale': de geschiedenis van de mensheid vanaf de fase van het oer-communisme via de antieke slavenmaatschappij, het feodale tijdvak en de periode van het kapitalisme tot die van het socialisme en tenslotte het communisme, waarmee naar Marx' inzicht de eigenlijke geschiedenis eerst begint, omdat de mens zich pas dan in volle vrijheid kan ontplooiën.

De geschiedenis is een 'success-story' waarin geslaagde revoluties als de Reformatie, crises zijn. Wie heeft bijgedragen tot het welslagen van die revoluties heeft zijn historische taak,

hoe bescheiden die ook geweest mag zijn, vervuld: hij is progressief. De anderen hebben, gewild of ongewild, de reactie gediend: zij hebben gefaald. De geschiedenis beslist dus over de *legitimiteit* van bepaalde historische personen, groepen, instituties enz. Het marxisme werkt dus, als variant van het historisme met een *historische* legitimiteit.

Toch is het zaak te letten op zeer wezenlijke verschillen tussen liberale en marxistische 'whig' geschiedschrijving. De liberale historicus legt de nadruk op de evolutionaire aspecten van het geschiedproces. De marxist verwerpt de simpele relatie van oorzaak en gevolg en kiest voor het dialektische verklaringsmodel. De geschiedenis is voor hem een strijd der klassen met als motor de dialektische spanning tussen zich ontwikkelende productiekrachten (met name de technologie, *maar ook de wetenschap in ruime zin!*) en de productierelaties (met name de eigendomsverhoudingen), die zich ontladent in revoluties waarin de verouderde productieverhoudingen zich aan de productiekrachten aanpassen. De marxist ziet de mensheid op weg van de ene gelukte revolutie naar de andere, met als doel een maatschappij waarin van revoluties geen sprake meer zal zijn, omdat iedereen dan vrij dus blij zal zijn.

De liberale historicus, of liever: geschiedfilosoof, vat de geschiedenis op als een proces waarin het vrij handelend individu hetzij klein of groot, zijn eigen specifieke rol speelt. De marxist beklemtoont eveneens de rol van het individu, maar niet als sociaal 'aatom', maar als lid van een sociale groep.

De marxistische historicus nu is niet alleen superieur aan liberale historici als Macaulay en Fruin, omdat hij de zelfstandigheid van sociale verschijnselen in zijn geschiedverklaring betreft, maar ook omdat hij door zijn dialektische opvatting van de geschiedenis Butterfields bezwaar wegneemt dat de Whig historicus (met hoofdletter!) de verliezers der geschiedenis diffameert en als dode takken afsnijdt. Met Butterfield ziet de marxist immers 'het *hele* heden' als vrucht 'van telkens het *hele* verleden'. Bourgeoisie en proletariaat creëren in dialektisch samenspel de klassenloze maatschappij. Ik zei het al: het marxisme is een variant van het historisme!

Maar diffameert de marxist dan niet! Hier raak ik aan een *ambivalentie* die het marxistisch denken over geschiedenis aankleeft en die voor de praktische geschiedschrijving verstrekken gevolgen heeft. Het historisch proces is immers een voortdurende dialektische spanningsverhouding tussen vrijheid en gebondenheid. De mens is gebonden door de materiële en sociale banden van zijn tijd, maar binnen dat vlechtwerk heeft hij zijn beperkte vrijheid om de krachten der vooruitgang te steunen! Het einddoel en de diverse etappes staan vast, elke groep draagt op zijn eigen wijze (positief of negatief, soms negatief en positief) aan die ontwikkeling bij en elk individu doet dit eveneens.

Dit verklaart dat ondanks het wetmatige karakter van de geschiedenis, de marxistische geschiedenis lof en blaam uitdeelt. Het verklaart waarom die *lof en blaam* juist in landen waarin het marxisme staatsfilosofie is, van *grote politieke betekenis* is: want in deze landen is men een eind op weg naar het communistische einddoel, en naarmate men op die weg vordert, wordt men immers steeds vrijer. Het menselijke gedrag kan daardoor dus steeds effectiever beïnvloed worden. Het spreekt vanzelf dat de vorming van het gewenste, dus socialistische, 'maatschappelijk bewustzijn' de taak is van die instantie, die in staat is niet alleen de actuele situatie juist te analyseren, maar wier primaire opdracht het is het einddoel vast voor ogen te houden, dat wil zeggen: van de communistische partij. Men kan dit smalend afdoen met 'voluntarisme' en zeggen dat dat toch wel erg 'on-marxistisch' is: ik voor mij acht het een van marxistisch-leninistisch standpunt uit gezien voorspelbare ontwikkeling. De ideologische, waarschijnlijk meestal defensieve, agressiviteit van de

CPSU en haar bondgenoten zal er dus niet minder op worden! Van ideologische 'vreedzame coëxistentie' zal geen sprake zijn. Integendeel!

Het is mij, zoals uit de titel van dit stuk blijkt, echter niet te doen om de bij enig doordenken gemakkelijk vast te stellen 'whig' kwaliteit van de marxistische geschied-beschouwing *als zodanig*. Ik wil het licht laten vallen op een aspect van de DDR historiografie, dat in extreme mate 'whig' is, niet omdat deze historiografie zo marxistisch zou zijn, maar omdat de Deutsche Demokratische Republik zo'n moeite heeft om haar plaats ten opzichte van het verleden en ten opzichte van de overige Europese staten te bepalen. Inderdaad zijn de problemen waarvoor de DDR historicus staat niet gering! Want marxistische geschiedschrijving is 'history on the broad scale', de geschiedenis van een *mundiaal* proces, dat wetmatig voortschrijdt. Wat moet men dan aan met een DDR die door de wilsdaad van een klein aantal politici tegen de wens van de meerderheid van de bevolking op poten is gezet? Hoe kan de marxist die 'wetenschappelijk' (in de zin van 'scientific') wil te werk gaan — en dus door wetten verklaren wil —, maar óók sterk historisch denkt, die staat door de geschiedenis *legitimeren*, nota bene door een geschiedenis die haar door een andere Duitse staat betwist wordt?

II.

Het is verrassend om te zien hoe de SED leiding de wijze waarop zij haar regime historisch tracht te legitimeren steeds weer aanpast aan de zich wijzigende politieke situatie. Op zichzelf beschouwd is het feit van die ingrepen vanzelfsprekend. De geschiedenis is immers geen waarde vrije wetenschap, zoals positivistische geleerden willen, maar — en ik gebruik nu zeer bewust Hugenholtz' typering van de middeleeuwse geschiedschrijving — een middel tot 'plaatsbepaling in de tijd'. Zij stelt de partij in staat haar tactiek te bepalen en geeft het eenvoudig partijlid inzicht in de grote strategie, doordat zij het heden in een wijs historisch perspectief plaatst. Geschiedfilosofie, wetenschap, toekomstverwachting en praktisch handelen (de fameuze 'Praxis') staan in een functioneel verband. De historicus Ernst Engelberg heeft eens Marx' uitspraak dat de filosofen de wereld niet alleen moeten verklaren maar ook veranderen, aldus gevarieerd: "Die Praxis ist nicht nur Ausgangspunkt, sondern zugleich Ziel der Erkenntnis. Auch die Historiker haben nicht nur die Welt zu interpretieren, sondern sie zu verändern."⁶)

De historicus moet dus *partijdig* zijn, hij moet een waardeoordeel uitspreken, dat echter *objectief* is, wanneer hij partij trekt voor die sociale groepen, waaraan de toekomst is, dus in laatste instantie voor de arbeidersklasse. Dit kennisproces kan men dan ook niet aan individuele, al dan niet in ivoren torens verblijvende, geleerden overlaten. Het kennisproces is *collectief* en wordt voltrokken, aldus de historicus Gerhard Brendler, door het 'höchstentwickelte Subjekt der Geschichte', dat wil zeggen: de communistische partij. Integratie in dit collectieve kennisproces betekent voor de historicus een uniek kennisvoordeel, ja, een 'Erkenntnischance' voor iedere man van wetenschap.⁷)

Want ook de geleerde staat als individu hulpeloos in de gecompliceerde maatschappij. Alleen de partij kan juist analyseren en op grond van die analyse de individu wijzen hoe invloed uit te oefenen. De Kerk legt het dogma uit! (Dit met excuus aan Rooms en Rood!) Hoe principiële de rol van de partij, in casu van de SED (= Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) opgevat moet worden, blijkt uit kritiek die partijleider Walter Ulbricht in 1962 op een bijeenkomst van het Centrale Comité van de SED op de Oostduitse historici uitoefende. Hij achtte het niet voldoende, dat de historici zich slechts richtten naar partijbesluiten waarin de historische wetenschap nauw omschreven taken

toebedeeld kreeg, neen, zij moesten alle partijbesluiten beschouwen als wetenschappelijke documenten die nieuwe problemen bij de opbouw van het socialisme aangeven en derhalve ook aan de wetenschap de weg wijzen.⁸⁾ Overigens deed Ulbricht, die zich als een historicus beschouwde, wat natuurlijk wel gek, maar binnen de marxistische context weer niet zó gek was, niet alleen uitspraak in theoretische kwesties. Hij besliste ook concrete historische kwasties met een zeer principiële kant. Zo werd in 1958 ter herdenking van de November Revolutie van 1918 heftig gediscussieerd over de vraag of die Revolutie een burgerlijk-democratisch of een proletarisch karakter had. Het 'Politbüro' had op 29 mei 1958 de 'Kommission zur Ausarbeitung der Thesen zum 40. Jahrestag der Novemberrevolution' aanwijzingen gegeven, die gezien het feit dat de voorzitter van de commissie een principieel verschil van mening over de aard van de revolutie moest melden, niet strikt genoeg bleken. Ulbricht verscheen nu in de commissie en hield een rede *Über den Charakter der Novemberrevolution* waarin hij besliste dat men deze "ihrem Charakter nach als eine bürgerlich-demokratische Revolution, die in gewissem Umfang mit proletarischen Mitteln und Methoden durchgeführt wurde, (muss) bezeichnen."

Waarom deze ingreep van bovenaf? Omdat anno 1918 een echte proletarische revolutie slechts mogelijk was onder leiding van de echte proletarische partij. Ulbricht zei het aldus: "Es erwies sich, dass eine Revolution, die als revolutionärer Aufstand zur Beseitigung der kaiserlichen Regierung und für die Herbeiführung eines sofortigen Friedensschlusses begann, nicht zur sozialistischen Revolution weitergeführt werden kann, solange eine opportunistische Partei wie die deutsche Sozialdemokratie den Haupteinfluss auf die Arbeiterklasse hat."⁹⁾ Men bedenke hierbij dat de KPD op 30 december 1918 werd opgericht!

Gezien de ijzeren band tussen Praxis en wetenschap ligt het voor de hand, dat de periodisering van de geschiedenis die immers bij uitstek een zaak van plaatsbepaling in de tijd is, een typisch partijprobleem is. De periodisering van de wereldgeschiedenis levert natuurlijk weinig problemen op: zij is in grote lijnen door Marx en Engels vastgesteld. Maar de periodisering van de geschiedenis van de DDR en het vastmaken daarvan aan dat wereldhistorische proces is iets waarbij de grondleggers van het wetenschappelijk socialisme weinig assistentie bieden. Sinds 1959 werd in de DDR over de indeling van haar geschiedenis sinds 1945 gediscussieerd. De beslissing viel op het 6e partijcongres van de SED (1963) dat de 'Sieg der sozialistischen Produktionsverhältnisse' proclameerde, en dat een '*Neues Ökonomisches System* der Planung und der Leitung der Volkswirtschaft' aankondigde, waarin de 'Produktivkraft Wissenschaft' een beslissende rol was toegedacht. Dit congres gaf aan de partij voor het eerst een *partijprogramma*. In dit programma nu werd grote aandacht aan de geschiedenis (als wetenschap immers een 'Produktivkraft') besteed. Niet alleen werden richtlijnen gegeven voor de organisatie van het wetenschappelijk onderzoek, en werd de historici opgedragen te zorgen voor een geschiedenis van de Duitse arbeidersbeweging en een nationale geschiedenis op marxistische grondslag,¹⁰⁾ maar ook werden in dit partijprogramma de volgende 'Entwicklungsstufen' in de geschiedenis van de DDR vastgesteld:¹¹⁾

1945 — 1950	de vestiging van een 'antifascistische-democratische orde'
1951 — 1957	het leggen van de grondslagen van het socialisme
1958	de grondslagen van het socialisme zijn gelegd
1958 — 1962	uitbouw van de economische basis en consolidering van de socialistische productieverhoudingen: "Entfalteter Aufbau des Sozialismus"

1962	definitieve overwinning van de socialistische productieverhoudingen
1963 —	de tijd waarin de opbouw van het socialisme voltooid zal worden

Het is logisch dat dit een sociaal-economische indeling moest zijn. Maar deze fixatie op de materiële 'Unterbau' verhult het voor ons zo interessante feit dat de preoccupatie van de SED-leiding met de internationale status van haar staat, in de eerste plaats zijn positie vis à vis de BRD (Bundesrepublik Deutschland), haar 'geschiedenispolitiek' minstens evenzeer heeft bepaald als de opeenvolgende, inderdaad revolutionaire, sociaal-economische ingrepen.

Want dat er een Deutsche Demokratische Republik zou komen — en blijven — is minder vanzelfsprekend dan de meesten van ons, behept als wij zijn met 'whig' neigingen, beseffen. Er zijn sterke aanwijzingen dat, in ieder geval in 1952 en 1953, de SU bereid is geweest de DDR (in 1949 gesticht als antwoord op de vestiging van de BRD) in ruil voor een herenigd maar neutraal Duitsland op te offeren. Sommigen menen zelfs dat die weg naar eenheid pas afgesloten werd toen Adenauer de BRD tot de NAVO liet toetreden, waarna de DDR meteen lid werd van het pact van Warschau (1955). Een ding staat vast: Ulbricht c.s. hebben van het begin af aan naar een eigen staat gestreefd die de kern van een herenigd Duitsland moest worden. En zij liepen daarbij harder dan de grote broer in Moskou! Toen in april 1946 SPD en KPD in de sovjet zone onder communistische druk fuseerden, werd de leus van deze SED dat er een 'einheitliche, friedliche, antifaschistische, demokratische Republik moest komen. En in de op 7 oktober 1949 van kracht wordende grondwet van de DDR werd verklaard dat 'Deutschland' een *ondeelbare* Duitse Republiek was en dat er slechts één 'Deutsche Angehörigkeit' bestond. Dat de DDR evenals de Bondsrepubliek de zwart-rood-goude vlag van "1848" adopteerde, is in dit verband veelbetekend, evenals het feit dat in 1959 dit eenheidssymbool gerelativeerd werd door in de vlag een hamer en een sikkel omgeven door een krans van korenaren aan te brengen. Maar zelfs in de nieuwe grondwet van 1968 heette het nog dat het volk van de DDR zich deze socialistische grondwet gegeven had "getragen von der Verantwortung, der ganzen deutschen Nation den Weg in eine Zukunft des Friedens und des Sozialismus zu weisen". In art. 1, al. 1 van die grondwet staat dan ook expliciet: "Die Deutsche Demokratische Republik ist ein sozialistischer Staat deutscher Nation." De *natie* is één, ondanks het feit dat er twee *staten*, een socialistische en een kapitalistische, zijn! ¹²⁾

Pas na het afsluiten van de *Ostverträge* ((1970 - 1973) waaronder het *basisverdrag* (Grund- of Grundlagenvertrag) tussen de BRD en de DDR (1972), waarbij de beide rivalen elkaar erkennen, nam de SED leiding afstand van de idee van de ene Duitse natie. De toenadering op officieel niveau tussen Oost en West en dus ook tussen DDR en BRD bracht mee dat de communistische landen onverbloemd naar ideologische 'Absicherung' gingen streven. Reeds in 1969 toen de regering-Brandt haar nieuwe Ostpolitik, die door de DDR aanvankelijk als een sterke bedreiging werd gevoeld, gelanceerd had, begon men daar te spreken van de 'sozialistische Nation' in oprichting! Er waren dus niet meer twee staten binnen één natie, maar twee naties die ieder een part van het Duitse verleden toegewezen kregen: de *socialistische natie* die de waardevolle tradities uit de Duitse geschiedenis voortzet en dus de toekomst heeft; de *kapitalistische natie* die zich principieel niet onderscheidt van de klassenstaat van Wilhelm en Hitler en die dus aan het verleden toebehoort.

Het 8e partijcongres van de SED, dat in juni 1971 bijeenkwam, bevestigde deze ontwikkeling. Partijleider Honecker, voor wie Ulbricht op 5 mei als 1e partijsecretaris had

moeten plaatsmaken, legde nu sterk de nadruk op de noodzaak het 'proletarisch internationalisme' te cultiveren, waarmee het 'socialistische patriottisme' van de DDR, dat vrij is van 'nationale bekrompenheid', organisch verbonden is. Om Hermann Axen, lid van het Politbüro van de SED te citeren (1973): "Liebe und Treue zu unserem sozialistischen Vaterland, der DDR, bedeuten zugleich Liebe und Treue zur Sache des Sozialismus und Kommunismus in der ganzen Welt und dessen Hauptkraft, der Sowjetunion. Unsere Partei nennt daher sozialistischen Patriottismus und proletarischen Internationalismus immer in einem Atemzug; sie betont deren Wechselwirkung, deren dialektische Einheit."¹³⁾

Dit internationalisme, lees: verdere integratie in Oost Europa, bracht als uiterlijke kentekenen mee, dat men in de DDR waar mogelijk de aanduiding 'Duits' liet vallen: de 'Deutschlandsender' werd 'Stimme der DDR', de 'Deutsche Historikergesellschaft' werd in 1972 omgedoopt tot 'Historikergesellschaft der DDR'.

Deze nieuwe oriëntatie bezorgt de DDR historici natuurlijk nieuwe taken: inpassing van hun geschiedenis binnen het mondiale kader van de wereldrevolutie en nadruk op de banden van Duitsland met de Oosteuropese landen. Als ik het goed zie, heeft het feit dat men zich wat minder fixeren mag op het nationale verleden meegebracht, dat men eindelijk erkent dat, zoals de historici Horst Bartel en Walter Schmidt zeggen, de aanwezigheid van de sovjettroepen als "Vertreterin des proletarischen Internationalismus und der internationalen Mission der Sowjet Union beim Übergang vom Kapitalismus zum Sozialismus auf deutschem Boden" de strijd ten gunste van de democratische en socialistische krachten beslist heeft. Zo legitimeert de DDR zich nu als "Ergebnis des internationalen Klassenkampfes".¹⁴⁾

Wil dat nu zeggen dat de DDR hiermee het Duitse verleden aan de BRD overlaat? Geenszins!

In 1969 verklaarde de historicus Ernst Diehl, lid van het Politbüro van de SED, de grote man van het "Institut für Marxismus-Leninismus (IML) beim ZK (= Centrale Comité) der SED", het instituut vanwaaruit sinds 1968 aan het Oostduitse geschiedbedrijf leiding gegeven wordt, dat de DDR 'Geschichtskonzeption' aantoonde 'wem in Deutschland die Zukunft gehört' en bewijst dat de burgers van de DDR 'auf der Höhe der Geschichte' staan. Dankzij de twee 'siegreichen Revolutionen' van na 1945: te weten de 'antifascistische-demokratische' en de 'sozialistische' revoluties, zijn in de DDR 'alle Lebensfragen, denen das deutsche Volk im Laufe seiner langen und wechselhaften Geschichte gegenüberstand und denen heute noch die westdeutsche Bevölkerung gegenübersteht, im Interesse des Volkes und gemeinsam von allen Werktätigen gelöst. Die DDR gibt damit die gültige Antwort auf alle Fragen, die die deutsche Geschichte und die Erfordernisse der gegenwärtigen Epoche des Übergangs vom Kapitalismus zum Sozialismus vor dem Volke in beiden deutschen Staaten aufwirft'.¹⁵⁾

Partij-ideoloog Kurt Hager, de Soeslov van de SED, zei het in het theoretische tijdschrift *Einheit* iets agressiever: Onze geschiedenis moet altijd "in Erscheinung treten als die Fortsetzung des Besten, was er im deutschen Volk gegeben hat, der humanistischen progressiven Traditionen auf allen Gebieten. Wir dürfen nicht *einen* progressiven Denker und Dichter, nicht *einen* Humanisten dem Gegner überlassen. Die Geschichte muss so geschrieben werden, dass deutlich wird, die DDR, das ist der sozialistische Staat, in dem alle grossen progressiven und revolutionären Traditionen unseres Volkes aufbewahrt sind".¹⁶⁾ De SED zal dus het gevecht met de Bondsrepubliek om het Duitse verleden, d.w.z. om de uiteindelijke historische legitimatie van haar eigen machtspositie voort-

zetten. De ideologische verstrakking duidt er op dat de partijleiding naast de economische vooruitgang weer de historie in stelling gaat brengen, zoals zij dat in de jaren 1945 — 1965 heeft gedaan, omdat zij toen op geen andere wijze, en zeker niet door een beroep op materiële "Leistungen", haar bewind kon rechtvaardigen. Aan de functie van de geschiedenis van 1945 — 1955, de jaren waarin de SBZ (= sowjetische Besatzungszone) een DDR werd en bleef, wil ik tot slot een merkwaardige 'whig' variant van de DDR historiografie demonstreren.

III.

De Grote Drie waren het erover eens dat Duitsland gedemilitariseerd, gedenazificeerd en gedemocratiseerd moest worden. Stalins opvatting, neergelegd in een op 23 februari 1941 uitgevaardigde dagorder aan het Rode Leger¹⁷), dat het belachelijk zou zijn de Hitlerkliek gelijk te stellen met het Duitse volk en de Duitse staat (!), omdat immers de geschiedenis leert dat "de Hitlers komen en gaan, maar het Duitse volk, de Duitse staat blijft", werd ook door Amerikanen en Britten gedeeld. Duitsland zou dus één blijven. Aan een langdurige bezetting werd niet gedacht. De Britten konden daarvan de kosten niet dragen; de Amerikanen wilden naar huis; en de Russen? Het is hier niet de plaats om daarover te speculeren. Dat Stalin in de eerste plaats op veiligheid uit was, wordt nu algemeen aangenomen. Dat het lot van Duitsland die veiligheid in hoge mate zou bepalen, is evident. Bovendien: Duitsland moest betalen!

Welke opties had Stalin? Hij zou kunnen kiezen voor een Duitsland, waarvan het politieke en sociale systeem een garantie voor goede nabuurschap met de Oosteuropese communistische landen zou zijn, waarbij meteen de vraag rijst aan welke eisen zo'n systeem moest voldoen om in Stalins ogen als bevriend en goedgezend te kunnen gelden. Misschien dat Stalins tegen Djilas uitgesproken mening, dat wie in deze oorlog een gebied bezet dit ook zijn 'sociale orde' oplegt hierop het antwoord geeft. Maar welke andere opties kunnen we bedenken? Een geneutraliseerd Duitsland, dat desnoods een parlementair-democratische, kapitalistische orde boven een socialistische mag prefereren, maar wel militair onschadelijk moet zijn.

De derde optie: een langdurige bezetting van Duitsland tussen Oden en Elbe, uitlopend op de vestiging van de DDR als tweede Duitse, socialistische staat, is, waarschijnlijk onder de druk van de Koude Oorlog, langzamerhand realiteit geworden. De Russische politiek in de SBZ wijst op een keuze voor de eerste weg: Duitse eenheid, met een Duitse oriëntatie op het Oosten.

Op 30 april 1945, nog voor de Duitse capitulatie, arriveerde vanuit Moskou in Berlijn een handvol Duitse communisten die sinds 1933 in de SU in ballingschap waren geweest en daar Stalins zuiveringen hadden overleefd. Dit laatste bewijst dat het hier om een zeer 'select' gezelschap ging. Deze z.g. *Gruppe Ulbricht*, waarvan ook de huidige minister van buitenlandse zaken van de DDR Otto Winzer deel uitmaakte, had opdracht de KPD weer op te richten, het bestuur van Groot-Berlijn op poten te zetten en 'Zentralverwaltungen' te scheppen die uitgebouwd zouden kunnen worden tot een centrale Duitse regering. De groep trad uiterst autoritair op: communistische verzetsstrijders werden op hun plaats gezet en spontaan gevormde antifascistische comité's werden op hoog bevel ontbonden. Ulbricht c.s. fungeerden als instrument van de regering in Moskou en van de SMAD (= Sowjetische Militäradministration). De Duitse politiek van Moskou werd duidelijk uit de *Aufruf der Kommunistischen Partei Deutschlands* van 11 juni 1945. Ik citeer hieruit de volgende kernpassages:¹⁸)

"Mit der Vernichtung des Hitlerismus gilt es gleichzeitig, die Sache der Demokratisierung Deutschlands, die Sache der bürgerlich-demokratischen Umbildung, die in 1849 begonnen wurde, zu Ende zu führen, die feudalen Überreste völlig zu beseitigen und den reaktionären altpreuussischen Militarismus mit allen seinen ökonomischen und politischen Ablegern (Ableger = stek, filiaal) zu vernichten." De KPD wil dus in en vanuit de SBZ de burgerlijk-democratische traditie van 1848 voortzetten en voltooien. De KPD wil uitdrukkelijk niët Duitsland 'das Sowjetsystem' opdringen:

"Wir sind vielmehr der Auffassung, dass die entscheidenden Interessen des deutschen Volkes in der gegenwärtigen Lage für Deutschland einen anderen Weg vorschreiben, und zwar den Weg der Aufrichtung eines antifaschistischen, demokratischen Regimes, einer parlamentarisch-demokratischen Republik mit allen demokratischen Rechten und Freiheiten für das Volk.

Geen bolsjevisering, maar de vorming van een *antifascistische-democratische orde*. Op 14 juli werden vertegenwoordigers van de KPD, SPD, CDU en de liberale LDPD het eens over de vorming van een eenheidsfront van antifascistische, democratische partijen. Want, "... nur durch die Schaffung einer antifaschistisch-demokratischen Ordnung ist es möglich, die Nation zu retten".¹⁹⁾

Dit was een program waartegen zelfs wasechte burgerlijke democraten geen bezwaar konden hebben. Evenmin als trouwens de westerlijke gealliëerden bezwaar hadden tegen de nationalisatie van de economische 'Ableger' van het militarisme: de zware industrie en het grootgrondbezit.

Een feit blijft echter dat de KPD en SMAD het met de beloofde politieke vrijheid niet nauw namen. In april 1946 werd de SDP gedwongen te fuseren met de KDP tot de SED (= Sozialistische Einheitspartei Deutschlands), en de andere partijen werden slechts geduld als doorgeefluik voor instructies van SMAD en SED aan volksgroepen die niet via de eenheidspartij te bereiken waren. Maar ondanks de Koude Oorlog gaf de SED niet de pretentie op, dat zij bij uitstek de partij was die de belangen van het Duitse volk behartigde. Het verenigingsbesluit van 26 april 1946 zegt het aldus: "Als deutsche sozialistische Partei ist sie die fortschrittlichste und beste nationale Kraft, die mit aller Kraft, die mit aller Energie gegen alle partikularistische Tendenzen für die *wirtschaftliche, kulturelle und politische Einheit Deutschlands eintritt*". (curs. in de tekst)²⁰⁾.

Het openbare leven werd grondig gedenazificeerd, niet in de laatste plaats het onderwijs. Men wenste zeer bewust een democratische gezindheid aan te kweken. Nationalisme, militarisme, rassisme moesten worden weggebrand. Dat het beeld van het verleden gecorrigeerd moest worden ligt voor de hand. Maar wie zou dat doen? De meeste historici waren de SBZ ontvluucht. Slechts een handjevol 'burgerlijke' vakgeleerden bleek bereid om deze nieuwe orde te dienen. Een belangrijker vraag is echter: *hoe* zou men het doen? Hier bracht Franz Mehring uitkomst. Mehring (1846-1919) was in de eerste plaats bekend als marxistisch theoreticus en litteratuurhistoricus. Maar hij had ook een tweedelige *Deutsche Geschichte vom Ausgang des Mittelalters* (1910-1911) geschreven, die gekenmerkt wordt door een doctrinaire economistische geschiedverklaring, die uitstekend paste bij zijn afkeer van het Duitse dwepen met staat en volk. Mehring was een cosmopoliet, die zeer kritisch stond tegenover de Duitse geschiedenis. Door Mehring geïnspireerd wist zich de journalist Alexander Abusch, die tijdens zijn ballingschap in Mexico een Duitse geschiedenis had geschreven, die hij *Irrweg einer Nation* noemde. Dit geschrift nu werd, naast Mehrings werk, in grote getale verspreid. In deze geschriften werd de Duitse

geschiedenis voorgesteld als wat men ging noemen 'eine Misere in Permanenz'. Het werd nu internationalisme wat de klok sloeg!

Fred Oelssner, toendertijd de voornaamste SED theoreticus, ging in zijn *Die heutige Bedeutung der nationalen Frage* zelfs zo ver, dat hij het Duitse volk een echt nationaal besef ontzegde: hij stelt vast, "dass im deutschen Volk ein echtes Nationalbewusstsein nicht oder nur in sehr geringen Masse vorhanden war Wir können dieses Nationalbewusstsein, diesen deutschen Patriotismus nur aus der Grundlage des proletarischen Internationalismus entwickeln".²¹⁾ Oelssners boekje verscheen in 1951, dat wil zeggen op een tijdstip, dat 'die nationale Frage' in heel Duitsland zeer acuut was geworden. Immers, in 1949 waren de BRD en DDR gesticht, waardoor er nu twee Duitse staten waren die elkaar het Duitse verleden gingen betwisten. Voor de DDR was het moment gekomen om met cosmopolitisme en pacifisme te breken. Wilde zij zich voor de bevolking legitimeren, dan kon zij zich niet langer distantiëren van hetgeen ontelbare Duitsers in het nationale verleden dierbaar was. Evenmin kon zij zich op pacifisme vastleggen: in 1950 was de oorlog in Korea uitgebroken, en Bonn en Washington wensten toetreding van de BRD tot de NAVO. De SED maakte een koerswending die alle pacifisten en oprechte internationalisten met verbijstering sloeg: zij ging het Duitse verleden met huid en haar annexeren, zij ging op de nationalistische toer!

Op het 2e partijcongres van de SED van juli 1952 werd de geschiedenis een nieuwe taak gesteld: "Solche geschichtliche Persönlichkeiten, die grosse Verdienste in Kampf um die Einheit Deutschlands besitzen, wie Scharnhorst, Fichte, Gneisenau, Jahn, müssen in ihrer historischen Bedeutung dargestellt werden".²²⁾ De generaals en de felle nationalistenvan de jaren 1806 – 1815! En dat, terwijl Engels, die Napoleon als exporteur der Revolutie positief beoordeelde de 'glorreiche Befreiungskrieg' beschimpde als "ein Anfall von Wahnsinn, der jeden ehrlichen und intelligenten Deutschen noch manches künftige Jahr das Blut in die Wangen treiben wird"!

Waarom moest '1813' gerehabiliteerd worden? Het antwoord ligt voor de hand: Duitsland weerde zich toen tesamen met Rusland tegen een westers imperialisme, Pruisische helden sneuvelen tegen Napoleon voor de Duitse eenheid! Leo Stern, hoogleraar in Halle, legde het de Duitse archivarissen als volgt uit:²³⁾ de historici moeten het politieke minderwaardigheidsgevoel van het Duitse volk wegnemen door aan te tonen, "dass die deutsche Geschichte nicht eine Misere in Permanenz war, sondern leuchtende Epochen, Ereignisse und Persönlichkeiten aufweist". Het gaat erom de historici van de DDR te vervullen "mit dem sanctus amor patriae!" Geen wonder dat Stern nu positief oordeelt over de mannen van 1813: zij hebben het nationale besef 'gehoben'. Freiherr vom Stein deed dat zelfs door middel van een grote geschiedwetenschappelijke onderneming, de Monumenta Germaniae Historica, die in 1819 onder het motto *sanctus amor patriae* optouw gezet werd. Stern viel bij deze gelegenheid de Westduitse historici aan, die hun Duitse 'historisme' hadden gekruist met het angelsaksische 'historisme': "Aus dieser Kreuzung ist der ideologische Wechselbalg (= ondergeschoven kind, monster) der 'europäischen Integration', der 'Atlantikidee' hervorgegangen, dessen logische Kehrseite der 'nationale Nihilismus' ist, die schmachvolle Abwendung vieler westdeutscher Historiker von der Idee der Nation."

Het was datzelfde partijcongres dat het verlangen uitsprak naar "Nationalen Streitkräfte" ter bescherming van de "Staatsmacht" van de "eerste deutsche Arbeiter- und Bauernstaat" op Duitse bodem tegen het militarisme van de BRD.²⁴⁾

Het was de mobilisatie van dit verre van pacifistisch *nationalisme* die eindelijk in de DDR een eigen *marxistische* geschiedbeoefening op gang bracht.²⁵⁾ Dat was dus weer een van

die dialektische grapjes der geschiedenis, die hegelianen en marxisten zo appreciëren! Zoals gezegd moet men deze sensationele koersverandering zien als antwoord op een als dodelijke bedreiging gevoelde ontwikkeling in de internationale politiek. De voorgenomen herbewapening van de BRD bracht ongetwijfeld in de SU grote onrust teweeg, en het lijkt me verdedigbaar, dat Stalin het moment gekomen achtte om naar de tweede optie over te schakelen: een geneutraliseerd Duitsland. Op 10 maart 1952 zond hij een nota van die strekking aan de westelijke Grote Drie. Zijn aanbod werd niet serieus genomen. Ten onrechte, volgens vele latere deskundigen. In ieder geval verklaarde Chroesjtsjov in 1963, dat Berija, een van het driemanschap dat na Stalins dood in 1953 de macht overnam, van plan was geweest de DDR te liquideren. Dit gevaar verdween pas in 1955, toen de BRD en DDR lid werden van resp. de NAVO en het pact van Warschau, waardoor de scheiding van Duitsland bezegeld werd. In ieder geval spraken premier Boelganin en partijleider Chroesjtsjov zich op de topconferentie van Genève in juli 1955 uit voor het behoud van de deling van Duitsland, waarmee uiteindelijk de derde mogelijkheid: een permanente presentie van de SU in een deel van Duitsland, realiteit was geworden.

Al die jaren is het lot van Oost-Duitsland dus negotiabel geweest. Geen wonder dus dat de DDR leiding in geforceerd tempo een weerbare natie uit de grond wilde stampen. Geen wonder ook, dat zij pas in 1956 formeel mocht overgaan tot de formatie van een eigen leger. In 1956, op 18 januari, de 'Jahrestag' van de proclamatie van het koninkrijk Pruisen (1701) en het tweede keizerrijk (1871), nam de Volkskammer van de DDR een wet aan waarbij de reeds jaren lang bestaande KVP (= Kasernierte Volkspolizei) werd omgezet in een NVA (= Nationale Volksarmee)²⁶). Er werd bewust aangeknoopt bij de Duitse militaire traditie: het Pruisische exercitiereglement (de ganzenpas!) en het Wehrmachts-uniform werden in ere hersteld.²⁷) Plaatsvervangend minister-president Willi Stoph verklaarde in verband hiermee het volgende: "Im Gegensatz zu den westdeutschen Söldnerformationen, die amerikanische Uniformen haben, wird unsere Nationale Volksarmee deutsche Uniformen tragen, die den nationalen Traditionen unseres Volkes entsprechen. In der militärischen Geschichte unseres Volkes gibt es bedeutende fortschrittliche Traditionen, die auch in der Uniform ihren Ausdruck finden Die Ausstattung unserer Volksarmee mit einer Uniform, die in Farbton, Schnitt und in der Tragweise der nationalen Tradition des deutschen Volkes entspricht, soll den gesellschaftlichen Fortschritt in unseren Staat manifestieren und unterstreichen, dass eine neue Armee des deutschen Volkes und seiner Arbeiterklasse entsteht, frei von aggressiven Zielen".²⁸)

De taak van de DDR historiografie in de jaren 1952-1956 — daarna moest zij het 'socialistische bewustzijn' gaan cultiveren! — was dus het trekken van een lijn door de Duitse geschiedenis die de DDR zou verbinden aan alles wat geacht werd te wijzen naar de sterke Duitse nationale staat. Deze lijn liep van de DDR terug via o.a. "1813" en de Reformatie en Boerenoorlog naar de overwinning van Arminius op Varus in 9 na Chr. in het Teutoburgerwoud!

Wat "1813" betreft nog dit: in oktober 1953 werd op grootscheepse wijze herdacht dat 140(! !) jaar tevoren de Fransen bij Leipzig verslagen werden. Pers en radio weerden zich geducht en door de straten trokken optochten.²⁹) Vooral aan de militaire kant van 1813 werd veel aandacht besteed. Daarbij had men het geluk, dat men zich kon beroepen op Lenin, die in 1918 Stein, Scharnhorst c.s. 'de beste mannen van Pruisen' had genoemd. Maar niet alleen de Pruisische 'Reformer' werden in ere hersteld. Ook de aartschauvinist Ernst Moritz Arndt, de man die in 1813 in zijn *Geist der Zeit* decreteerde: "Geschieden

werde das Fremde und eigene auf ewige Zeit! Geschieden werde das Französische und Deutsche . . . durch die unübersteigliche Mauer, die ein brennender Hass zwischen beiden Völkern aufführt", ³⁰) werd bij de progressieve traditie ingelijfd. De literatuurhistoricus Herbert Scuria waardeerde positief Arndts verwerping van "das liberale Weltbürgertum, das die nationale und gesellschaftliche Bedingtheiten der Französischen Revolution erkennt und durch seinen Kosmopolitismus die Bildung eines nationalen Bewusstseins als der unerlässlichen Voraussetzung einer nationalen Einigung auf das schwerste gefährdet". ³¹)

Ook Luther bleek aan een herwaardering toe. In 1952 veroordeelde de invloedrijke theoreticus Albert Norden Luther nog als verrader van de nationale zaak. Maar in het partijdagblad *Neues Deutschland* van 2 september 1952 publiceerde een partijfunctionaris onder de titel *Luthers nationale Sendung* een opstel dat een discussie inluidde, waarop tenslotte de redactie het volgende commentaar gaf: "Manche Genossen haben auch in dieser Diskussion die Tendenz, die nationale Bedeutung der lutherischen Reformation zu leugnen und Luther nur als den Bauernfeind darzustellen". ³²)

Zoals ik reeds zei, kreeg ook Arminius, de Hermann van het 'Denkmal' in het Teutoburgerwoud, opgericht ter ere van de 'Sieg' op de 'übermutige Franzosen' (het staat erop!) en bedevaartsplaats van het Wilhelminische Reich, zijn plaats aan het andere eind van de progressieve lijn. Ook hier had men weer geluk, omdat Engels zich lovend over deze Germaanse held had uitgelaten. De grote, fel antifranse, maar zéér reactionaire dichter Heinrich von Kleist deelde die bewondering. Over diens drama *Die Hermannsschlacht* (1808) zei de literatuurhistoricus Wilhelm Girnus in *Neues Deutschland* van 18 oktober 1952 het volgende: "Engels gibt in der Schrift *Die ersten Kämpfe mit den Römern* eine Einschätzung der Schlacht am Teutoburger Wald, die Kleist volle Genugtuung widerfahren lässt. Die Varusschlacht nennt Engels 'einen der entscheidendsten Wendepunkte der Geschichte' —, 'Mit ihr war die Unabhängigkeit Deutschlands von Rom ein für allemal entschieden'. Arminius, so sagte Engels, war nicht nur ein Jüngling von edlem Geschlecht, tapferer Hand, gewandt im Geiste, aus dessen Antlitz und Augen geistiges Feuer leuchtete, 'er war ein grosser Staatsmann und bedeutender Feldherr. Einmal entschlossen, der rechtsrheinischen Römerherrschaft ein Ende zu machen, wandt er auch die erforderlichen Mittel unbedenklich an'. "³³)

Na de consolidatie van de DDR, vooral nadat ook deze Duitse staat zijn 'Wirtschaftswunder' had beleefd, werd dit nationalisme wat gedempt. Maar het lijkt me onmiskenbaar, dat de DDR zich niet alleen behoedster van Duitse, maar ook, en zeker niet minder, van Pruisische tradities weet. Men vergeet in 'het Westen' wel eens, dat Pruisen wel vernietigd is, maar dat zijn kernlanden de helft van het grondgebied van de DDR uitmaken. Waar men de historische continuïteit niet uit het oog verliest, dat is in Oost Europa. De westduitse journalist Peter Bender merkte in 1974 in *Die Zeit* ³⁴) op: "Kenner überall in Osteuropa sehen seit langem, dass die DDR 'deutscher' ist als die Bundesrepublik." Er zouden zelfs Poolse communisten zijn, die vrezen dat de DDR wel eens het 'Piemont' van de Duitse eenheid zou kunnen worden. Net zoals Pruisen die rol in de 19e eeuw heeft vervuld! Men spreekt in Polen niet voor niets spottend van de 'Volksrepubliek Pruisen'!

NOTEN

- 1) Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History* (London 1931), p. V (preface)
- 2) Butterfield, *a.w.*, p.11
- 3) Butterfield, *a.w.*, pp. 111, 112
- 4) Butterfield, *a.w.*, p.V. (preface)
- 5) Butterfield, *a.w.*, p.15
- 6) Ernst Engelberg, Über Gegenstand und Ziel der marxistisch-leninistischen Geschichtswissenschaft, in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, jrg. 16, 1968, p. 1143
- 7) Geciteerd door Dieter Riesenberger, *Geschichte und Geschichtsunterricht in der DDR* (Göttingen 1973), p.9
- 8) Riesenberger, *a.w.*, p.11
- 9) Walter Ulbricht, Über den Charakter der Novemberrevolution. Rede in der Kommission zur Vorbereitung der Thesen über die Novemberrevolution, in: *Z.f.G.*, jrg. 6, 1958, p.729
- 10) Frank Reuter, *Geschichtsbewusstsein in der DDR-Programm und Aktion* (Köln 1973), p.69. In 1966 verscheen inderdaad de zesdelige *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, de tot dusver grootste prestatie van de DDR historiografie. Een besluit van het Politbüro van 22 oktober 1968 gaf aanwijzingen voor de marxistische 'Nationalgeschichte'. In juni 1971 kreeg de Eerste Secretaris van het Centrale Comité van de SED Erich Honecker naar aanleiding van het 8e partijcongres de *Entwurf des Grundrisses der Geschichte des deutschen Volkes* aangeboden. Deze *Deutsche Geschichte* zal uit 12 delen bestaan.
- 11) *DDR 1945-1970 Geschichte und Bestandsaufnahme*. Herausgegeben von Ernst Deuerlein (DTV Dokumente, 4.A., München 1972), p.21
- 12) Alfred Grosser, *Deutschlandbilanz. Geschichte Deutschlands seit 1945* (2.A. München 1970), p.396
- 13) Hermann Axen, Zur Entwicklung der sozialistischen Nation in der DDR (Berlin-Ost 1973), p.35, geciteerd in Peter Christian Ludz, *Deutschlands doppelte Zukunft. Bundesrepublik und DDR in der Welt von Morgen* (München 1974), p. 110
- 14) Horst Bartel und Walter Schmidt, Neue Probleme der Geschichtswissenschaft in der DDR. Zur bisherigen Auswertung des VIII. Parteitages der SED durch die Historiker, in: *Z.f.G.*, jrg. 19, 1972, p.809
- 15) Ernst Diehl, Zu einigen Problemen und Aufgaben der Geschichtswissenschaft der DDR in der gegenwärtigen Etappe, in: *Z.f.G.*, jrg. 17, 1969, p.1401
- 16) Geciteerd in *Z.f.G.*, jrg. 19, 1972, p.817
- 17) Deuerlein, *a.w.*, pp.14, 15
- 18) Deuerlein, *a.w.*, p.48
- 19) Deuerlein, *a.w.*, pp.49-50
- 20) Deuerlein, *p.60*
- 21) Geciteerd door Fritz Kopp, *Die Wendung zur "nationalen" Geschichtsbetrachtung in der Sowjetzone* (München 1955), p.11
Aan dit boek heb ik de meeste van de in dit deel van mijn betoog gegeven citaten ontleend. Zij zijn uit publicaties die hier in Nederland niet te raadplegen zijn.
- 22) Deuerlein, *a.w.*, p.93
- 23) Leo Stern, Gegenwartsaufgaben der deutschen Geschichtsforschung (voordracht d.d. 28 mei 1952), geciteerd door Kopp, in *a.w.*, p.18
- 24) Thilo Vogelsang, *Das geteilte Deutschland* (München 1966), p.199
- 25) Zo werd opgericht het Institut für Deutsche Geschichte der deutschen Akademie der Wissenschaften (DAW), die in 1972 Akademie der Wissenschaften der DDR ging heten. In 1953 verscheen de eerste jaargang van de *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*
- 26) Deuerlein, *a.w.*, p.155
- 27) Deuerlein, *a.w.*, p.159
- 28) Deuerlein, *a.w.*, pp.171-172
- 29) Kopp, *a.w.*, p.49
- 30) Egmont Zechlin, *Die deutsche Einheitsbewegung* (Frankfurt/M — Berlin 1967), p.23
- 31) Kopp, *a.w.*, pp.84-85
- 32) Kopp, *a.w.*, pp.13, 44, 46
- 33) Kopp, *a.w.*, pp.77, 79
- 34) Peter Bender, Die DDR im Ostblock. Respektiert, aber nicht geliebt, in *Die Zeit* van 4 oktober 1974, p.11

W. Noordewier
INTERVIEW MET PROF. DR G. HARMSSEN

De heer Harmsen was zo vriendelijk enkele vragen te beantwoorden naar aanleiding van zijn *"Inleiding tot de Geschiedenis"*, dat ik strak vond, zonder zwaar opsommend te zijn, en dat me nieuwsgierig maakte naar meer.

W.N. 1. Op blz. 9 hoopt u *"nader aan te tonen"* dat, hoewel *"... de volslagen scepsis in zichzelf blijkt onhoudbaar"* — (en zelfs, op blz. 31: *"Ook het schijnbaar enkelvoudige feit"* . . . *"bij nader inzien een fictie blijkt te zijn"*) — *"voert zij ons naar nieuwe, zij het betrekkelijke zekerheden"*.

- Waar toont u dat nader aan?
- Tot hoever gaat scepsis in de praktijk?
- Zijn uw waarschuwingen tegen volslagen scepsis ethisch?
- Bedoelt u dat een feit een fictie is omdat het is losgescheurd uit een context, en dus minder werkelijkheidswaarde heeft?

G.H. 1. Mijn stellingname tegen een volgehouden scepsis — scepsis kan ook een hulpmiddel zijn bij het elimineren van onhoudbare inzichten en kennis — is niet van ethiese aard. Ik meen dat in de filosofie en wetenschap de scepsis *logies* onhoudbaar is. Als men de stelling poneert dat er geen ware inzichten mogelijk zijn, valt deze stelling daar zelf ook onder. Ten aanzien van de geschiedschrijving volg ik meestal een andere redenering. Wanneer men mij zegt dat alle geschiedschrijving ideologies bevangen is, dan antwoord ik dat iedereen toegeeft dat er meer en minder ideologies bevangen historische werken zijn. Wanneer dit onderscheid gemaakt kan worden dan wijst dit op de aanwezigheid van een beoordelingsnorm, n.l. de konfrontatie met de beschikbare bronnen. Daarmee is aan de houdbaarheid van een volslagen scepsis de grond ontnomen.

Ten onrechte brengt U mijn opmerking over de scepsis — meer dan een opmerking is het niet — in verband met het illusoire karakter van het enkelvoudige, harde feit. Deze illusie wortelt wijsgerig gesproken in het positivisme, dat neigt tot de opvatting dat de werkelijkheid een legkaart is van afzonderlijke stukjes. Het feit blijkt bij nadere studie altijd een netwerk van relaties en gebeurtenissen te zijn. Bovendien blijkt datgene wat als histories feit geldt — en wat lange tijd een tegenstelling vormde tot het feit in het algemeen — afhankelijk van de zich in de loop der geschiedenis wijzigende opvatting over wat geschiedenis is.

W.N. 2. U stelt (blz. 22): *"... van het geestelijk leven der gewone mensen (in de Middeleeuwen) is ons zo goed als niets bekend"*. Even verder willen middeleeuwers ons op de mouw spelden dat men zo vervuld was van het christendom, en zijn dit (blz. 28): *"mensen die in deze voorstelling van zaken zelf geloofden"*.

- Laat weinig weten wel zo'n conclusie toe?
- Hoe weet u dat? Je kunt toch niet weten wat er in de mensen omging?
- Of bedoelt u dat de beoordeling van de godsdienstigheid door de hogere standen iets "Middeleeuws" had?
- Kunnen we, t.a.v. de Middeleeuwen, niet beter alleen conclusies trekken over wat iets niet is geweest?

G.H. 2. Het innerlijk leven van de gewone werkende mensen in de Middeleeuwen is ons niet bekend. Met dat van de hogere standen ligt dit anders. Dit werd door schrijvers en dichters enigszins tot uitdrukking gebracht. Bij deze hogere standen en vooral bij

de geestelijkheid vinden we een vervuld zijn van het christendom. Ik neem aan dat het bij deze hogere standen ook niet ging om iets dat algemeen aanwezig was, maar wel om iets dat in het kulturele leven domineerde. Ik betwijfel of het christendom buiten de steden en kloosters diep doorgedrongen is in het geestelijke leven van de landman. Onder een christelijk vernisje leefde op het land de natuurgodsdienst waarschijnlijk verder. Deze opmerkingen over de middeleeuwen maken uiteraard geen aanspraak op deskundigheid. Ik ben geen medievist. Het schrijven van een dergelijke inleiding maakt het echter noodzakelijk op een breed filosofies en histories terrein uitspraken te doen.

Maar wat ik over de gewone mensen in de Middeleeuwen heb gezegd geldt in vele opzichten ook voor de 19e eeuwse arbeider. Ook een kultuurgeschiedenis van de arbeidersklasse heeft wat dit betreft duidelijk zijn grenzen. Zelfs de memoire-literatuur — die op zich al zeer schaars is — licht ons over zeer wezenlijke aspecten van het menselijk bestaan niet in omdat taboes verhinderen deze op schrift te stellen.

W.N. 3. U merkt op (blz. 28) dat *"feiten de weerslag (blijken) te vormen van de psychische verwerking van en bezinning op de historische werkelijkheid van tijdgenoten"*.

— Kunt u hiervan een voorbeeld geven?

— Wil dit zeggen dat de selectie, het bewaren van feiten, gebeurt door tijdgenoten op basis van "waarden"?

G.H. 3. De feiten worden door de tijdgenoten maar evenzeer door latere generaties geselecteerd op grond van hun kijk op de mens, de geschiedenis en de maatschappij. In deze kijk ligt een waardenstelsel besloten dat op een zeer gekompliceerde en indirecte wijze de weerslag vormt van de maatschappelijke verhoudingen en produktie. Ik weet niet of dit een antwoord op Uw vraag is die ik misschien niet vat.

W.N. 4. Hebt u het vraagstuk van de Zeitgeist opzettelijk niet aangeroerd? Door problemen van Ruimte en Kosten met uw Uitgever?

G.H. 4. Mijn uitgever heeft mij geen beperking opgelegd met betrekking tot de omvang. Deze beperking bracht echter de doelstelling — het schrijven van een eenvoudige, beknopte inleiding — met zich mee. De uitgever is mij zelfs zeer terwille geweest bij het laaghouden van de prijs. Dit betekende echter wel dat er wat meer op een pagina moest komen. Wat U met de 'Zeitgeist' wil is me niet duidelijk. Het lijkt me een categorie uit de idealistische filosofie en geschiedschrijving die wel van de totaliteit van het historische gebeuren uitgaan maar de relatie tussen cultuur, maatschappij en produktiestelsel in het vage laten. In dat geval meent men iets te verklaren door een 'Zeitgeist' in te voeren en de raadselachtig blijvende veranderingen in de 'Zeitgeist' als bron van alle andere veranderingen op te vatten. Ik heb daar geen behoefte aan.

W.N. 5. De samenhang van lokaal gebeuren met de internationale politiek komt op de hele blz. 66 ter sprake.

— Worden nu lokale gebeurtenissen door spontaan handelende individuen bepaald, en de plaats in de context achteraf door (sommige) historici verzonnen, of is van (sommige) lokale gebeurtenissen de plaats in een geheel in essentie al aanwezig? (Van *mij* mag u best "soms wel soms niet" zeggen.)

G.H. 5. Wat moet ik hier meer zeggen dan ik op p.66 doe? Of liever wat kan ik er nog aan toevoegen? U schuift mij trouwens in Uw vraagstelling iets in de schoenen dat

ik niet schrijf. U spreekt van "lokale gebeurtenissen door spontaan handelende individuen bepaald", terwijl ik schrijf "in veel sterkere mate dan veelal wordt aangenomen handelen de bij een bepaald plaatselijk gebeuren betrokkenen op eigen initiatief en laten zich door hun eigen ideële of sociaal-politieke gegrepenheid leiden." Ik blijf rijkelijk vaag en richt mij meer tegen het al te gekonstrueerde van veel geschiedschrijving — heel extreem in de Koude oorlog — dan dat ik uitspraken doe over het histories proces. Voorzover dit laatste gebeurt, verdient dit nader gepreciseerd te worden. Er is pas sprake of zal pas sprake zijn van wereldgeschiedenis — wil deze meer zijn dan een ideële en filosofiese konstruktie — als er van een immanente ekonomiese samenhang op mondiaal nivo sprake is. De uitbreiding van de kapitalistiese warenhuishouding in de vorm van imperialismisme en kolonialisme heeft hier een krachtige stoot toe gegeven. Maar toch moet ook hierbij bedacht worden dat juist de landbouw die slechts voor de lokale behoeften produceert een sterk autarkies element heeft en pas op de lange duur diepgaand door de kapitalistiese wereldhuishouding beïnvloed wordt. Hier van uitgaande kan men stellen dat het plaatselijk gebeuren in de gekleurde werelddelen voorlopig nog een zekere autonomie heeft. De nationale bevrijdingsstrijd versterkt dit. Omgekeerd betekent een grote afhankelijkheid van de wereldgrondstoffenmarkt dat de ontwikkeling van een land op het ekonomiese vlak rechtstreeks beïnvloed wordt door de kapitalistiese wereldeconomie. Dit alles zou nader uitgewerkt moeten worden, maar daarvoor is het hier niet de plaats en bovendien ontbreekt mij daartoe de tijd. Op het hier gestelde probleem heb ik in de loop van mijn leven wisselende antwoorden gegeven. In de tijd dat ik op rigoureuze wijze de leninistiese imperialismisme-theorie aanhing — ook nu houd ik deze op een aantal punten nog voor waardevol — zag ik een onverbrekelijk verband tussen de nationale bevrijdingsstrijd in de koloniale wereld en de strijd van de arbeiders in de burchten van het industriële kapitalisme zelf. Later heb ik veel meer oog gekregen voor het gekonstrueerde karakter van deze konseptie. Tendentieel mag hier sprake van zijn, de fakto staan allerlei verzetsuitingen veel meer op zichzelf of worden pas met elkaar achteraf in verband gebracht door het militaire ingrijpen vooral van de VS.

W.N. 6. U stelt (blz. 81) "*reeds nadrukkelijk vast dat samenhang en zin der geschiedenis (ik geloof in verband met causaliteit gezien) zich niet laten scheiden*".¹)

- Zó nadrukkelijk, dat er voor u sprake van absolute convergentie zou kunnen zijn?
- Bedoelt u dat causaliteit en een wetenschappelijke opvatting van het verleden onvermijdelijk samengaan?
- Kent u mensen, die in dit verband op een eendere wijze zouden komen aandragen met Marx als anderen met God?
- Mogen zin en verloop soms niet onafhankelijk van elkaar bestaan omdat er anders, zoals Geyl altijd zei, geen verantwoordelijkheidsgevoel meer is?

G.H. 6. Ik weet niet precies waar U op doelt en U noemt geen pagina. Uitgangspunt vormt bij mij het dubbele karakter van de menselijke aktiviteit (arbeid) als eenheid van teleologie en kausaliteit. Arbeid is het doelgericht aanwenden van de wetten die de natuur beheersen voor het bevredigen van bepaalde behoeften. Het subjektieve en het objektieve vormen in de arbeid vormt een eenheid. Dit betekent niet dat het historiese gebeuren een zin (bedoeling) heeft los van de mens, buiten de mens om. In de betekenis die christenen en hegelianen aan het begrip 'zin' hechten heeft volgens mij de geschiedenis geen zin (Sinngebuhr des Sinnlosen — Theodor

Lessing). De historicus heeft dus zowel te maken met het objectief wetmatig karakter van het histories proces als met de individuele en kollektieve doelstellingen van de mens. Vooral in de biografie is dit het geval. Ik zie geen rechtstreeks verband tussen zingeving en verantwoordelijkheidsgevoel.

U heeft gelijk dat er mensen zijn die na hun geloof in god verloren te hebben, een soortgelijke zekerheid bij Marx zoeken. In hun ogen is van een totale zin in de geschiedenis sprake die zich noodzakelijk doorzet.

W.N. 7. — Is het concretiseren "van hoe" die causaliteit steeds anders komt te liggen, slechts het werk van monografiën?

— En kiest u in uw monografiën dan wèl? En *hoe*?

G.H. 7. Deze vraag blijft mij duister. Wat wilt U mij laten kiezen? Ik probeer in mijn geschiedschrijving de structuur van het gebeuren bloot te leggen en werk in Uw ogen waarschijnlijk meer deskriptief dan verklarend.

W.N. 8. "*Meestal wordt van toeval gesproken wanneer het gaat om iets waarvan ons de oorzaak of samenhang onbekend is*" (blz. 82).

Maar ook u behandelt "de individu" als een ondeelbare eenheid, semantisch wel juist, in plaats van als een complex van motivaties.

— Ziet u de psycho-analyse als een vruchtbaar terrein voor historici?

— Kan in een individu geen klassenstrijd heersen? B.v. in die persoon, die eerst (èchte, bedoel ik) arbeider is geweest, en later hoogleraar wordt?

G.H. 8. U spreekt over het individu als complex van 'motivaties'. Ik zit om te beginnen met dit laatste woord. Bedoelt U 'motivation'? Dus eerder 'beweegredenen' dan 'drijfveren'? Dan verbaast het me dat U in ditzelfde verband over het nut van de psycho-analyse spreekt. Want daarbij gaat het meer om de drijfveren bloot te leggen die in het bewustzijn de vorm van rationalisaties aannemen. Meer algemeen nog geformuleerd acht ik het van belang de samenhang van natuur en geschiedenis zowel in de mens zelf (inwendige natuur) als in de relatie mens-natuur, nader te onderzoeken.

Het laatste deel van Uw vraag begrijp ik weer niet. Ik denk dat het een hatelijkheid aan mijn adres is, die me ontgaat. De klassenstrijd is een objectief gebeuren die zich op het economiese, politieke en kulturele vlak direkt of indirekt voltrekt. Daar kan men bewust of onbewust aan deelnemen aan deze of gene zijde. De arbeider neemt hier noodzakelijk aan deel, de intellektueel heeft de mogelijkheid deze of gene zijde te kiezen in de klassenstrijd of er zich zelfs geheel aan te onttrekken.

W.N. 9. Hoe staat u als mens, en hoe als wetenschapsman, tegenover een door u zelf (op pag. 87) aangehaalde uittaling van de Katholieke historicus M.C. Smit: "De concrete samenleving bestaat geheel in de sfeer van het bovennatuurlijke; . . .?"

G.H. 9. Als atheïsties *mens* is er voor een uitspraak als die van M.C. Smit in mijn gedachtenleven geen plaats, als wetenschapper dien ik te onderzoeken in hoeverre deze voorstelling invloed uitoefent op de geschiedenis.

W.N. 10. "*De institutionalisering van deze protestvormen in de samenleving heeft steeds mede tot strekking de contrapuntische motieven in de samenleving in te kapselen en op deze wijze het protest binnen bepaalde grenzen te houden*". Aldus Wertheim op blz. 94 van uw Inleiding.

Hoe staat u tegenover deze aanhaling?

Wordt hiermee gewoon repressieve tolerantie aangeduid?

G.H. 10. Dit verschijnsel kunt u inderdaad repressieve tolerantie noemen. Als men jong is hoort men rood te zijn anders heeft men geen hart, maar later gaat het verstand

wel spreken. Uitgaande van deze gemeenplaats hoop ik lang jong te blijven.

W.N. 11. Over de Russische Revolutie:

"In een aantal opzichten bleek het achterlijke juist omdat het achterlijk was in de gelegenheid te zijn dat wat voorlijk was voorbij te streven; en omgekeerd bleek voorlijkheid remmend te werken op verdere vooruitgang".

— Kan er niet beter een komma staan voor het woordje "juist"?

— Is deze passage niet wat abstract, omdat niet iedereen op de hoogte is van Romein's "Dialectiek van de Vooruitgang" uit Het Onvoltooid Verleden? Je kan er nu de suggestie van een grotere wenselijkheid van een socialistische (r)evolutie boven een communistische uit distilleren, of een diskwalificatie van een ongeleidelijke groei, of louter een ludieke constatering.

G.H. 11. U heeft met U komma wel gelijk. Soms zet ik meer komma's en dan staan ze volgens iedereen op de verkeerde plaats en streep ik ze maar weer weg en dan waarschijnlijk teveel. Ik dacht bij het formuleren van deze zin niet zozeer aan Romein's dialectiek der vooruitgang als wel aan konstateringen van Lenin en Trotski van dezelfde strekking. Over de Russiese revolutie valt nog veel te zeggen. Ik denk niet dat de keus ging tussen socialisme of kommunisme — als U deze twee begrippen tenminste als een tegenstelling wilt opvatten — maar tussen liberaal kapitalisme en kommunisme. Misschien geeft mijn boekje over Lenin (1970) meer helderheid op dit punt. Ik moet U echter wel zeggen dat ik met dit probleem inderdaad niet goed weg weet. En dit hangt samen met het ontbreken van bevredigende analyses van het stalinisme.

W.N. 12. Opmerkingen als *"abrupt einde"* (blz. 103-104) of *"onttrekking van de grootste machtsconcentraties op politiek, militair en economisch gebied aan een rationele beheersing, ordening en controle"* hoeven er door ouderwetse verpakking, die doet denken aan de Angst voor de Atoombom van de jaren 50, niet minder waar om te zijn. Misschien is het geen verdienste, tegenover zovél beperkte oorlogen, iets heel stoms als de Big Bang niet te hebben laten geschieden; maar zou een historicus er ev. óók op mogen wijzen hoe, ondanks misschien onnodige lokale conflicten, die twee machtsconcentraties dank zij hun diplomatieke betrekkingen een mondiaal conflict hebben weten te vermijden? Is er overwegend sprake van *"stupide politiek"* zoals dat heet?

G.H. 12. U heeft misschien gelijk dat ik mij waarschijnlijk niet meer kan losmaken van de dreiging van een Derde Wereldoorlog die een einde zal maken aan de menselijke beschaving zoniet aan alle leven. Misschien wandelt U te lichtvaardig over dit probleem heen en beschouwt U het teveel als verleden tijd. De ontwikkeling van de ABC-wapens is het gevolg geweest van een verkeerde taxatie der machtsverhoudingen in de wereld en het technies-ekonomies kunnen van de SU van de zijde der Amerikaanse politici. De SU was gedwongen tot een uiterst geforceerde en haar ekonomiese kracht ver te boven gaande bewapeningswedloop. Dit heeft de sovjet-volkeren zeer achterop gebracht (laag levenspeil, dwangarbeid, repressie, nationalistiese hysterie etc.) Uiteindelijk is het de amerikanen niet gelukt hun politieke doelstellingen te verwezenlijken maar daarvoor hebben de voor hun vrijheid strijdende volkeren wel zeer zware offers moeten brengen. De geschiedschrijvers van de Koude Oorlog moeten het antwoord geven op de vragen die hierbij opdoemen.

W.N. 13. "Opvallend is het aantal historici met een artistiek literaire inslag"

— Wat denkt u van de stijl van Bertels?

— Misschien zult u "Mijn Stam" niet lezen, er hoogstens wat in opzoeken, maar

vindt u dat Geyl een grote prijs voor *literatuur* verdiende?

G.H. 13. Over de stijl van de nederlandse historici. Huizinga schreef te mooi en Romein volgde hem hierin na. Mij te précieux en te gewild-literair. Slecht (vol gemeenplaatsen) is de stijl van L. de Jong. Ik heb daar in een uitvoerige bespreking op gewezen. Ook gewrongen en gewild literair is de stijl van Frits de Jong. De stijl van Geyl en Presser kan ik zeer appreciëren omdat zij werkelijk artistiek en literair begaafd waren. De stijl van Bertels staat mij niet helder voor de geest. Het bleef mij vaag als bij een soort sociologen-jargon.

W.N. 14. Is integrale geschiedschrijving haalbaar?

G.H. 14. Nee, zie 'Het breukvlak' van Romein zelf.

W.N. 15. Ik weet dat deze vraag onrechtvaardig is ten aanzien van uw engagement: in hoeverre is in uw mening het beoefenen van de geschiedwetenschap in Nederland meer dan een verkapte werkverschaffing?

G.H. 15. Ik ben totaal niet ludiek, altijd zwaarwichtig serieus. Voor mij is geschiedschrijving deel en uitdrukking van mijn politiek-filosofiese opvattingen en aktiviteit. Dit neemt niet weg dat ook het histories onderzoek hoe pietluttig ook op zichzelf mij een grote bevrediging verschaft. Als U de geschiedschrijving echter als werkverschaffing wil opvatten dan wil ik daar alleen van zeggen dat er slechtere vormen van werkverschaffing denkbaar zijn.

Voor uitvoeriger uiteenzettingen ontbreekt mij de tijd. Het spijt mij dat U blijft staan bij dit boekje van mij, terwijl ik voor mijn eigen idee daarna op een aantal problemen uitvoeriger en konkreter ben ingegaan dan in de 'Inleiding'.

NOTEN

- 1) Pagina later toegevoegd.

F. Kloek

DRINKEN AAN FRANSE BRONNEN Twee jaar geschiedenis-studie in
Toulouse

Het was op voorstel van de heer Offringa dat ik me tot het schrijven van dit artikel zette*). Hij vond het studeren aan een Franse universiteit een te nuttige ervaring om voor mezelf te houden. Ik kan het daar natuurlijk alleen maar mee eens zijn. Niet dat ik alles van het Franse onderwijs af zou weten — mijn ervaring was persoonlijk en geenszins systematisch — maar het elders rondneuzen geeft wel een veelzijdiger kijk op de vaderlandse situatie.

Ik kwam in Toulouse aan met een Utrechtse candidaatsbul en hoopte het Franse post-licence programma te kunnen volgen. Dat evenwel was te optimistisch. De Nederlandse graad werd gelijkgesteld met de eerste twee jaar van het Franse curriculum; ik werd vrij gesteld van de overzichts- en initiëringscolleges en van de specialisering in een taal. Over het twee-jarige basisprogramma kan ik dan ook weinig melden, behalve dat het voor alle studenten nagenoeg hetzelfde is, en voorts dat een recente wetswijziging een verplicht stuk wiskunde ingevoerd heeft.

De studie in het derde jaar, daar waar ik zelf begon, is vrijer; de studenten kunnen kiezen uit een grote reeks specialisatie-colleges — vier en twintig om precies te zijn. Sommige daarvan zijn traditioneel, de gewone capita selecta, met andere zijn we minder vertrouwd: Afrikaanse of Braziliaanse geschiedenis, historische demografie, arbeidsgeschiedenis, histoire des mentalités. De keuze der studenten is wel beperkt in zoverre de drie historische perioden en de sociaal-economische geschiedenis in hun pakket aanwezig moeten zijn. Bovendien dienen zij die zich op het onderwijs voorbereiden één derde van hun tijd te besteden aan aardrijkskunde.

DE HOORCOLLEGES

Om het voor het *licence* vereiste puntenaantal te verkrijgen heb ik zes cours van ieder twee of drie klokuren gevolgd. De eerste was Griekse geschiedenis: het Atheense imperialisme. Onder leiding van een zeer eerbiedwaardige hoogleraar die assistent aan de Sorbonne was geweest en — typisch Frans — zeventien jaar aan zijn proefschrift had gewerkt, hebben we een heel jaar lang drie pagina's Thucydides uitgeplozen. Een prachtig ouderwets hoorcollege! De nu gepensioneerde professor gaf een fascinerende demonstratie van historisch meesterschap — het detective-achtige legpuzzelwerk van de evenementiële geschiedenis —, en van persoonlijke brille. Hij bezat die voor de historicus zo essentiële eigenschap zich intens druk te kunnen maken over zaken die diep in het verleden liggen, was ongeduldig met goedkoop scepticisme, ironiseerde verrukkelijk tegen collegae die concurrerende theorieën aanhingen, en spreidde een vitale ijdelheid ten toon die hem voor een deel van de studenten ongenietbaar maakte.

Het tweede college behandelde de mentaliteit van de 18e eeuw. De lector, auteur van een grote en moeilijk toegankelijke these over de sociale verhoudingen in de Languedoc, gaf een synthetisch overzicht van wat er op 't ogenblik bekend is over de attitudes ten opzichte van geluk, natuur, gevoeligheid, vooruitgang, godsdienst, gelijkheid, dood. Hoe werden deze notities beleefd, hoe veranderde het geestelijk klimaat in de siècle des Lumières. Een van de kardinale moeilijkheden van de mentaliteitsgeschiedenis kwam in deze cours goed uit de verf: het feit dat we een tamelijk helder beeld hebben van wat de

sociale en culturele élite dacht en voelde, maar dat de gewone boer, bij gebrek aan bronnen, in de schaduw blijft.

Was het college over de mentaliteit van de 18e eeuw vooral een eruditie college, de hoogleraar die de moeurs et raisonnement van de Middeleeuwen behandelde legde het zwaartepunt op de methode. Een aantal Christelijke en Joodse teksten werden geanalyseerd op hun inhoud, de manier waarop ze in elkaar zaten, de aard van de argumenten, de coherentie van de redenering. Een heel aparte ervaring om te leren waar de sleutel ligt tot stukjes proza die op het eerste gezicht kinderachtig of onzinnig lijken. Het was wellicht de meest bij uitstek historische cours: de studenten waren verplicht — op straffe van totaal onbegrip — zich te verplaatsen in een verleden tijd met een ander milieu en van de onze afwijkende denkgewoonten. Deze tak van geschiedenis benadert de culturele anthropologie, waar de docent trouwens goed in thuis was.

Het college over de Franse revolutie was een teleurstelling. De betreffende hoogleraar heeft een tamelijk belangrijke thèse geschreven over de kapitaalsverdeling in Toulouse rond 1789, gebaseerd op honderd-duizend door de computer verwerkte overlijdens- en huwelijksacten. Ik verheugde me op een horizon-verwijdende introductie in de cliometrie. Het werd een lauw résumé van dit proefschrift waarvan alleen de resultaten verteld werden.

De geschiedenis en de aardrijkskunde zijn historisch met elkaar vergroeid, en een portie geografie is in Frankrijk voor de geschiedenisleraren verplicht. Voor mijn licence heb ik urbanisme, rurale geografie en physische aardrijkskunde gevolgd. Ik wist hier niets van en het bezorgde nogal wat hoofdbrekens, maar achteraf bezien was het geen verloren tijd. Je bent verplicht andere vragen te stellen met betrekking tot het zelfde onderwerp: de mens in zijn milieu. Het brengt begrip bij voor economische geschiedenis, maar ook voor communicatie-problemen, migratiegeschiedenis, klimaatgeschiedenis, en de problemen die samenhangen met ruimtelijke ordening in brede zin. Het voordeel van de geografie boven bijvoorbeeld de sociologie is dat we te maken hebben met een oude wetenschap die een aantal beproefde methoden tot haar beschikking heeft. Een vereiste is natuurlijk wel dat de colleges op academisch niveau staan, en dat was in Toulouse niet altijd het geval.

Vanuit het buitenland lijkt de Franse geschiedenis nogal monolithisch, gegroepeerd rond de *Annales*. Ten dele is dat een vertekening. Frankrijk is een groot land, tussen Parijs en Toulouse ligt achthonderd kilometer. De thèses der hoogleraren hier zijn bijna alle geconcentreerd op de Sud-ouest, op de regio dus. Geleidelijk wordt de Languedoc historisch in kaart gebracht en ontstaat een Toulousaanse school met Godechot en Wolff als grondleggers. Er wordt veel aan structurele geschiedenis gedaan, maar juist de regionale geschiedenis blijft politiek en evenementieel-geboeide historici aantrekken.

DE EXAMENS

De examens zijn natuurlijk een belangrijk element in het leven van de studenten, en over het Franse systeem kan ik niet onverdeeld enthousiast zijn. Nu werden we in de tijd dat ik in Utrecht studeerde ('66-'70) ook wel in de watten gelegd! De student bestudeerde op zijn gemak de gekozen stof en ging dan naar de hoogleraar met wie hij, gesterkt door koffie, een boeiende discussie had.

Zo ging het in Toulouse niet! Er waren twee mogelijkheden: ofwel de student koos voor een examen final in juni (mondeling en schriftelijk), ofwel hij opteerde voor de "contrôle continu des connaissances", door de Griekse hoogleraar laatdunkend gekwalificeerd als het "système des trois cons! " De grote meerderheid der studenten koos voor dit laatste en het hield het volgende in. Aan het eind van het jaar was er een schriftelijk examen, tekstanalyse of opstel, en daarnaast hield iedere student ééns in het jaar een referaat over een gelezen boek.

Dit laatste was een gruwel! Franse studenten spreken slecht, hebben daar klaarblijkelijk heel weinig oefening in, en het gevolg was een reeks van eindeloze slaapverwekkende uiteenzettingen, alle volgens de regels van de oude Jezuïeten-rethoriek: inleiding, deel één, twee, drie, conclusie. Vrijwel nooit was er iemand die een boek ook werkelijk besprak; men gaf de inhoud weer, zonder commentaar of interpretatie. De hoogleraren eisten dit ook niet, zeiden nooit of het goed of minder goed was, léérden de studenten niet hoe het wel moest. Discussie was er uiteraard nooit. Het is pas sinds Mei '68 dat de studenten het recht op het woord hebben en niemand schijnt er nog aan gewend te zijn.

Een uitzondering (maar wát voor een!) deed zich voor bij de cours Révolution Française. Daar namen de studenten inderdaad stelling, en hadden de referaten iedere keer weer het karakter van een requisitoir tegen de bourgeoisie. Een ieder voelde zich verplicht uiteen te zetten hoe boosaardig, egoïstisch en op macht belust de Constituante en de Législative wel geweest waren. Het was interessant te zien hoe groot de behoefte was afstand tot eigen milieu te nemen, maar dit soort dingen horen aan een universiteit natuurlijk toch niet thuis.

Deze slechte en kritiekloze wijze van spreken hangt samen met een traditie in het Franse onderwijs — tamelijk autoritair in onze ogen (wat niet alléén nadelen heeft), ten dele ook is het een gevolg van de visie op het vak. In Utrecht kwamen al in het eerste jaar historisch-theoretische problemen ter sprake, men leefde in de school van Geyl en men discussieerde zonder eind. Daarentegen heeft het me altijd verbaasd hoe weinig men in Frankrijk deed aan geschiedphilosophie. Er was ook geen cours die dat expliciet behandelde. Men wenst dat de studenten zich eruditie verwerven, en zich vertrouwd maken met historische problematiek in engere zin. De kennis-theoretische achtergronden moet ieder zich daarna maar eigen maken.

Of men voor een cours slaagt hangt af van het gemiddelde van referaat en schriftelijk examen. Is dit niet voldoende dan kan men in september een derde proeve afleggen in de hoop het gemiddelde alsnog omhoog te krikken. Bij mislukking zit er niets anders op dan het opnieuw te proberen.

Het systeem is nogal bits. Ik heb geen cijfers maar denk dat er geregeld een derde in juni afgaat. De anonimiteit maakt dat het voor de staf gemakkelijker is de eisen op een zeker niveau te houden: het is beroerder personen dan namen te moeten afwijzen. Mijn eigen resultaten weerspiegelden het land van herkomst: de referaten, rustig thuis geprepareerd, brachten me naar de top, maar het in drie uur schrijven van een goed opstel ging mijn krachten te boven en ik zonk weg in grauwe middelmaat!

Een enkel woord over de fraude. Er bestaat corruptie in Frankrijk, ongetwijfeld veel meer dan in Nederland. Hoe was dat nu aan de universiteit? Ja, ook daar bestaat zij. Bij een geografie examen zaten we met honderd vijftig man in een amphi-theater waar vier surveillanten de wacht hielden. Tot mijn verbijstering, en daarna tot mijn vreugde, had iedereen de aantekeningen naast zich liggen. Het zal u niet verbazen dat mijn prof zich

twee weken laten opgetogen toonde over de kwaliteit van mijn werk! Er wordt geknoeid maar gelukkig is het niet zo dat iemands titel afhangt van zijn list. De controles worden ieder jaar strenger en geslepener, en de docenten stellen vragen waarvoor de aantekeningen nutteloos zijn; je mag ze dan gewoon bij je houden. Erg triest wordt het natuurlijk als de surveillanten niet integer zijn en met hun vriendjes onder één hoedje spelen. Dat schijnt in de medische faculteit nogal eens voor te komen, maar hier wordt mijn kennis van horen zeggen . . .

DE POST-LICENCESTUDIE DE CONCOURS

In Nederland is er één doctoraal programma voor alle studenten, en het biedt een wetenschappelijke vorming. In Frankrijk splitst de studie zich na de licence in twee wegen: één leidt naar een gewone post in het middelbaar onderwijs, een tweede naar een super-post en opent universitaire perspectieven. In beide gevallen wordt de opleiding afgesloten door een vergelijkend examen, een concours.

Het eerste concours is de *Capes*, certificat d'aptitude professionnel à l'enseignement secondaire. Geëist wordt een all-round kennis te verwerven (één derde geografisch en twee derde historisch), en een deel daarvan in vier uur tijd op papier te zetten. Is men aangenomen dan volgt het mondeling gedeelte. Men kan dit concours na een jaar proberen, maar de enorme literatuurlijst en de dertig colleges per week maken de meeste studenten er langer over doen. Al met al slaagt er zo'n tien procent van de gegadigden. Is men *titulaire* dan wordt men door de académie ergens in Frankrijk geplaatst, wat soms pijnlijke verassingen oplevert. Wel kan men iedere twee jaar een mutatie aanvragen. Het passeren van de *Capes* geeft de verplichting vijf jaar in het onderwijs te werken.

In feite werkt de *Agrégation* net zo, met dit verschil dat de eisen aanzienlijk zwaarder zijn (schriftelijk gedeelte duurt zeven uur!). Daar staat tegenover dat men daarna slechts vijftien uur per week hoeft les te geven en in allerlei opzichten op rozen zit. Voor de *Agreg* heeft men naast de licence ook de *maîtrise* nodig, de wetenschappelijke opleiding waarover straks. Het percentage geslaagden ligt rond de vijf procent.

Het concours-systeem maakt op ons een draconische indruk. Het is een slijtageslag, in hoge mate competitief en selectief, en de grote meerderheid valt af: voor hen slechts tijdelijke banen aan de staatsscholen, een carrière in het privé-onderwijs, of middenbanen in de administratie. Toch zijn de Fransen eraan gehecht. Men roept om méér posten, maar het systeem zelf werkt betrekkelijk weinig weerstand op. Het wordt gezien als een erfenis van de Revolutie, bestemd om vriendjespolitiek rigoreus tegen te gaan. Bovendien wil men theoretisch alleen aan de allerbesten de zorg voor het onderwijs toe vertrouwen. Ik kan me voorstellen dat het systeem gemodificeerd zal worden, dat deze exclusieve nadruk op vaktechnische competentie voor het onderwijzend personeel niet overeenstemt met moderne pedagogische ideeën. Maar het andere uiterste — *éducateurs* met een vage historische basis — lijkt me evenmin aanvaardbaar, voor de leerlingen zowel als voor het vak.

DE MAÎTRISE

Een Europa-van-het-onderwijs ligt nog in de toekomst en de concours waren voor deze Nederlandse student hermetisch gesloten. Wel kon ik de *maîtrise* halen, een soort Posthumus-doctoraal dat het recht geeft te promoveren. Het behelsde enerzijds een hooggespecialiseerde cours (in mijn geval over de alchimie), anderzijds een scriptie.

Het was een fraai college! De hoogleraar legde de basis uit van het middeleeuwse wetenschappelijke denken, en leerde ons hoé het te ontdekken in de iconografie. Het gaf een zeer speciaal contact met de middeleeuwse — en in bredere zin: de primitieve — geest. De scriptie bestond uit het vertalen van een Latijnse tekst van honderd twintig pagina's, en er een commentaar op leveren. Mijn werk werd iedere week na gekeken en bekritiseerd. Het was een straffe maar stimulerende wetenschappelijke begeleiding, en de enige domper op de vreugde was het feit dat op het moment dat ik mijn vertaling gereed had, er in Parijs een markteditie uitkwam (van ene F. Secret — nomen est omen!).

Men kan een historische studie van twee kanten aanvatten. Ofwel men gaat uit van een theorie en gaart bronnen bijeen die haar bewijzen, ofwel men pakt een bron en tracht die leeg te zuigen. Hoewel de twee benaderingen natuurlijk nooit rigoreus te scheiden zijn, lag in Toulouse de nadruk op de bron. Men hield de studenten af van ambitieuze plannen en wees hen er voortdurend op dat het vak begint met de beheersing van tekstanalyse en bronnenstudie. Litteratuurscripties werden niet gewaardeerd. Aan wetenschappelijk-georiënteerde geesten werd gezegd niet een onderwerp maar een bron te zoeken!

HET UNIVERSITAIRE LEVEN

De letteren faculteit is gehuisvest in een groot, laaggebouwd complex aan de rand van de stad. Het historisch instituut heeft niets van de intimiteit van Kromme Nieuwe Gracht 20, maar het gehéél is wel veel mooier en inspirerender dan de Utrechtse Uithof. De secties liggen aan lange, half-overdekte gangen, met overal grasvelden en tuintjes. Aan alle toegangen staan hekken, mai '68 ligt nog vers in het geheugen . . .

Van een studentenleven in traditionele zin heb ik weinig gemerkt. Er bestaan geen gezelligheidsverenigingen, en de studenten kennen elkaar slecht. Zijn ze georganiseerd dan is dat politiek: de Parti communiste aan de letterenfaculteit, de Action française bij de juristen. Gewoonlijk is hun veld van actie de nationale politiek of de Derde wereld, maar zodra er een hervorming van het hoger onderwijs plaats vindt (in Frankrijk iedere twee jaar!) dan maken ze zich daar ogenblikkelijk van meester . . . ik kan geen andere term bedenken. Stakingen zijn betrekkelijk frequent, massavergaderingen hebben nu eenmaal hun eigen dynamiek. Ik vrees dat ik voor de rest van mijn leven een afkeer van communisten heb opgelopen! De lui liegen dat het gedrukt staat (staat 't ook: in de Humanité!) en brengen de meest complexe problematiek terug tot een simpele oppositie van goed en kwaad. Hun houding tegenover tegenstanders getuigt van een verstommend egocentrisme, ik had altijd het griezelige gevoel dat deze lieden tot alles in staat waren. Toen Solzhenitsyn was verbannen luidde de partijlijn als volgt: "Zeker, de verbanning was verkeerd, maar wat S. geschreven had was zó erg dat geen enkel regime het ooit zou accepteren! " Eerlijkheidshalve moet ik hier wel bij vermelden dat ik dit argument al eens elders gehoord had: van een Gaullistische wethoudster in Parijs die ons de stencilmachine van de gemeente ontzegde omdat een jongen van de jeugdclub een haar onwelgevallig artikeltje had geschreven . . . "Je suis contre la censure, Monsieur, mais aucun régime ne pourrait accepter un tel article! "

De verhouding tussen docenten en studenten verschilt hemelsbreed van de Nederlandse situatie. Hier leren staf en studenten elkaar kennen door de werkcolleges en door de vergaderingen. Bewust of onbewust geven de hoogleraren en stafleden in Nederland de studenten een veel bredere vorming dan in Frankrijk. In Utrecht wordt hen, naast geschiedenis, óók geleerd te discussiëren en organisatorische problemen op te lossen. In Frankrijk is de opleiding strikt historisch. De instituten worden op een in onze ogen

ouderwetse manier geleid, en de studenten maken ook weinig aanspraak op inspraak, noch op persoonlijk contact met de staf. De meest in het oog springende consequentie is de veel grotere productiviteit. Je kunt in Utrecht niet met een docent praten zonder dat hij klaagt over gebrek aan tijd voor wetenschappelijk werk. Tussen de talrijke colleges en de talloze vergaderingen valt nét de literatuur bij te houden. In Franse ogen is dit een waanzinnige verhouding.

De stafleden worden gerecruteerd uit de agrégés. Ze geven zes uur per week college, en hebben vijf jaar de tijd voor het schrijven van een thèse 3e cycle, een klein proefschrift waar minimaal twee jaar voor staat. Willen ze daarna hoogleraar of lector worden dan dient er tenminste vijf jaar aan de thèse d'état gezwoegd te worden. Ook hier dus weer een sterk selectief systeem dat veel resultaat geeft maar ook een zeker arrivisme in de hand werkt.

CONCLUSIE

Ik heb in het bovenstaande getracht een aantal elementen bijeen te voegen die kunnen bijdragen tot de gedachtewisseling over de organisatie en de inhoud van de historische studie. Kenmerkend voor het Franse systeem lijken me de nadruk op de eruditie voor de leraren, en op de bronnenstudie voor hen die zich aan de wetenschap wijden. De opleiding is selectief en gericht op vaktechnische prestatie, en er zullen mensen afvallen wier talenten door de eenzijdige criteria niet aan bod komen. Anderzijds krijg ik, uit Frankrijk naar Nederland komend, de indruk dat hier het ontplooiën van historisch talent belemmerd wordt door een te grote preoccupatie met bijzaken. Après tout, een historisch instituut is er om geschiedenis te bedrijven, faire de l'histoire! Voor beide landen blijft de vraag hoe men een zo groot mogelijke wetenschappelijke productie kan verwezenlijken zonder in een rücksichtslose concurrentie te vervallen. Ik voor mij ben dankbaar in beide steden een deel van mijn opleiding te genieten, en denk niet zonder heimwee terug aan het land dat een zo rijk verleden heeft, en dit bezit zo systematisch exploreert!

* Noot van de redactie.

Wij vonden dat de ervaringen van de heer Kloek, verwerkt in dit artikel dat oorspronkelijk voor het blad De Wortel, uitgave van de studenten van het Instituut voor Geschiedenis te Utrecht is geschreven, ook voor een ruimer publiek dan alleen studerende van belang waren.

Bovendien past dit artikel in het kader van dit nummer dat gewijd is aan de wijze waarop geschiedenis beoefend en bestudeerd wordt.

I INLEIDING

De geschiedenis van de geschiedschrijving is in ons land nooit veel meer dan een weinig populaire hulpwetenschap geweest. Ook al zijn er tal van aanwijzingen dat het tij nu aan het keren is, toch is het nog te vroeg voor overwinningshymnen. Het merendeel van de historiografische studies hier te lande draagt nog steeds het stempel van de oude, in dienstbaarheid geboren historiografiebeoefening.

In dit artikel zal worden nagegaan hoe deze traditie ontstaan is, wat haar betekenis is en hoe haar tekorten kunnen worden ondervangen.

II DE TRADITIE

Het is algemeen bekend, dat de tijd van de Opstand tegen Spanje en de daaropvolgende glorieuze 'Gouden Eeuw' lange tijd zo'n wezenlijk onderdeel van onze nationale identiteit is geweest, dat de vaderlandse geschiedbeoefening zich vooral daarop richtte. Deze band was zelfs zo sterk dat nog in de 19e eeuw actuele politieke en religieuze problemen met een beroep op vergelijkbare situaties ten tijde van de Republiek werden uitgevochten. Eén van de grote vragen daarbij was of de Opstand *religionis causa* (om wille van de religie) dan wel *libertatis causa* (om wille van de vrijheden) was uitgebroken. Het antwoord op deze vraag werd daarom van zo'n groot gewicht geacht, omdat het inzicht zou kunnen geven in de ware aard van het Nederlandse volk. Wie die kende zou het tot geluk kunnen opvoeden; wie dat karakter miskende, wie het loochende zou over Nederland niets dan rampen brengen.

Hoezeer de geschiedbeoefening in de ban van de Opstand en de Gouden Eeuw was wordt duidelijk, wanneer bedacht wordt, dat ook deze vraagstelling een produkt uit die tijd was. In de populaire historiografie was dit probleem al van het begin van de Opstand aangesneden. In de 'serieuze' geschiedschrijving werd het omstreeks 1650 geïntroduceerd toen de eerste periode van de 'ware vrijheid' begon (1650-1672). Eerst toen begonnen prins- en staatsgezinde geschiedschrijvers duidelijk afwijkende visies op het verleden uit te dragen. Dit leidde tot een felle strijd om de historische juistheid van de respectievelijke partijstandpunten aan de tegenstander duidelijk te maken. Eén van de middelen daarbij was het napluizen van de werken van de geschiedschrijvers uit het andere kamp op politieke en/of religieuze vooroordelen.

Dit vormde de grondslag waarop in de 19e eeuw een meer systematische historiografiebeoefening zou ontstaan. Deze beslissende impuls daartoe kwam van het door veel historici gesteunde streven van koning Willem I de oude tegenstelling tussen prinsgezinden en staatsgezinden in het nieuwe koninkrijk zoveel mogelijk op te heffen. De taak van de geschiedschrijvers daarbij was de historische heldendaden van de beide 'erfvijanden' te behandelen als die van vertegenwoordigers van één en hetzelfde volk. Om dit objectief te kunnen doen was het zaak de oudere geschiedschrijvers eens te meer op hun religieuze en politieke 'engagement' aan de tand te voelen. Net als daarvoor bleef de historiografie een hulpwetenschap ten behoeve van het onderzoek naar de Opstand en de Gouden Eeuw.

Het onderzoek naar de politieke en religieuze voorstellingen van de oudere geschiedschrijvers kreeg zeker sinds het midden van de 19e eeuw nog een extra legitimatie vanuit

het vooral op positivistische bronnen terug te voeren streven de geschiedenis tot een objectieve wetenschap te maken. Vrij algemeen leefde de verwachting, dat het uitwissen van ontsporingen in de bronnen zou leiden tot de ene, voor allen aanvaardbare historische waarheid.

Zoals gezegd gold de band met het duo Opstand-Gouden Eeuw ook voor andere studieobjecten. Men zou zelf met enige overdrijving kunnen zeggen, dat andere onderwerpen uit het vaderlands verleden dan die uit de tijd van Opstand-Gouden Eeuw tot het eind van de 19e eeuw ofwel buiten beschouwing bleven ófwel alleen behandeld werden voorzover ze iets met één van deze twee te maken hadden. Zo gezien is het dan ook niet meer dan logisch, dat de mediëvistiek hier te lande zoveel later tot bloei gekomen is dan in het buitenland. De vaderlandse historici konden met de eraan inherente romantische verheerlijking van de Middeleeuwen immers niets beginnen. De groei- en bloeitijd van de eigen natie lag immers duidelijk veel later.

Pas omstreeks de eeuwwende naar de 20e eeuw maakte een met de industrialisering samenhangende mentaliteitsverandering de geesten rijp voor bestudering van andere perioden. De mediëvistiek begon zich langzaam tot een zelfstandig vakgebied te ontwikkelen, terwijl ook de eerste schreden werden gedaan op weg naar een serieuze beoefening van de eigentijdse geschiedenis. Toch bleven de aan de Opstand en de Zeventiende Eeuw gewijde studies ook nu nog in de meerderheid. Alleen werden er nu ook andere aspecten dan het traditionele politieke en religieuze behandeld, met name het sociaal-economische (Van Ravesteyn, Posthumus en Van Dillen).

Deze verbreding en verdieping van de historische belangstelling is aan de studie van de oudere vaderlandse geschiedschrijving vrijwel geheel voorbijgegaan. Het belangrijkste onderzoeksthema bleef de aloude vraag in hoeverre bepaalde historici (en dan met name zij, die over de Republiek schreven) zich bij de weergave van het verleden hadden laten verleiden tot onhoudbare constructies, die voortvloeiden uit politieke of religieuze vooronderstellingen. De verklaring hiervoor is tweeledig. In de eerste plaats waren de 19e eeuwse historiografische studies niet zonder grote manko's geweest: al te vaak was het werk van vroegere historici op basis van 19e eeuwse criteria veroordeeld. Dit moest worden recht gezet. In de tweede plaats was er nog teveel archiefmateriaal, dat nog nooit bekeken was, om tot een definitief oordeel omtrent een geschiedschrijver te kunnen komen. Revisies bleven aldus aan de orde van de dag.

Dit zou tot de Tweede Wereldoorlog zo blijven. Met name Geyls 'Groot-Nederlandse Gedachte' heeft de bestudering van het engagement bij geschiedschrijvers sterk gestimuleerd.

Na de Tweede Wereldoorlog geraakte de Nederlandse geschiedbeoefening in een proces van begrijpelijke heroriëntatie dat onder meer hier op neerkwam, dat de te bestuderen onderwerpen bij voorkeur niet meer uit de vaderlandse geschiedenis gekozen werden. Ook in de historiografiebeoefening viel een verandering van onderzoeksterrein te constateren. Ook hier verruilde men het vaderland voor de 'rest van de (westerse) wereld'. Een aardige illustratie daarvan vormt het historiografische oeuvre van Geyl. Deze beperkte zich in zijn studies op dit gebied aanvankelijk tot de vaderlandse geschiedschrijvers. Na 1945 liet hij zich echter met grote voorliefde uit over zijn internationaal bekendere voorgangers als Ranke, Macaulay, Carlyle, Michelet etc.

De onderwerpskeuze veranderde dus de vraagstelling evenwel niet. De geschiedenis van de geschiedschrijving bleef zich bezighouden met het politieke en religieuze engagement van de vroegere historici.

Ook de positivistische inspiratie bleef levend. Zo meende Geyl, dat de geschiedschrijving

door een steeds verfijnder gebruik van de methode van de historische kritiek steeds minder belast was met mythische waanvoorstellingen. Zijn eigen, volstrekt mythische, Groot-Nederlandse Gedachte doet de naïviteit van dit optimistische geloof echter onmiddellijk inzien. Ook een theoretisch beter onderlegd man als Jan Romein liet zich echter door dit soort wensdromen leiden, toen hij de hoop uitsprak dat de geschiedschrijving eens zou komen tot één, voor allen aanvaardbaar historisch beeld. Ook dit is een mythe, en bovendien één van huiveringwekkende proporties. Terecht heeft de oud-historicus Bolkestein opgemerkt, dat Clio hiermee naar het wassenbeeldenkabinet werd afgevoerd. Immers, een historisch beeld zal altijd de sporen van zijn beeldhouwer dragen, anders leeft het niet en is dus even irrelevant als welk ander stuk dood verleden dan ook.

Ondanks de voorzichtige bezwaren van Bolkestein en de meer persoonlijke kanttekeningen van Huizinga, die graag opkwam voor het subjectieve element in de historische reconstructie, bleven de mede op de objectiviteitsidee stoelende onderzoeken naar politieke of religieuze vooroordelen bij oudere historici tot de dag van vandaag maatgevend voor het vaderlandse historiografisch onderzoek.

Het zou natuurlijk absurd zijn te beweren, dat deze traditie geen enkele betekenis heeft of heeft gehad. Het slechten van onjuiste voorstellingen, voortvloeiend uit levensbeschouwelijke apriori's, werpt altijd zijn nut af: zij het in het ene geval meer dan in het andere. Een andere zaak is of een dergelijke eenzijdige benaderingswijze niet het gevaar in zich draagt bepaalde historiografische tradities, die buiten haar vraagstelling vallen, over het hoofd te zien en zo een juist inzicht in de vroegere geschiedschrijvers te belemmeren.

Dit kan het beste worden duidelijk gemaakt aan de hand van een concreet voorbeeld. Het mooiste dat zich laat denken is de geschiedenis van de beoordeling van de mythische voorstelling van onze oude vaderlandse geschiedenis, zoals die door Hugo de Groot werd weergegeven in zijn *'De antiquitate reipublicae batavicae'* (1610).

III HET TEKORT VAN DE TRADITIE; DE VISIE VAN DE GROOT ALS VOORBEELD

De Groots opvattingen zijn bekend. Hij was van mening, dat de Republiek steeds soeverein is geweest vanaf de oude tijd der Bataven, die socii (bondgenoten) van de Romeinen waren geweest. Verder meende hij dat de Staten steeds in het bezit van de volle soevereiniteit waren gebleven, zowel in de oude tijd als in de Middeleeuwen. De Middeleeuwse graaf had zijn gezag slechts door overdracht van de Staten. Lange tijd is gedacht, dat deze en soortgelijke opvattingen van andere geschiedschrijvers uit de Republiek door het gezag — de Staten — waren voorgeschreven, omdat deze hiermee een legitieme basis kregen voor hun soevereiniteit, die hen rechtens ontbrak. De Spaanse koning was immers gewoon 'afgezworen' en van soevereine staten was in de oude tijd al evenmin sprake geweest als in de Middeleeuwen.

In zijn fraaie artikel 'Zeventiende-Eeuwers in de Republiek over de grondslagen van het geschiedverhaal' (Bijdr.Gesch.Ned. 1957) toonde E.H. Waterbolk echter aan, dat van overheidswege geen enkele pressie was uitgeoefend. Het 'engagement' van geschiedschrijvers als De Groot was in vrijheid gekozen. Dit lijkt voor geen bestrijding vatbaar. Iets anders is of dit nu ook betekent dat De Groot en zijn collegae ook werkelijk in hun hersenspinsels geloofden zoals vrij algemeen verondersteld wordt. Meende De Groot bijv. echt, dat zijn geschiedonderzoek onomstotelijk had vastgesteld dat de Bataven eens een vrij volk geweest waren met staatsinstellingen die nagenoeg gelijk waren aan die van zijn eigen tijd? Zeker, zo staat het in zijn *'De antiquitate'* te lezen. Maar er wordt zoveel

beweerd en het lijkt wenselijk sommige teksten met andere ogen te lezen dan andere. Het verdient in ieder geval aanbeveling te trachten de teksten in hun context te lezen.

In het geval van De Groot maakt de context van diens oeuvre het al uiterst onwaarschijnlijk dat hijzelf geloofde in de absurditeiten die hij neerschreef. Ik doel dan nog niet eens op die altijd geciteerde uitspraak, waarin hij toegaf het met zijn 'De antiquitate' wel wat al te bont gemaakt te hebben (een werk uit mijn jeugd), maar vooral op de na dit werk volgende *Historia Gothorum, Vandalorum et Longobardum*. Hierin verdedigde hij zo mogelijk nog absurdere opvattingen over het vroegere verleden van de Zweden. Ook zijn visie op de oorsprong van de oude bevolking van Amerika mocht er zijn: het was een staaltje van humanistisch geleerden-geronk met uit hun verband gerukte klassieke passages, die een volstrekt onaannemelijke voorstelling moesten bewijzen.

Politiek engagement was hierbij niet de drijfveer. Religieuze bezieling al evenmin. De traditionele vaderlandse historiografiebeoefening heeft zich dan ook nauwelijks met deze werken ingelaten. Toch ligt hierin de sleutel ter verklaring van de vraag hoe een misschien wel naïef, maar toch niet gekke man als De Groot zoiets kon schrijven tamelijk voor de hand. Het plaatst zijn 'De antiquitate' namelijk in de context van een in de humanistische geleerdenwereld tamelijk gangbaar genre geschiedbeoefening. In dit genre telden heel andere zaken dan wij misschien zouden verwachten. Ze berustten bijv. niet op kritisch bronnenonderzoek — al werden er wel vaak nogal wat bewijswaarden uit doorgaans gefingeerde bronnen verstrekt. Het betoog werd ook niet voor een weergave van de historische werkelijkheid gehouden. Het verleden werd integendeel opzettelijk verdraaid en verfraaid om de lezers en de opdrachtgevers een verheffend en inspirerend voorbeeld te verschaffen. Ook deed het niet veel ter zake of de schrijver zelf geloofde in het geïdealiseerde verleden of niet. Als hij die maar zo kon afschilderen, dat iedereen — ook hijzelf — kon geloven dat het zo gebeurd had *kunnen* zijn, ja eigenlijk zo gebeurd had *moeten* zijn, wanneer de omstandigheden meegezeten hadden.

Behalve de lezer, werd ook de schrijver beter van zijn geschiedschrijving: zij het meer in materiële zin. Hij ontving er een meestal niet eens zo 'vorstelijke' toelage voor. Het enige, wat hij kon hopen was dat een geslaagde produktie zijn marktwaarde verhoogde, zoals bij De Groot het geval was geweest.

Deze idealiserende geschiedbeschrijvingen hadden hun vaste kenmerken: één daarvan was, dat er altijd iets uit de bus moest komen over uitzonderlijk nauwe relaties tussen de te beschrijven stof en één van de grote culturen uit de Oudheid. Vorstengeslachten moesten meestal worden voorzien van een stamboom die op de Trojaanse koning Priamus terugging, terwijl bij de beschrijving van volksgeschiedenissen iets moest worden gezegd over de relatie tussen de leiders van de natie en de Romeinen. Geheel in deze traditie wijdde De Groot dan ook uitgebreid uit over de op wederzijds respect gebaseerde verhouding tussen de Bataafse en Romeinse leidslieden.

Grotius' visie bleef toonaangevend tot het eind van de Republiek. En dat is ook geen wonder: hij paste helemaal in de op Rome afgestemde classicistische beweging, die de Republiek sinds het tweede kwart van de 17e eeuw in zijn ban hield. Pas op het eind van de 18e eeuw maakte de geschiedvorser Adriaan Kluit aan de hand van Middeleeuwse documenten duidelijk, dat Hugo een geheel verkeerde voorstelling van de positie van de Middeleeuwse graaf gegeven had en dat zijn visie op de oude Bataven eveneens 'wishful thinking' was.

Anders dan men misschien zou denken, kwam de impuls tot deze revisie bij Kluit niet voort uit diens andere politieke engagement (hij was een steunpilaar van de oude orde, met slechts enkele 'afwijkingen'). Ook zijn grote liefde voor kritisch bronnenonderzoek —

de andere grote humanistische traditie —, waardoor Kluit werd geleid, stond hier niet primair. Beslissend was veeleer een tegen de eeuwwende in heel Europa op te merken heroriëntatie van de klassieke studiën van Rome naar Griekenland. De oude liefde voor Rome en het Latijn sloeg weldra om in haat. In de Republiek ging alles misschien iets gematigder, maar het is toch typerend te zien dat vele grote 19e eeuwse geschiedschrijvers als Groen, Bakhuizen en Fruin van opleiding Graecisten waren.

Ook de Graecus Kluit had geen behoefte meer aan een speciale band van Nederland met Rome. Vandaar dat het hem mogelijk was te doen, wat anderen lang vóór hem hadden kunnen doen, als de verhouding met Rome hen niet tezeer ter harte was gegaan: aantonen, dat de bronnen anders uitwezen dan De Groot opgaf.

IV NIEUWE WEGEN VOOR DE VADERLANDSE HISTORIOGRAFIE

In het bovenstaande zijn enkele voorlopige suggesties gegeven over een deelaspect van een veel groter vraagstuk, dat nog steeds hardnekkig door de meeste historici voorbijgelopen wordt: de relatie tussen geschiedenis-geschiedbeoefening en mythe. Aansluitend bij wat H.W. von der Dunk in september 1972 in dit tijdschrift schreef over 'Mythe en geschiedenis' zou ik het onderzoek naar mythevorming tot één van de meest urgente taken van de historiografiebeoefening aangewezen willen zien. Wil dit onderzoek ook werkelijk vruchtbaar zijn, dan zal de traditionele speurtocht naar het engagement echter van zijn exclusiviteit moeten worden beroofd. Komt het eenmaal zover, dan valt er van de historiografiebeoefening evenwel nog heel wat te verwachten. Het zal ieder zonder verdere uitleg bijv. duidelijk zijn dat een dergelijk onderzoek een onmisbaar onderdeel is van de terecht zo en vogue zijnde mentaliteitsgeschiedenis.

Voor wie toch blijft houden van de aan het oude herinnerende studie van één geschiedschrijver blijft ook nog genoeg te doen. Waar blijft bijv. de 'biographie intellectuelle' van Huizinga? Waar een afgeronde studie over Romein? Of over Geyl? Het zijn van die pijnlijke vragen, die telkens worden vergeten omdat we aan de pijn gewend raken. Het lijkt echter beter om het gat op te vullen voor de pijn ondragelijk wordt.

LITERATUUR

- H. Kampinga — *De opvattingen over onze oudere vaderlandse geschiedenis bij de Hollandse historici der XVIe en XVIIe eeuw*, Den Haag 1917
J.W. Smit — *Fruin en de partijen in de Republiek*, C II, De liberalen en het thema der partijtwisten. (Groningen, 1958)
E.H. Waterbolk — Zeventiende-Eeuwers in de Republiek over de grondslagen van het geschiedverhaal, in: *BGN* 1957

MEDEDELINGEN

○ WAT IS GESCHIEDENIS

De uitgave van dit boekje is door uitgeverij Van Goor gestaakt, en wordt nu voortgezet door het Historisch Didactisch Documentatiecentrum van de Universiteit van Leiden.

Het is van belang dat iedere leerling die geschiedenis als eindexamenvak kiest, zich bezig houdt met de vraag wat geschiedenis is. In dit boekje wordt gepoogd de vragen die zich hierbij kunnen voordoen duidelijk naar voren te halen, en de leerlingen te helpen bij het zoeken naar een antwoord. 'Wat is Geschiedenis' wil ook aan de hand van problemen die de bestudering van het verleden met zich meebrengt de leerlingen oefenen in het kritisch en methodisch denken.

Daar het een bijdrage levert aan de vernieuwing van het geschiedenisonderwijs, is tot een heruitgave besloten.

Bestellingen te richten aan het Historisch Didactisch Documentatiecentrum, Rijn- en Schiekade 42, Leiden. Prijs f 3,50.

○ GESLAAGDE SCRIPTIE-PRIJSVRAAG

Geslaagd is een zeer subjectieve term, vaak beladen met een grote hoeveelheid wishful thinking. En natuurlijk heeft dit alles een rol gespeeld toen de voorzitter van de jury voor de door de redactie van Keesings Reflector in samenwerking met de VGN dit jaar georganiseerde geschiedeniscriptie-prijsvraag bij de prijsuitreiking op 13 juni in het Sonestahotel in Amsterdam zei dat deze prijsvraag geslaagd was geworden. Drs. Joh.S. Wijne zei daarbij namens de hele jury te kunnen spreken. Daarin zaten twee vertegenwoordigers van de VGN, de collega's Noordijk en Ulrich, twee wetenschappelijke medewerkers aan resp. de Rijksuniversiteit van Leiden en Utrecht, de heren Marsilje en Aalbers en twee vertegenwoordigers van de Raad van Advies van Keesings Onderwijsbladen, de heren Canters en Stempels.

Hun oordeel was niet zozeer gebaseerd op het aantal inzendingen (48) maar op de variatie en de kwaliteit van de scripties. Een bevestiging kreeg hun mening van de zijde van prof. Hugenholtz van de Rijksuniversiteit van Utrecht, die de prijzen uitreikte en daarbij met grote bewondering sprak over de scriptie van de eerste-prijs-winnares. Dat was Maaïke Lulofs van het Amsterdams Montessorilyceum, die een scriptie had geschreven over Richard III. De prijs die haar ten deel viel was door Keesings Onderwijsbladen beschikbaar gesteld en betrof een tiendaagse reis naar Londen. De andere zeven prijswinnaars kregen een platenboek over de geschiedenis van een aantal Europese paleizen en kastelen. Het waren Jeroen de Wit van het Juvenaats Heilig Hart in Bergen op Zoom met "Geestelijke Koormuziek"; Wolter van de Wetering van de Christelijke Scholengemeenschap in Vlaardingen met "Kampen en de Hanze"; Ellen Steenvoorden van het Maurickcollege in Vught met "Het Schrift"; Dorie Geers van het Titus Brandsmacollege in Dordrecht met "Antisemitisme"; G.W. Rijdsdijk van het Christelijk Develsteincollege in Zwijndrecht met "Voorgeschiedenis en ontwikkeling van het impressionisme"; M.S.C. Bakker van het Hertog Jancollege in Valkenswaard met "Technische invloeden in de Engelse sociale geschiedenis" en Mariette Engels van het Cobbenhagencollege in Tilburg met "Friedrich Engels".

Dit jaar was de prijsvraag een experiment en daarom beperkt tot het vwo. Voor volgend jaar zal een soortgelijke prijsvraag ook voor mavo- en havo-leerlingen worden georganiseerd.

AANTEKENINGEN

R. van Roosbroeck, Willen de Zwijger, Graaf van Nassau, Prins van Oranje. Een kroniek en een epiloog, W. Gaade B.V. Den Haag — Mercatorfonds NV Antwerpen 1974, prijs f 265,—

Eerder dan bovenvermeld boek verscheen over dezelfde Willem van Oranje: Y. Cazaux, *Guillaume le Taciturne, Comte de Nassau, Prince d'Orange*, Anvers 1973. De identieke titel, het gelijke voor- en nawoord, dezelfde uitvoering, illustraties en uitgevers demonstreren duidelijk dat de lezer hier met tegenhangers te doen heeft. Welke de redenen geweest kunnen zijn twee deskundigen, één uit elk van de twee taalgebieden die België rijk is, over dezelfde figuur een biografie te laten schrijven, vraagt men zich met verbazing af. Niet alleen op economische motieven ook op wetenschappelijke gronden was samenwerking geboden geweest. Of is dat misschien al te Noordnederlands geredeneerd? Cazaux had eerder geschreven: *Guillaume le Taciturne. De la "Généralité" de Bourgogne à la République des Sept Provinces-Unies*, Paris (1970).

Van Roosbroecks werk mag een alleszins "gewichtig" werk worden genoemd. De volumineuze verpakking en de pantserachtige cassette niet meegerkend weegt het drie-en-een-halve kilo. Dat is toe te schrijven of te wijten, zo men wil, aan het zware kunstdruk papier dat zonder twijfel de illustraties ten goede komt. Het formaat is zeer royaal, 33 x 25 cm., de 492 bladzijden zijn samen 5 cm. dik. Dat doet het voor 't oog allemaal prachtig maar wie ermee moet manoeuvreren ondervindt aanzienlijke moeilijkheden. Hij mag zich niet van zijn degelijke tafel of bureau verwijderen.

Uit informaties gegeven bij het boek van Cazaux valt af te leiden dat Belgische bankinstellingen het Mercatorfonds te Antwerpen steun hebben verleend bij de uitgave. Wie hieruit de conclusie mocht trekken dat er nauwelijks financiële bezwaren kunnen bestaan tegen de aanschaf is lichtzinnig. De prijs bedraagt f 265,—, wie daar nog f 1.— bijlegt krijgt een gravure met het Wilhelmus toe, die overigens in kleiner formaat in het boek zelf te vinden is. Misschien zijn er mensen die binnen afzienbare tijd een jubileum tegemoet zien of eervolle pensionering.

In de NRC/Handelsblad van 16 oktober 1974 is Van Roosbroeck verweten dat hij zich herhaalde, dat hij nog eens duur vertelde hetgeen hij al eerder in meer populaire vorm te berde had gebracht. De schrijver heeft inderdaad al over een periode van meer dan veertig jaren studies over Oranje op zijn naam staan. In 1933 schreef hij Prins Willem in de jaren 1566 en 1567, in de bundel: *Wilhelmus van Nassouwe, uitgegeven ter gelegenheid van het IVde eeuwfeest der geboorte van Prins Willem van Oranje, onder leiding van P. Geyl*, Middelburg z.j., p. 58 - 84. In hetzelfde jaar waagde hij zich ook al, samen met H. Vos, aan een biografische schets: *Willem de Zwijger* Langemark z.j., Uitgave van de Volksuniversiteit "Herman van den Reek", no. 4, p. 23 - 54. Na een intermezzo volgt dan: *Willem van Oranje*, Den Haag 1962, (*Kopstukken uit de geschiedenis*). Deze levensbeschrijving was uit het Duits vertaald: *Wilhelm von Oranien. Der Rebell*, Göttingen z.j.. Telde dit werkje 118 bladzijden, tweemaal zo groot was: *Willem van Oranje*, Hasselt 1962 (*Vlaamse Wetenschappelijke Pockets* no. 4). Twaalf jaar later verschijnt dat het onderhavige grote boek.

Dat Van Roosbroeck zich inderdaad herhaalt, nog al eens letterlijk en op andere plaatsen in duidelijk herleidbare vorm, valt niet te ontkennen. Het lijkt echter een wat al te boude bewering te spreken van een "herziene versie". Met een beetje welwillendheid was er een zachtere formulering te vinden geweest. Maar op veel welwillendheid mag de schrijver, gezien zijn oorlogs verleden, blijkbaar niet rekenen, ook al loopt hij intussen tegen de 80 jaar.

Meer dan in vorige publicaties doet Van Roosbroeck een beroep op Oranjes correspondentie. Daarin nemen de brieven van en aan zijn broer Jan een opvallend grote plaats in. Aan de rol van deze Nassauer in het leven van de prins wordt hier meer aandacht besteed dan waar ook. Bij de lange citaten en parafraseringen, soms in volkomen overbodige aaneenrijgingen, krijgt de lezer wel eens de onbedwingbare neiging wat door te bladeren, ook al is geduld nog zo'n schone deugd. Waarom worden deze aanhalingen nergens verantwoord? Op dat punt voldoet "dit volkomen boek" — zoals de reclame verkondigde — niet aan wetenschappelijk te stellen eisen.

Soortgelijke kritiek is uit te breiden tot de bibliografie. Ze is niet bij. Misschien kon de auteur nog geen gebruik maken van: R. Glawisching, *Niederlande, Calvinismus und Reichsgrafenstand 1559-1584. Nassau-Dillenburg unter Graf Johann VI.*, Marburg 1973 (*Schriften des hessischen Landesamtes für geschichtliche Landeskunde* no. 36). Dat argument kan echter zeker niet opgaan voor: J.C.A. de Mey, *De Watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572*, Amsterdam 1972 (*Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen en Letterkunde, Nieuwe Reeks*, 77 no. 2). Er komen in die literatuurlijst ook een aantal onnauwkeurigheden voor, soms letterlijk overgenomen van eerdere publicaties.

Het verwijt van gebrek aan wetenschappelijke accuratesse geldt ook ten aanzien van het register. Om slechts één voorbeeld te noemen: Jan van Nassau komt in het boek eerder en vaker voor dan in het register staat aangegeven. De spelling van zestiende-eeuwse eigennamen kan moeilijkheden met zich brengen. Maar is eenmaal een bepaalde schrijfwijze gehanteerd dan dient daaraan te worden vastgehouden. Dat gebeurt hier niet steeds. Discrepancies tussen de tekst van het boek en de onderschriften van de illustraties komen ook nogal eens voor. Weer een tekort aan accuratesse.

Voor de verluchting — hier de "iconografie" genoemd — blijkt Josepha Knaepen verantwoordelijk. Zij heeft, met de lay-out-man en andere technische specialisten, knap werk verricht. Uit de 462 afbeeldingen, vaak zeldzaam en weinig vertoond, die prachtig zijn gereproduceerd, valt een stuk cultuurgeschiedenis van de 16e eeuw af te lezen. Maar daarmee is nog niet volledig waar gemaakt wat de reclame beloofde: "Een beschrijving die is uitgegroeid tot de politieke, economische en culturele geschiedenis van een halve eeuw."

Na twee-en-een-halve eeuw geschriften over Oranje moet het uitgesloten worden geacht dat er ooit overeenstemming wordt bereikt over diens bedoelingen, overtuigingen en activiteiten, speciaal in religiosis. Van Roosbroeck hecht aan de godsdienstige opvattingen van de prins vrij veel gewicht bij de beoordeling van diens optreden in politicus. Waarschijnlijk wat al te veel. Dat deze politieke belangen en ook persoonlijke ambities zwaarder telden dan de hele godsdienstige verwickelingen, lijkt makkelijker te verdedigen. Als Oranje rond 1560 zijn huwelijk met Anna van Saksen voorbereidt, verklaart hij zich in Duitsland Lutheraan en in de Nederlanden katholiek. Van Roosbroeck komt dan tot uitspraken als "niet volledig juiste voorstelling" (95) en "niet helemaal met de werkelijkheid stroken" (98). Klaarder taal komt hem niet uit de pen. Hij is geen hagiograaf in de ouderwetse trant, zet zelfs bij herhaling aan om kritische geluiden te laten horen. Maar het lijkt wel of hij dan schrikt van zijn vrijmoedigheid en weer spoorslags op zoek gaat naar verklaringen en verontschuldigungen. Waarom niet de rekening gepresenteerd voor tekortkomingen, fouten en ondeugden?

Onduidelijk blijven de ontwikkelingen in Oranjes ideeën over de motivering van de Opstand, vanaf de verklaringen dat de acties niet gericht zijn tegen de verkeerd ingelichte koning zelf maar tegen diens functionarissen, die hun vorst bedriegen, tot aan de argumentatie vervat in de "Verlatinge". Evenmin is er helderheid over diens opvattingen betreffende de banden met het Rijk. Twintig jaren lang heeft Oranje vrij regelmatig contacten onderhouden met politieke figuren — al dan niet met officiële status — uit Frankrijk en Engeland. Waar liepen daarbij de grenzen of scheidslijnen tussen zijn privé-belangen, die van zijn huis en van de Nederlandse gewesten? Misschien geen eenvoudige vragen maar antwoorden zouden nieuw licht kunnen werpen op de politieke faits et gestes van de prins.

In de ondertitel staat het werk onder andere als "Een kroniek" gekarakteriseerd. Er wordt inderdaad over het algemeen vrij streng vastgehouden aan de chronologische lijn. Totdat er aan het eind gelukkig enkele hoofdstukken van thematische aard komen: De persoonlijkheid, De prins en zijn familie, De religie-politiek, Generaliteit en vaderland. Die stellen de lezer in de gelegenheid zich overzichtelijke informatie te verschaffen over meer persoonlijke trekken van Oranje, gegevens die veel moeilijker te verzamelen zijn zolang ze verspreid liggen door het hele boek.

Het is nogal doorzichtig waarom Hendrik Brugmans een Voorwoord en Gaston Eyskens een Nawoord hebben mogen schrijven. Natuurlijk vanwege de naam die deze "twee eminente" Europeanen dragen en de functies die zij vervulden. In elk geval niet vanwege aantoonbare deskundigheid. De uitvoerige exclamaties van de inleider en het kortere en soberder stukje van de laatste kunnen zonder intellectueel verlies ongelezen gelaten worden.

Om te eindigen met een advies aan collega's belast met het onderdeel geschiedenis van de schoolbibliotheek: ook als zich in budgetair opzicht geen bezwaar zou voordoen tegen aanschaf bestaat er nauwelijks een dwingende reden tot koop over te gaan. Leerlingen die zich met Oranje willen bezighouden kunnen elders voldoende materiaal verzamelen. Docenten in de kunstgeschiedenis kunnen er waarschijnlijk meer profijt uit trekken dan historici.

P.A.M. Geurts

Ingezonden mededeling

In zijn bespreking van "Landverraders, een documentaire" in het maartnummer van "Kleio" heeft drs. van Hees een groot aantal slordigheden en onnauwkeurigheden vermeld, die ernstige twijfel oproepen aan de waarde van dit boek. Wie dan toch de moeite neemt om het door te lezen, wordt spoedig door een ander gebrek getroffen. De grote hoeveelheid documentatie, die de schrijver heeft verzameld, is nl. voor een belangrijk deel niet te controleren. Slechts van wat in druk is verschenen, wordt de vindplaats

als regel vermeld. Van alle andere gegevens, die waarschijnlijk op schriftelijke en mondelinge mededelingen berusten, is de herkomst in nevelen gehuld. Meer een wetenschappelijk verantwoorde documentatie zou het schrijven van een vlot leesbaar en liefst sensationeel boek te veel hebben bemoeilijkt. En een dergelijk boek was duidelijk het doel van de schrijver. Hij is daarin wel geslaagd, zij het ten koste van een beschaafde woordkeuze en — wat ernstiger is — van de waarheid.

Ik beperk me tot het laatste en dan nog vooral tot die onwaarheden ("onnauwkeurigheden" kan ik ze onmogelijk noemen) die mij meer of minder rechtstreeks aangaan. Andere onjuiste en verdraaide voorstellingen zijn te talrijk om ze recht te zetten.

Als provinciaal ambtenaar van 1917 tot 1962, bovendien als één van de vier verdedigers van de "grootnederlandse burcht", zoals de heer van Hees ons noemt (twee zijn er reeds overleden) meen ik daartoe het recht te hebben.

De heer van Hees heeft er terecht op gewezen, dat "de wijze, waarop blz. 141 nationaal-socialisme en grootnederlandse beweging gekoppeld zijn via van Geelkerken en de provinciale griffie van Utrecht, ontoelaatbaar en onjuist is". Maar er is méér. Op dezelfde blz. 141 staat te lezen, dat de secretariaten van een aantal met name genoemde grootnederlandse verenigingen op de griffie gevestigd waren. Dit is onwaar. Ik vervulde zelf gedurende 25 jaar het secretariaat van de afd. Utrecht der Nederlands-Zuidafrikaanse vereniging en ook nog enige jaren het penningmeesterschap. Verder was ik een aantal jaren secretaris van de Utrechtse Vlaams-Hollandse vereniging en (dat is de schrijver blijkbaar ontgaan) gedurende korte tijd bestuurslid van de Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen, samen met o.a. de professoren Geyl en Pompe. Enige maanden voordat de oorlog uitbrak zijn wij tegelijk als bestuurslid van deze stichting afgetreden omdat het hoofdbestuur de naar onze smaak te autoritaire inrichting niet gewijzigd had in een meer democratische, waarop wij bij onze toetreding hadden aangedrongen. Dit was althans de officiële reden.

Geen van de genoemde secretariaten was gevestigd op de griffie, maar te mijnen huize in Utrecht, een adres, waaraan de herinnering in Nederland en daarbuiten ook nu nog niet geheel verdwenen is.

Een ander griffieambtenaar was secretaris van de afd. Utrecht van het Algemeen Nederlands Verbond. Ook hij verrichtte vanzelfsprekend de daaraan verbonden werkzaamheden in zijn eigen huis en in zijn vrije tijd. Laat ons hopen, dat de schrijver van "Landverraders", thans ambtenaar der provincie Utrecht, van zijn boek naar waarheid hetzelfde zeggen kan.

"De Vlaamse bard René de Clercq werd er ontvangen". Dit is onzin. Het is de vraag, of de Clercq, die in de twintiger jaren eenmaal in Utrecht heeft gesproken, ooit binnen de muren van de griffie is geweest, tenzij misschien om zijn gastheer te verwittigen, dat hij was aangekomen.

"De Toorts werd er geredigeerd". Een onwaarheid, waarschijnlijk het gevolg van verregaande slordigheid. De Toorts is in 1921 opgeheven. Het redactie-adres was, voor zover ik mij dit na 54 jaar nog herinner, het woonhuis van Mr. A.J.v.Vessem, en deze heeft in die tijd enige jaren gewoond in dezelfde straat waar ook de provinciale griffie is gevestigd. Alleen het huisnummer verschilde dus.

"Evenals de Dietse ambtenaar" Hier moet ik toch even glimlachen. Het bekende klokje, dat de schrijver heeft horen luiden. Een dergelijk blad heeft nooit bestaan. Wat hij ongetwijfeld bedoelt, is het maandblad van de Dietse bond, genaamd "de Dietse gedachte". Blijkbaar heeft hij nooit één nummer van de meer dan 150, die zijn verschenen, in handen gehad. Het werd in 1926 opgericht op initiatief van de heer den Uyl, archivaris van de provincie Utrecht, die toen secretaris van de Dietse bond was. Het heeft bestaan tot de zomer van 1941 toen het, tegelijk met alle groot-nederlandse organisaties, door de bezetter werd opgeheven. Niet opgeheven werden het Algemeen Nederlands Verbond en de Nederlands-Zuidafrikaanse vereniging, die zich niet op ander dan strikt cultureel gebied bewogen. De redactie van de Dietse gedachte was niet in Utrecht, laat staan op de griffie gevestigd, maar in Amsterdam. Zelf heb ik vier of vijf jaar deel uitgemaakt van de redactie, waarvoor ik éénmaal per maand in Amsterdam 's avonds vergaderde ten huize van Mr. Loosjes. Overdag hadden wij allen een drukke werkkring. Mr. Loosjes secretaris van de vereniging tot behartiging van de belangen des boekhandels ("de vereniging met de lange naam") Dr. de Decker leraar gymnasium, Prof. Burger, hoogleraar oor-, neus- en keelziekten. De laatste kwam in mijn tijd niet op de vergaderingen. Eerst toen hij 70 jaar was, veranderde dit.

"Er werden collecten gehouden voor de Vlaamse activisten dr. Borms en Wichman." Van een collecte voor Borms is mij niets bekend. Niet op de griffie en ook niet er buiten. Wichman was geen activist. Hij was, meen ik, in Utrecht geboren (De Nieuwe W.P. deel V 1963, blz. 711, geeft als geboortjaar 1890). Van enige grootnederlands-gezindheid is mij nooit gebleken. Na 1921 (de "Had-je-me-maar" verkiezing) was hij weer naar Utrecht teruggekeerd. Een begaafd man, die echter door niemand ernstig kon worden genomen. Wouter Paap noemt hem "de eerste Utrechtse provo" ("Literair leven in

Utrecht", blz. 22). Een rake typering. In 1929 trok Wichman naar Breukelen om te helpen bij de versterking van de Vechtdijken tijdens de heersende watersnood. Hij liep er longontsteking op en stierf na enkele dagen. Toen er geen geld bleek te zijn voor zijn begrafenis, hebben enkele vrienden het nodige bijeengeschraapt. Ook van Geelkerken probeerde dit bij enige Collega's. Veel zal hij niet gekregen hebben; voor de meesten was W. een vrijwel onbekende.

"De Jan van Nassauherdenking werd daar opgezet". Bedoeld is natuurlijk de herdenking van de Unie van Utrecht in 1929. Men vraagt zich af, waar de schrijver zijn eerste geschiedenisonderwijs ontving. De herdenking werd niet op de griffie opgezet. Er was overdag een officiële herdenking in tegenwoordigheid van de Koninklijke Familie, waarbij ook het bestuur van het A.N.V. uitgenodigd en aanwezig was. 's Avonds was er een bijeenkomst belegd door het A.N.V. in samenwerking met andere verenigingen. Verdere bijzonderheden zijn vermeld in een nota van mij, die berust op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

"Jopie Fourie, opstandeling tegen de Engelsen in Zuid-Afrika, vereerde men er met een herdenking". De herdenking vond plaats — natuurlijk *niet* op de griffie — in 1924, 10 jaar na de voltrekking van zijn doodvonnis. Het vonnis had in Nederland algemeen verontwaardiging gewekt. Deze nog jonge man, maar oud-strijder uit de Boerenoorlog, had evenals Christiaan de Wet, Koos de la Rey, Beyers, Dr. van Broekhuizen (de latere gezant van Zuid-Afrika in Nederland tot hij mei 1940 naar Engeland uitweek) en nog vele anderen, geweigerd het toenmalig Duits-Zuid-West binnen te vallen, wat op gezag van Jan Smuts moest geschieden. De la Rey werd door een Unie-politieagent doodgeschoten. Beyers verdrong bij zijn achtervolging. De anderen belandden in de gevangenis. Smuts weigerde gratie voor Fourie. Als ik mij goed herinner had hij niet zelf om gratie gevraagd. De Wet werd spoedig na protest van de Zuid-Afrikaanse vrouwen, die zich de concentratiekampen van 1900-1902 nog herinnerden, vrijgelaten. Zijn dood zou vermoedelijk de ondergang van Smuts hebben betekend. De Utrechtse herdenking ging uit van de N.Z.A.V. (waarvan ik toen nog geen bestuurslid was) en het A.N.V.

"De aktie tegen het Belgisch-Nederlands verdrag werd van daaruit geleid (door Mussert)". Bedoeld is dus het Kanalenverdrag. Over de aktie tegen dit verdrag vindt men uitvoerige informatie in de kort geleden gepubliceerde briefwisseling van Prof. Geyl, "Geyl en Vlaanderen". De technicus Mussert was niet meer dan een rad in een machine, waarin o.m. politici, professoren in Staatsrecht en geschiedenis, juristen en persmensen van formaat een plaats hadden. Mussert's ongetwijfeld grote verdienste was uitsluitend, dat hij als eerste uitvoerig had gewezen op de onaanvaardbare gevolgen van waterstaatkundig en financieel oogpunt. Rechtskwesties als b.v. de Schelderreserve, lagen buiten zijn competentie. Hij had er weinig belangstelling voor en nog minder begrip.

"De aktie tegen de nationale ontwapening ging ook van de Utrechtse griffie uit". Een mededeling, die ik voor het eerst hoor. Er waren onder de provinciale ambtenaren principiële voorstanders van éézijdige ontwapening (vrijz. dem. bond, S.D.A.P., Kerk en Vrede) en ook tegenstanders. De grote meerderheid liet het tamelijk onverschillig, dunkt me.

"De N.S.B. werd er opgericht". Eindelijk, we zijn er! Dit hele verhaal van onwaarheden en verdraaide feiten diende alleen maar om aan te tonen, dat dit wel *moest* culmineren in de oprichting van een fascistische of nationaal-socialistische partij. In het voorbijgaan wordt daarmee meteen de groot-nederlandse gedachte veroordeeld. Want de argeloze lezer zal nu zeker wel de gevolgtrekking maken, dat het "gereformeerde jongmaatje van Geelkerken", al het vergif, dat later bij hem tot uitwerking kwam, in die omgeving heeft binnengekregen. Dáár is het de schrijver om te doen geweest. In de drie jaar, dat van Geelkerken na de oprichting van de N.S.B. nog provinciaal ambtenaar was (in 1934 verdween hij met Mussert na het verbod voor ambtenaren van het lidmaatschap van de N.S.B.) is het hem gelukt bij het hele personeel precies één lid te werven, een jonge lagere ambtenaar, wiens broer een baantje had op het hoofdkwartier van de N.S.B. Dit ambtenaartje heeft in 1934 braaf bedankt voor de N.S.B. en is geheim lid gebleven, wat we op 15 mei 1940 mochten constateren. Overigens zullen zich bij de eveneens verboden linkse groeperingen wel dergelijke gevallen hebben voorgedaan. Bij de provinciale waterstaatsdienst van Mussert werd niemand lid van de N.S.B. Propaganda maken deed Mussert niet. Zijn meest linkse ambtenaren hebben ook nooit moeilijkheden van hem ondervonden. De griffie is toch blijkbaar niet zo'n beste voedingsbodem voor het fascisme geweest!

Op blz. 149 lees ik — want we moeten die verdorven Utrechtse griffie vooral niet te gauw vergeten — "De enige griffier van provinciale staten, die tijdens de bezetting fiks uitgleed, was die van Utrecht, H. van de Weerd". (De naam was van der Weerd). De lezer, die niet beter kan weten, zal denken, dat dit in een omgeving, als op blz. 141 geschilderd werd, wel begrijpelijk is. Maar ook hier verbergt de schrijver de waarheid. Van der Weerd, politiek een comeleon, was in 1940 al vele jaren gemeentesecretaris van Lopik. In zijn jonge jaren was hij ambtenaar op de griffie geweest. Toen was hij liberaal. In Hoofddorp, waar hij ongeveer in 1921 hoofdamtenaar werd, was hij de A.R.P. toegedaan en in Lopik werden dat

de C-H beginselen. Dat de Nederlandse Unie daar in 1940 op volgde, wist ik niet, maar ik neem het graag aan. Na de opheffing van de Unie is hij in ieder geval N.S.B.er geworden. Het was voor hem onmogelijk om ook eens "Niets" te zijn. Overigens was hij ook een bekwaam ambtenaar en een goed docent aan de cursus voor de opleiding tot het examen Gemeente-administratie I. Hij was geen onaangenaam mens en had gevoel voor humor. Maar dit laatste raakte hij na Stalingrad grondig kwijt en ik vermoed, dat hij het nooit meer heeft teruggekregen. Griffier der Staten was Jhr. van Asch van Wijck, benoemd in 1934. Reeds vóór 1940 werd hij ziek. In de loop van 1941 bleek, dat hij zijn werkzaamheden niet meer zou kunnen hervatten. 28 januari 1942 werd hij ontslagen door de commissaris-generaal voor bestuur en justitie bij de rijkscommissaris. 9 februari 1942 benoemde de commissaris der provincie Utrecht Engelbrecht (al de tweede N.S.B.er in die functie) van der Weerd tot griffier. Deze man "griffier van provinciale staten" te noemen zonder enige toelichting is dus een grove misleiding. Wat de schrijver verder meedeelt over de door hem begane fouten is ten dele onjuist en bovendien ergerlijk onvolledig voor wie de feiten kent.

En nog heeft de schrijver hiermee niet afgerekend met de provinciale griffie en de daar bestaan hebbende wantoestanden. Na blz. 208 treft men een reeks foto's aan, waaronder een van Van Geelkerken. Volgens het bijschrift richtte hij op de provinciale griffie met Ir. Mussert de N.S.B. op. "De griffie gold in die tijd als nationaal-socialistisch actiecentrum". Waaruit blijkt, dat de N.S.B. op de griffie is opgericht? Kan de schrijver dit aantonen? Documentatie ontbreekt. Ik kan het niet bevestigen en ook niet ontkennen. Het is mogelijk dat dit op een zaterdagmiddag of zondag in Mussert's werkkamer is gebeurd. Wie dit misschien zou kunnen weten, is de toenmalige conciërge, maar die is al jaren geleden gestorven.

Een actie-centrum is de griffie echter nooit geweest, en zij stond ook niet als zodanig bekend. Natuurlijk hebben velen geweten, dat de twee kopstukken provinciaal ambtenaar waren en zij hebben ongetwijfeld ook in de griffie meermalen contact met elkaar gehad, maar toen de N.S.B. werkelijk tot actie overging, had zij allang een eigen hoofdkwartier van waaruit de actie werd geleid en was het bijna 1934.

In het vorenstaande heb ik ongeveer één bladzijde druks van "Landverraders" behandeld. De "documentaire" pleegt in die enkele regels opzettelijke geschiedenisvervalsing en werkt legende-vorming in de hand. Ik vraag me af, hoeveel er voor de dag zou komen, als dit hele "bijzonder boeiende en onthullende boek" (volgens de omslag!) op dezelfde wijze werd nagegaan.

De Bilt, juli 1975

Mej. G. van Arkel

BOEKBESPREKINGEN

C.A. van Kalveen, *Het bestuur van de bisschop en Staten in het Nedersticht, Oversticht en Drenthe, 1483-1520*. Tjeenk-Willink, Groningen, 1974. Prijs: f 60,—.

De wetenschappelijke bestudering van de middeleeuwen is in Nederland laat op gang gekomen.

De voorsprong van Duitsland met name, is te danken aan de ontwikkeling van een methodiek, noodzakelijk voor de verantwoorde uitgave van de groot opgezette *Monumenta Germaniae Historica*. Aan de oorkondeleer werd in Nederland voor de komst van de duitse hoogleraar Oppermann in Utrecht nauwelijks aandacht besteed. Menige misgreep bij het zo lastige discrimen veri ac falsi was het gevolg.

Leerlingen van Oppermann werden hoogleraar en verspreidden de scherpzinnige oorkondekritiek. Uit deze school stammen o.a. al de "kleinzonen" de hoogleraren Van de Kieft (Amsterdam) en Jansen (Leiden).

Kenmerkend voor deze vorm van medivistiek is de eis *ad fontes* te gaan. Literatuur en bronnenedities worden argwanend en kritisch benaderd. In de vormgeving van het uiteindelijke onderzoekresultaat geldt tot in details de eis van verifieerbaarheid.

Ook de opleiding aan de Rijksarchiefschool onderging de invloed van deze stroming.

Het proefschrift van C.A. van Kalveen, afgestudeerd te Utrecht en gediplomeerd hoger archiefambtenaar, is een voorbeeld van een historische studie, die zonder de door Oppermann gevestigde traditie zijn huidige vorm niet gekregen zou hebben.

Zo vindt de wens, in alle gevallen controleerbaar te zijn, zijn neerslag in 2779 voetnoten, die verwijzen naar de talloze archieven, de 46 bronnenuitgaven en de 121 studies, die de grondslag van het werk vormen.

Wie op deze wijze zijn doctorsgraad behaalt, kiest niet de weg van de minste weerstand.

Van Kalveen beschrijft het bestuur van drie bisschoppen, David van Bourgondië, Frederik van Baden, Philips van Bourgondië in de periode 1483-1520, de laatste periode van stichtse onafhankelijkheid vóór de machtsovername door Karel V.

Met name het bestuur over het Nedersticht, beklemd tussen Habsburgse expansiedrang en Gelders verzet, vereist behoedzaam manouvreren. De economische teruggang van de IJsselsteden, de moeilijkheden met de Kastelein van Coevorden, komen uitgebreid aan de orde. De nadruk ligt op de financiële, en daarmee belastingtechnische gevolgen van de oorlogsinspanningen.

Waar elders de vorsten grote moeite hebben hun beden door de Staten ingewilligd te krijgen, concludeert Van Kalveen dat de Staten hier (Utrecht en de kapittels) in hun streven, hun invloed op de landsheerlijke politiek te vergroten, niet zelden de bisschop met moeite konden bewegen tot de heffing van incidentele-daardoor op de beden gelijkende-directe belastingen op het platteland van het Nedersticht. Het beeld van de met belasting vrijdom geprivilegeerde geestelijkheid komt in een ander licht te staan als we lezen dat de hoofdsteden van het Oversticht hun hoge onkosten plegen te dekken met rentebrieven "die voor een deel aan eigen burgers, kloosters, kerken of stichtingen verplicht uitgegeven waren". Bij deze twee voorbeelden moet ik het laten.

Twee opmerkingen nog: wie, zoals de auteur, opgeleid is tot specialist verliest weleens uit het oog, dat de algemene lezer, al is hij historicus, niet altijd de kennis van de terminologie van de archivistiek en de oorkondeleer paraat heeft.

En dan, opname van het ene begrip (intitulatie) wél, van een ander (arenga) nièt in een index op personen, plaatsnamen en zaken tegelijk is een schoonheidsfout, die wellicht terug te voeren is op het ontbreken van aandacht voor deze, systematiek in de archiefopleiding.

De handelseditie van deze belangrijke dissertatie is verschenen als deel XXXVI in de reeks Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht.

J.G.G. Borst.

V. Vázquez de Prada, *Filips II heerser van een wereldrijk (Fibula-Van Dishoeck, Bussum) 1975*, prijs f 36,50. Vertaling: Mevr. Dr. G.C. Mohr-Horsman.

Hoewel de uitgever het nodig vond in de omslagtekst op te nemen, dat het hier gaat om een onbevooroordeelde benadering van Filips II, neemt de lezer het boek toch met enig vertrouwen ter

hand, omdat in de literatuurlijst werken vermeld staan van o.a. Braudel, Elliott en Lynch.

Het boek bestaat uit twee delen: 1. Mensen, Instellingen en Ideologiën, 2. Internationale Conflicten. Het tweede deel is niet zo interessant; het is voornamelijk een opsomming van alle oorlogen, die Filips II in zijn strijd voor het katholicisme heeft gevoerd. In het eerste deel komen de grote thema's aan de orde: het karakter van Filips II, Spanje en het Spaanse imperium, De Spaanse monarchie, Filips II en de Contra-Reformatie.

Laat het nu reeds gezegd zijn: de auteur — hoogleraar aan de universiteit van Barcelona — heeft een duidelijk apologetisch boek geschreven. Met instemming konstateert hij aan het einde van het eerste deel: "het is zeer waarschijnlijk dat noch het tegenwoordige België, noch Frankrijk, noch bepaalde gebieden in het Duitse rijk voor de katholieke kerk behouden waren gebleven zonder het vastberaden ingrijpen van Filips II" (p.78). Veel nadruk wordt gelegd op het feit, dat Filips II altijd het staatsbelang in het oog hield: "Als hij meende dat het staatsbelang zulks eiste, was zijn strengheid onvermurwbaar" (p.25).

Dat alles neemt niet weg, dat het interessant is om van de opvattingen van deze spaanse zijde kennis te kunnen nemen. De schrijver wil vooral graag duidelijk maken, dat Filips II bij zijn behandeling van de godsdienstige problematiek helemaal niet zo'n buitenbeentje was in het europa van de 16e eeuw: "Filips II weigerde te buigen voor wat wij nu godsdienstige vrijheid noemen en wat destijds godsdienstige verdraagzaamheid heette. De overige vorsten uit die tijd aanvaardden het gezag van dat ideaal echter evenmin, als dat van hun onderdanen" (p.72). Het is een stelling die enerzijds wel te verdedigen is, maar die anderzijds onvolledig is, omdat de eigen aard van de spaanse geschiedenis zo wegvalt.

Er zitten verder wel punten van ergernis in het boek. Zo waar de schrijver er echt naast is, b.v. bij zijn bespreking van het Calvinisme (p.12 en 13); of daar waar op een te vage manier het probleem van de centralisatie in het spaanse rijk behandeld wordt (p.38); of bij het gebruik van het begrip 'nationaal' (p.8).

De dingen worden in dit werk wel eens te stellig geponeerd en vervolgens te weinig toegelicht.

Literatuur:

P.A.M. Geurts, *De Coninck van Hispaegnen*, (Cahiers voor Geschiedenis) 1966.

John C. Rule, John J. TePaske, *The Character of Philip II*, (Problems in European Civilization), 1963.

Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, 1955.

Garrett Mattingly, *The Defeat of the Spanish Armada*, 1959.

John Lynch, *Spain under the Habsburgs 1516-1598*, 1964.

J.H. Elliott, *Imperial Spain 1469-1716*, 1963.

L. Blok

(H.J. Kruls), *Generaal in Nederland, memoires H.J. Kruls*. (Fibula-Van Dishoeck), Bussum 1975, 271 blz. + ill., prijs f 29,50.

Wanneer in Nederland iemand van enige publieke betekenis zijn herinneringen het licht geeft is dit een gebeurtenis. Wij zijn in ons land niet verwend met dit genre van geschiedschrijving. Het lezen van lezen van de titel "Generaal in Nederland, memoires H.J. Kruls" prikkelt de belangstelling nog meer. Zeker als het gaat om zaken als militair beleid vóór en in 1940, de Londense regeringsperiode, het Militair Gezag en het militair beleid na 1945, evenzovele punten waarover in onze vaderlandse historiografie nog maar weinig gepubliceerd is.

Toch bevredigt het boek niet. Al de genoemde zaken komen aan de beurt, maar een dieper inzicht in de problematiek wordt niet gegeven. Over de discussies in de Londense kringen over de democratie (men denke aan het boek van De Beus) niets. Interessante persoonsbeschrijvingen ontbreken. De merkwaardige figuur van het Militair Gezag, als hangend tussen de Nederlandse regering en het geallieerd hoofdkwartier, en daarmee een bron van gezagsconflicten scheppend, wordt onvoldoende verklaard. Uiteraard wordt het werk van het M.G. positief beoordeeld.

Kruls geeft uitvoerig weer hoe men zich technisch en theoretisch op allerlei problemen voorbereidde en geeft ook weer welke problemen men zoal had op te lossen. Dit is veruit het interessantste deel van het boek. Toch heeft het M.G. nogal wat critiek en verweer opgeroepen. Op deze critiek gaat Kruls nauwelijks in. Laat ik er aan toevoegen dat ik me afvraag of een andere direct onder een of ander ministerie ressorterende instantie het beter gedaan zou hebben en dat ik meen dat het M.G. veel nuttig werk verricht heeft.

In het naoorlogse deel van het boek, wanneer Kruls chef van de Generale Staf is, overheerst de teleurstelling over de in de ogen van Kruls hernieuwde afbraak van het leger. Een situatie die mijns inziens identiek is aan wat hij als jong officier in de jaren twintig en dertig meemaakte. Mysterieus en wel zeer onelegant is de wijze waarop Kruls in 1951 zijn ontslag heeft gekregen. Ik kan mij voorstellen dat de bezuinigingswoede der diverse regeringen gevoelens van onbehagen bij de auteur oproept maar moge hem de volgende aloude regels tot troost zijn:

God and soldier all men adore

In time of trouble and no more

When war is over

And all things righted,

God is neglected and the soldier slighted. (Uit James Morris, *Pax Britannica*, the climax of an empire. Londen, 1975, blz. 408).

De noodzaak van een sterk leger wordt in Kruls' boek overigens sterk gekoppeld aan een enigszins verouderde Koude Oorlog mentaliteit. Te ver gaat Kruls m.i. in zijn critiek op de intentie van de Nederlandse dienstplichtigen. Hierkomt een mentaliteit en visie naar voren die heel dicht bij het "Noenmaalgezelschap" ligt.

P. van Hees

L. Mosley, Grof Spel. Strijd om de olie in het Midden-Oosten, 1890-1974. Manteau, Den Haag-Brussel (1974), 516 blz. en kaartje; prijs f 19,90.

Dit is een dik boek, te dik wellicht. Het onderwerp evenwel is actueel genoeg om historici te boeien, m.n. geschiedenisleraren met examinandi. Deze studie is de vrucht van vele jaren eigen veldwerk en mede gebaseerd op de nodige literatuur-helaas kenners als Shwadran, Issawi en Odell ontbreken in de bibliografie. De auteur is de journalist Leonard Mosley, jarenlang werkzaam als Engels correspondent in Europa en het Midden-Oosten. Hij kent meestal de autoriteiten persoonlijk, zie bv. zijn eerdere werk over de vooravond van W.O.II, "De Spookachtige Vrede" (al bij de Slegte te verkrijgen).

In het onderhavige boek vraagt de schrijver zich af, of het Westen bezig is het gevecht te verliezen om het beheer der olieconcessies ed. en of de autochtonen zich dan alleen kunnen redden. Wat is feitelijk de historische achtergrond geweest en wat zullen mogelijk de gevolgen zijn? Het begin van die concessies is een avontuurlijk verhaal, gesneden koek voor de praatgrage Mosley met veel oog voor het privé-leven der oliepioniers en dito sjeiks. De vlotheid van zijn pen is somtijds gedurfd, maar de journalist ter plekke is sneller rechter dan de immer relatieve historicus achter zijn bureau. Zo wordt te slordig de befaamde MacMahon-brief uit 1915 aan Hoessein van Mekka geparafraseerd (57). Ook de typering van deze Hoessein als zwak, gierig en arrogant is de auteur voldoende om de blijvende Engelse steun aan hem boven zijn rivaal Ibn Saoed te oordelen als "... een der raadsels in de geschiedenis van het Midden-Oosten" (67).

De voortgang der olieexploitatie heeft het overbekende kassucces. Minder vermaard zijn de vele moeilijkheden tussen de oliejongens en de geldruikende sjeiks, welke laatsten van het begin af aan ondanks de dollars en ponden zich genomen voelen. Mosley vindt dit niet geheel ten onrechte. In W.O.II verklaart Roosevelt niet voor niets dat "... de verdediging van Saoedi-Arabie vitaal is voor de verdediging van de Verenigde Staten" (173). Hier is het duidelijk, dat schrijver de zaak van binnenuit beheerst. Bij de entree van Paul Getty in het verhaal slaat hij echter op hol door teveel aandacht voor het sexleven van deze onafhankelijke olieman, zo ook voor de in potentie aftakelende Ibn Saoed. Veel beter is het stuk over de Mossadeq-era in Iran, vooral de politieke context rond de lokale details zijn bepaald verhelderend en de rol der CIA wordt niet verbloemd.

Het eerste breakpoint in de olieverhoudingen is de Suezcrisis, waar vanwege de anti-Britse stemming Italië de noviteit introduceert van beperkte deelneming van de zijde der olieproducenten (c.q. Iran). Er ontstaan nu vele gezamenlijke ondernemingen. Tweede breakpoint vormt de oprichting van de OPEC in 1960, na een eenzijdige prijsverlaging van ESSO. Een dergelijke actie zal niet meer herhaald worden. In de zestiger jaren valt de toeneming der Arabische kracht duidelijk waar te nemen: aan de conferentietafels zitten ook gestudeerde en politiek behendige Arabieren. Van groot belang acht-en m.i. terecht-Mosley de opvolging van Feisal in Saoedi-Arabie, echter zijn beschrijving van de vorst, er uit zien "... als een hongerige arend", want "in feite was één van zijn moeilijkheden altijd geweest het tevreden stellen van de een of andere uitgehongerde wurm in zijn binnenste" (346), is toch te indiscreet.

De laatste 100 pagina's zijn m.n. gevuld met weer een uitvoerige schildering van het opkomende Lybië en de OPEC, sinds 1962 o.l.v. Yamani van Saoedi-Arabië. Kaddafi en Yamani worden als het ware ten tonele gevoerd als exponenten van jonge, dynamische Arabieren, die in wezen elkaars tegenpool vormen. De schrijver heeft aperte voorkeur voor de huidige olieminister der Saoedi's. In januari 1972 is hij zelf intermediair in de meest principiële onderhandelingen in de oliebusiness: De deelneming der olielanden aan de besluitvorming der oliemaatschappijen, wat Yamani wint. Het toekomstideaal blijft uiteraard eigen exploitatie en verkoop zonder tussen personen!

Het boek werd voor de oliecrisis van '73 afgesloten, maar kon nog van een naschrift worden voorzien als min of meer toetsing der verrichte analyse: olieboycot is alleen nuttig als tijdelijk instrument. Als toegift volgt in een extra-hoofdstuk in de Nederlandse editie van de hand van TV-journalist Hans van de Werf een overzicht "Over de gevolgen van de oliecrisis in Nederland en België" en wordt het werk afgesloten met een handig aanhangsel over de oliestaten in feiten en cijfers.

Dit boek moge gekenschetst als te omvangrijk voor wat de inhoudt biedt. Het werk is te populair (in die zin ook vertaald), te vlot geschreven en bepaald vergeven van smeuge marginalia, die af en toe gezocht aan doen. Maar . . . leraren willen hun gehoor nog wel eens boeien met onverwachte pikante details.

M.J. ten Berge.

Dr. A.J. Rasker, De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw. Kampen 1974, prijs f 49,90.

Dr. Rasker, tot 1974 hoogleraar vanwege de Ned.Herv.Kerk aan de Leidse universiteit heeft als waardevol afscheidsgeschenk bovengenoemd boek aan docenten en studenten in de vaderlandse kerkgeschiedenis achtergelaten. Het biedt een heldere beschrijving van geschiedenis en theologie van de Ned.Herv.kerk in de negentiende en twintigste eeuw, precies zoals de ondertitel belooft. Het tijdvak, dat in Reitsma's klassieke werk — *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden*, waarvan de vijfde druk, bewerkt door prof. Lindeboom, in 1949 verscheen — in de laatste zes hoofdstukken wordt behandeld en in de Nederlandse Kerkgeschiedenis van Dr. O.J. de Jong (Nijkerk, 1972) eveneens in de laatste zes paragrafen besproken wordt, heeft hier een brede behandeling gekregen, die, afgezien van literatuuropgaven, aantekeningen en een register, 375 bladzijden beslaat.

De opzet van het boek is zo, dat het een bredere lezerskring dan theologische studenten bestrijkt. Om representatieve figuren en bewegingen heen wordt de geschiedenis gegroepeerd. De organisatie der negentiende eeuwse hervormde kerk komt in het eerste hoofdstuk ter sprake (het geboortjaar van J.D. Janssen moet vroeger liggen dan 1795 zoals op blz. 22 vermeld), uitlopend op de aanvaarding van het Algemeen Reglement van 1816: vervolgens de theologie van de Verlichting en van de Groningers en de bewegingen van Afscheiding en Réveil. Dan volgen enkele bijzonder waardevolle hoofdstukken over grote theologen: Kohlbrugge, de grondleggers van de moderne theologie — Opzoomer, Scholten, Hoekstra — gevolgd door de grondleggers van de ethische theologie: D. Chantepie de la Saussaye en J.H. Gunning Jr. De geschiedenis van de Doleantie wordt ingeleid door een hoofdstuk over de strijd om de belijdenis en de vrijheid van de kerk en gevolgd door een kenschetsing van het denken van Kuypers en Bavinck. In hoofdstuk XV komen dan de maatschappij-problemen aan de orde, het sociale vraagstuk en het ontstaan van de arbeidersorganisaties. De bespreking van latere modernen, waaronder Roessingh en G.J. Heering, en latere ethischen, waaronder van der Leeuw en Noordmans, wordt gevolgd door een beschrijving van de rechtervleugel der kerk: confessionelen en de gereformeerde bond, waarmee we inmiddels in de twintigste eeuw zijn beland. De reorganisatiepogingen van vóór de tweede wereldoorlog en de strijd van de kerk met het nationaal-socialisme bestrijken twee hoofdstukken. De geschiedenis na 1945 wordt in vier hoofdstukken samengevat: consolidatie (het werk van "gemeentepbouw" nieuwe kerkorde, hernieuwd belijden), apostolaat (gesprek met Israël, ontwikkelingen in Zending en Wereldiakonaat), oecumene (Wereldraad van kerken en de nederlandse verhoudingen) en tenslotte de jongste geschiedenis en het heden in een hoofdstuk getiteld "onzekerheid en heroriëntering".

Wij mogen Prof. Rasker bijzonder dankbaar zijn voor zijn heldere, objectieve beschrijving van grote figuren en belangrijke stromingen in de hervormde kerk en theologie van de laatste 150 jaar. Wat in

monografieën of anderszins verspreid aanwezig was, is hier in overzichtelijke en grondige behandeling bijeengebracht. De kerkgeschiedenis is een (onmisbare) hulpwetenschap voor datgene, waar het in kerk en theologie eigenlijk om te doen is, stelt de auteur. Al beschrijvend waarschuwt zij voor doodlopende wegen en wijst begaanbare; zij helpt voorkomen, dat wij de toekomst tot een slechte herhaling van het verleden maken. In zijn boek heeft Prof. Rasker daartoe een voortreffelijke bijdrage geleverd.

Nog een utopistische (?) wens tot slot. In de ondertitel was een beperking gegeven: het "instituut", de organisatie en de theologie van de hervormde kerk werden besproken. Wat met name in het schoolonderwijs zo belangrijk zou zijn, is zoiets als een "bronnenboek": hoe leefden, dachten, reageerden de "gewone" mensen, i.c. hervormden toen? Hoe beleefden zij als (hervormde) christenen de doorbraak van techniek en industrie? De opkomst van de spoorwegen? De doleant en de richtingenstrijd? Waarin waren de negentiende eeuwse hervormden anders dan hun geloofsgenoten in de achttiende en twintigste eeuw? Wat voor brieven schreven zij elkaar bij geboorte, ziekte, overlijden? Hoe was hun moraal in de dagelijkse verhoudingen?

Zo'n bronnenboek zou uit brieven, kranten, romans, kerkbode's enz. moeten worden samengesteld. Daaruit zou een geschiedenis, niet "van de schouderen en opwaarts", niet van de denkers en de systeembouwers, maar een van dichtbij de grond, van de voeten tot het hart, doorschemeren. Zo'n boek zou de leefwereld van toen invoelbaar maken, het zou, met gespreksvragen voorzien, een meer dialogische didaktiek mogelijk maken . . . Als Prof. Rasker daaraan nog eens zijn krachten zou willen geven, wij houden ons zeer aanbevolen!

E. Sneller

Johan de Vries, De Nederlandse economie tijdens de 20ste eeuw. Een verkenning van het meest kenmerkende (Antwerpen-Utrecht: De Nederlandse Boekhandel, 1973, 207 blz., B.fr. 275, f 19,90).

De Vries wil 'het meest kenmerkende' van de Nederlandse volkshuishouding van onze tijd belichten door de economische groei als centraal thema te kiezen. Hij wijst de traditionele sectorgewijze aanpak (handel, landbouw, industrie enz.) van de hand, omdat die niet in overeenstemming is met 'de moderne op integrale behandeling gerichte economische geschiedopvatting.' Vanzelfsprekend wekt dit uitgangspunt de verwachting dat men in plaats van de gebruikelijke *descriptie* van de historie van de diverse sectoren van de Nederlandse volkshuishouding een beschrijving en *verklaring* krijgt van de diepgaande veranderingen die deze economie als zodanig heeft ondergaan. Mijs inziens heeft de Vries aan deze verwachting niet voldaan. Zijn benadering van het thema economische groei vanuit de drie gezichtspunten structuur, conjunctuur en overheidspolitiek geeft bepaald niet dat gestructureerde beeld dat de Vries — terecht — in de behandeling per sector gemist heeft. Integendeel, de drie lengtedoorsneden (één per hoofdstuk) beletten meer nog dan de gewraakte traditionele aanpak zicht te krijgen op de economische groei als economische *geschiedenis*. Gaf de behandeling per sector inderdaad 'teveel afwisseling', de Vries' driedeling geeft die niet minder, terwijl zij bovendien de drie genoemde niveaus zo autonoom doet schijnen dat de schrijver er niet slaagt om de economische groei van de laatste zeventig jaar te verklaren als een historisch proces waarin structurele, conjuncturele en politieke factoren in wisselende configuratie zich doen gelden.

Evenals bij zijn grote Franse voorbeelden het geval is, bevredigt bij dit specimen van moderne geschiedschrijving de beschrijving van de structurele ontwikkeling (de 'longue durée') het meest, die van de overheidspolitiek ('les événements') het minst. Het boek is trouwens in de eerste plaats een beschrijving. Dat de Vries haar geeft aan de hand van makkelijk toegankelijk maar door hem uitmuntend gekozen cijfermateriaal, maakt zijn boekje tot een zeer nuttig naslagwerkje, maar niet tot de door hem beoogde integrale geschiedschrijving waartoe m.i. eveneens de economische theorie had moeten bijdragen door een verklaring van de economische dynamica. Het conceptuele apparaat is trouwens zwak. Noch de historicus, noch de econoom zullen gelukkig zijn met de manier waarop de Vries op p. 30 e.v. onder het kopje 'Factoren' de begrippen economische groei, structurele ontwikkeling, industrialisatie- en groeifactoren met elkaar in verbinding brengt. Na de opsomming van de vijf kenmerken van de Nederlandse economisch-structurele ontwikkeling (continue industrialisatie, toenemende integratie in de wereldeconomie, afnemende regionale differentiatie, groei van het grootbedrijf en de steeds groter wordende rol van de overheid in het economische leven) en de conclusie dat dat alles wijst in één richting: 'die van het industrialisatieproces' komt de cursief gedrukte uitspraak: 'De economische groei is het kenmerk van de structurele ontwikkeling', al mag zij

waar zijn, toch als een verrassing. Want de vraag rijst: is dit kenmerk zwaar genoeg om als analytisch uitgangspunt te kunnen dienen als men een transformatieproces wil verklaren dat in de eerste plaats een industrialisatie-, mechanisatie- en rationalisatieproces is?

Naast het aangedragen cijfermateriaal moet ik als verdienste van het boek noemen de wijze waarop de Vries 'de laatste 70 jaar' uit de tijd daarvoor laat voortkomen. Daar staat weer tegenover dat de beschouwingen over de periode na 1940 vrij vlak zijn. Afgezien daarvan, vertoont het boek in de tweede helft duidelijk sporen van haastwerk: diverse hinderlijke zetfouten, verwijzingen naar pagina's waarvan de nummering niet wordt ingevuld (pp. 98, 125) en een weinig heldere gedachtengang (zie b.v. p. 100 1e alinea).

Dit alles neemt niet weg dat de wijze waarop de Vries de feiten op een rijtje zet soms zeer instructief is. Dat geldt ook voor sommige terloopse commentaartjes. Ik vraag mij tenslotte af of de vermelding van de bronnen in de tekst te wijten is aan de reeds gesignaleerde nonchalance of te danken is aan de wens om de lezer terloops met de bestaande specialistische literatuur te laten kennis maken. Het oog wordt door dit procédé niet aangenaam getroffen, maar voor fervente notenkrakers, zoals ikzelf, wordt de lectuur van het boek er wel door vergemakkelijkt.

C. Offringa

C. Gerretson, *Verzamelde Werken III, Geschiedenis (1933-1939)*. Bosch en Keuning, Baarn 1975, 434 blz. prijs f 35,-

In het derde deel vindt men verschillende vanuit het tweede deel reeds bekende thema's terug. Ook nu weer opstellen over Groen van Prinsterer, vooral in zijn relatie tot de jonge Kuyper, over Kuyper zelf, over 1830 en over de Vlaamse beweging. Daarnaast is er een aantal opstellen over Willem van Oranje, waarvan "Willem van Oranje en het recht van weerstand" het belangrijkste is. Willem van Oranje wordt hier getekend als de man van de weerstand (geen opstand) tegen het Spaanse absolutisme ten behoeve van het behoud van de Bourgondische traditie. De lijn wordt doorgetrokken naar het heden van de jaren dertig naar een Vlaanderen dat verdrukt wordt door een verfranst en wezensvreemd Brussel.

Zeer de moeite van het lezen waard is het grote opstel "Historie en leven", waarin Gerretson uitvoerig de verhouding in Brabant en Limburg in 1830 schetst. Hij geeft hier zijn Midden-Nederland theorie een historische fundering. Hij wijst op anti-Hollandse gevoelens, een zekere afkeer van het militair bedrijf, een afkeer gevoed door de geestelijkheid en mede daaruit voortvloeiend het ideaal dat mannen als Sasse van Ysselt voor ogen zou hebben gestaan: een verbintenis van de katholieke Nederlands sprekende gewesten. Een driedeling van de Nederlanden, waar ook Groen van Prinsterer in zijn *Nederlandsche Gedachten*, II, 1830, mee gespeeld had.

Weinig wordt men gewaar over Gerretson als politicus in de jaren dertig. Zo hier en daar leest men wel iets over zijn flirt met het fascisme. Een flirt die getemperd werd en in 1934 afgesloten werd (zie *Gedenkboek Utrechtsche Indologen Vereeniging, 1925-1950*, blz. 35) door Gerretson's vasthouden aan een zuiver Nederlands en in het Nederlandse verleden gegrondvest nationalisme en zijn afwijzen van staatsabsolutisme in welke vorm dan ook.

Men komt hier bij Gerretson in paradoxale situaties terecht. Hij was voorstander van een krachtig gezag en geen liefhebber van de parlementaire democratie, waar de meerderheid de doorslag gaf. Wat hij precies wel wilde blijft in het vage. Opstellen als "Koninklijk kabinet òf dictatuur" (1933) en als "Open brief aan Colijn" heruitgegeven in 1934 en "Charter van het Nederlandsch Volksfascisme", gepubliceerd in *Aristo*, 1933 geven daarover meer informatie. Uiteindelijk moet Gerretson's afwijzen van fascisme en verwante stromingen verklaard worden vanuit zijn visie op het Nederlandse verleden en wat daarin voor hem dierbaar was. Dit blijkt ook prof. dr. P. Geyl's visie op de zaak, toen hij hierover op 2-1-1934 aan zijn vriend de Vlaamse socialistische politicus Herman Vos schreef: "De welgemoedheid van Gerretson komt vooral voort, als ik het wel zie, uit zijn beseft dat hij met zijn "fascistische" actie iets bereikt, en wat hij ermee bereikt, is vooral het schaakmat zetten van het echte fascisme, het nat. socialisme van Mussert. Er is in heel die positie natuurlijk iets kroms, maar ik verzeker je dat Gerretson door en door oprecht is, bezield van een hartstochtelijke haat tegen Hitler, totalitarisme, staatsabsolutisme, onderdrukking en geweld." (zie *Geyl en Vlaanderen*, III, 1933-1966, uitgeg. door P. van Hees en A.W. Willemsen, Antwerpen-Amsterdam, 1975, blz. 53).

De opstellen over de Vlaamse en Groot Nederlandse beweging zijn meer retrospectief van aard. Politieke betekenis hebben ze niet. Gerretson speelde in deze jaren geen actieve rol meer in de Groot-Nederlandse beweging en hij had zich in deze jaren ook duidelijk van anti-democratische tendenzen in het Vlaams nationalisme gedistancieerd.

Interessant is in de lezing uit 1938 getiteld "Historische inleiding" gehouden voor studenten van de landbouw hogeschool te Wageningen het volgende citaat:

Ware wijsheid is het, het heil van een volk, van een agrarisch volk vooral, zo laag mogelijk bij de grond, ja (zo mij een scherts vergund is), *in* de grond te zoeken. Geen emancipatie door geforceerd parlementarisme of industrialisatie kan opwegen tegen de directe volksverrijking, die het gevolg is van elke verbetering van de landbouw, westerse en vooral inheemse." Een citaat dat nog altijd actueel is, ook al ligt er een grote ideologische distantie tussen de auteur van dit citaat en de huidige aanhangers en beoefenaren van deze visie.

Tenslotte nog een opmerking over het opstel uit 1938 getiteld "De ontwikkeling van het Noord Nederlands partijwezen". Gerretson constateert als een Lijphart *avant la lettre* de werking van een pacificatiemodel aan de top. Hij schrijft: "Anders gezegd: het blok der parlementaire partijen is bezig zich te vormen tot een nieuwe partij van het juiste milieu, even vijandig aan de reactie der fascistten als aan de revolutie der communisten. Gerretson's conclusie dat het "bloc du juste milieu" bereid was het parlementair overwicht prijs te geven voor koninklijke kabinetten en dat het gevaar van een te sterk centraal gezag uitgebannen werd door "het algemeen vertrouwen op de wijze persoonlijkheid van de Koningin" roept wel weer vragen op.

Al met al een bundel waar veel levendige en interessante stukken in staan en een bundel die de opmerking over de hedendaagse geschiedschrijving in het opstel "Historie en leven": Het is een vak en openhartig gezegd, een vrij dom vak geworden, voor wat betreft Gerretson toch logenstraft.

P. van Hees.

MEDEDELINGEN BETREFFENDE HET P.A.V.ROOSTER 1975-1976

Het rooster is nog niet geheel rond. De afdelingen zullen tijdig bericht ontvangen. De collegedata van Dr. N. Bootsma kunnen eventueel veranderen. Ook hier wordt bijtijds over bericht.

In Kleio nummer mei-5-1975 staan enkele fouten. Zo is het tel. nr. van Prof. Dr. H.P.H. Jansen 050-255565 en dat van Prof. Dr. E. Zürchner 01711-11153.

Dan wordt m.i.v. 29 september a.s. het adres van Prof. Dr. D.J. Roorda veranderd. Het zal dan zijn: Lorentzkade 46, Leiden, tel. 071-125681.

Alkmaar:	wo.	1 okt.	(29-4)	Dr. C. Smit, Mauritskade 41c Den Haag, tel. 070-639131.
			4.	De Indonesische kwestie.
	ma.	10 nov.	(34-3)	Dr. E.E.G. Vermeulen, Mariahoeve, Kemperberg- weg 3b, Arnhem, tel. 085-430269.
			3.	Wat is geschiedenis eigenlijk?
	do.	29 jan.	(26-1)	Prof. Dr. D.J. Roorda, Lorentzkade 46, Leiden, tel. 071-125681
			1.	Ideologie, traditie en organisatie in de politiek van de late 17e eeuw (Willem III contra Lodewijk XIV)
	wo.	10 mrt.	(31-2)	Prof. Dr. J.H. v. Stuyvenberg, Meentweg 77, Bus- sum, tel. 02159-13177.
			2.	Max Weber: Calvinistische Ethiek en Kapitalis- tische geest.
	ma.	13 okt.	(4-2)	Dr. L.C. Biegel, Pieter Lastmankade 39hs, Amster- dam, tel. 020-737711.
			2.	Politieke en sociale aspecten van de "vierde wereld": minderheden en "verboden naties".
	do.	13 nov.	(17-1)	Prof. Dr. H.P.H. Jansen, Groenendaal 45, Gronin- gen, tel. 050-255565.
			1.	Boerenvrijheid en boerenopstanden in de middel- eeuwen.
	vrij.	16 jan.	(16-1)	Mr. M. Huizer, Berglaan 126, Zoetermeer, tel. 079-213910
			1.	Schijn en werkelijkheid in de staatsinrichting.
	vrij.	12 mrt.	(33-2)	Drs. E.B. Vermeer, Johan de Witstraat 6, Leiden, tel. 071-54887.
			2.	China sinds 1949.
	do.	23 okt.	(2-1)	Prof. Dr. W. Jappe Alberts, IJsselsale, Voorst, tel. 05758-421.
			1.	De Nederlandse stad in de middeleeuwen.
Amsterdam:	wo.	12 nov.	(24-1)	Dr. F.G. van der Poll, Vliet 22, Prinsenbeek, tel. 01607-2960.
			1.	Nieuwe opvattingen over het fascisme.

	do.	22 jan.	(25-1)	Dr. G. van Roon, Eerste Brandenburgerweg 5, De Bilt, tel. 030-761915.
			1.	Geschiedenis van het moderne Griekenland.
	di.	9 mrt.	(36-3)	Prof. Dr. Joh. de Vries, Drossaard van Wesepstraat 6, Tilburg, tel. 013-675761.
			3.	Het historisch perspectief van de multinationals.
Den Bosch:	wo.	15 okt.	(28-2)	Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt, Groot Hoefijzerlaan 32a, Wassenaar, tel. 01751-79292.
			2.	De Amerikaanse Revolutie na 200 jaar.
	wo.	19 nov.	(32-2)	Drs. H.W. Tromp, Stationsstraat 25, Sauwerd, tel. 05909-494.
			2.	Politieke Vorming — ook door gesch. onderwijs?
	wo.	21 jan.	(18-1)	Drs. R. de Jong, Dag Hammerskoldl. 51, Castri-cum, tel. 02518-51819.
			1.	Anarchisme.
	wo.	10 mrt.	(21-3)	Drs. G.J. Meijer, Nieuwe Kerkstr. 8, Vlaardingen, tel. 010-341789.
			3.	Monetaire problemen 1919-1939 (Du. inflatie, gouden standaard, devaluatie, monetaire crisis)
Breda:	do.	16 okt.	(15-1)	Prof. Dr. F.W.N. Hugenholtz, Julianalaan 207, Bilt-hoven, tel. 030-783820.
			1.	Sociale revoluties in de middeleeuwen.
	di.	4 nov.	(11-1)	Dr. A.L. Constandse, Zonnebloemstr. 57, Haarlem, tel. 023-325314.
			1.	China en Rusland (S.U.) na 1900.
	do.	22 jan.	(21-3)	Drs. G.J. Meijer, Nieuwe Kerkstr. 8, Vlaardingen, tel. 010-314789.
			3.	Monetaire problemen 1919-1939 (Du. inflatie, gouden standaard, devaluatie, monetaire crisis)
Eindhoven:	ma.	6 okt.	(5-1)	Drs. M.D. Bogaarts, Past van Soevershemstraat 10, Nijmegen, tel. 080-554338.
			1.	Partijpolitieke en parlementaire geschiedenis van Nederland 1918-heden, in hoofdlijnen geschetst (stencils met basisgegevens en literatuur worden beschikbaar gesteld).
	di.	25 nov.	(16-1)	Mr. M. Huizer, Berglaan 126, Zoetermeer, tel. 079-213910.
			1.	Schijn en werkelijkheid in de staatsinrichting.
	ma.	19 jan.	(32-2)	Drs. H.W. Tromp, Stationsstr. 25, Sauwerd, tel. 05909-494.
			2.	Politieke vorming — ook door gesch. onderwijs?
Goes:	do.	30 okt.	(2-1)	Prof. Dr. W. Jappe Alberts, IJsselsale, Voorst, tel. 05758-421.
			1.	De Nederlandse stad in de middeleeuwen. (kan evt. iets naar voren i.v.m. reis v.d. spreker).

	do.	20 nov.	(1-1)	Prof. Dr. G.J.D. Aalders, Nieuwe Bussummerweg 147, Huizen / N.H., tel. 02152-54542).
			1.	Economische structuren in het Griekenland van de 5e en 4e eeuw v. C.
	do.	15 jan.	(6-1)	Dr. N. Bootsma, Philippuslaan 6, Nijmegen, tel. 080-230978.
			1.	De V.S. en Latijns Amerika in de 20e eeuw.
	?	?	(7-2)	Prof. Dr. J.A. Bornewasser, Jericholaan 1, Nijmegen, tel. 080-224727.
			2.	Hoe hebben de kerken met de Verlichting gewor- steld? De geschiedenis van twee eeuwen interpreta- tie.
Groningen:	di.	7 okt.	(29-4)	Dr. C. Smit, Mauritskade 41c, Den Haag, tel. 070-639131.
			4.	De Indonesische kwestie.
	di.	11 nov.	(11-2)	Dr. A.L. Constandse, Zonnebloemstr. 57, Haarlem, tel. 023-325314.
			2.	Revoluties in Latijns-Amerika.
	wo.	21 jan.	(24-1)	Dr. F.G. v.d. Poll, Vliet 22, Prinsenbeek, tel. 01607-2960.
			1.	Nieuwe opvatting over het fascisme.
	di.	2 mrt.	(4-1)	Dr. L.C. Biegel, Pieter Lastmankade 39hs, Amster- dam, tel. 020-737711.
			1.	De problematiek van het Midden-Oosten.
Den Haag:	ma.	6 okt.	(22-1)	Dr. J.M. Pluvier, Heideweg 5, Soest, tel. 02155-16867.
			1.	Zuidoost Azië sinds 1945.
	ma.	24 nov.	(7-2)	Prof. Dr. J.A. Bornewasser, Jericholaan 1, Nijme- gen, tel. 080-224727.
			2.	Hoe hebben de kerken met de Verlichting gewor- steld? De geschiedenis van twee eeuwen interpreta- tie.
	ma.	12 jan.	(5-1)	Drs. M.D. Bogaarts, Past. van Soevershemstraat 10, Nijmegen, tel. 080-554338.
			1.	Partijpolitieke en parlementaire gesch. van Neder- land 1918-heden, in hoofdlijnen geschetst (stencils met basisgegevens en literatuur beschikbaar).
	ma.	8 mrt.	(32-1 of 2)	Drs. H.W. Tromp, Stationsstr. 25, Sauwerd, tel. 05909-494.
			1.	Aktuele politieke ontwikkelingen en gesch. onder- wijs.
			2.	Politieke vorming — ook door gesch. onderwijs?
Haarlem:	wo.	22 okt.	(9-3)	Prof. Dr. I.J. Brugmans, Zantvoorterallee 226, Haarlem, tel. 023-280851.
			3.	Nieuwe inzichten over de industriële revolutie in Engeland.

	wo.	26 nov.	(31-2)	Prof. Dr. J.H. v. Stuyvenberg, Meentweg 77, Bussum, tel. 02159-13177.
			2.	Max Weber: Calvinistische ethiek en Kapitalistische geest.
	di.	10 febr.	(36-3)	Prof. Dr. Joh. de Vries, Drossaard van Wesepstraat 6, Tilburg, tel. 013-675761.
			3.	Het historisch perspectief van de multinationals.
Heerlen:	do.	16 okt.	(4-1)	Dr. L.C. Biegel, Pieter Lastmankade 39hs, Amsterdam, tel. 020-737711.
			1.	De problematiek van het midden-Oosten.
	di.	25 nov.	(32-1)	Drs. H.W. Tromp, Stationsstraat 25, Sauwerd, tel. 05909-494.
			1.	Aktuele politieke ontwikkelingen en gesch. onderwijs.
	do.	29 jan.	(6-1)	Dr. N. Bootsma, Philippuslaan 6, Nijmegen, tel. 080-230978.
			1.	De V.S. en Latijns-Amerika in de 20e eeuw.
	do.	11 mrt.	(18-3)	Drs. R. de Jong, Dag Hammerskoldlaan 51, Castri-cum, tel. 02518-51819.
			3.	Spanje, burgeroorlog.
Hengelo:	wo.	18 okt.	(24-1)	Dr. F.G. van der Poll, Vliet 22, Prinsenbeek, tel. 01607-2960.
			1.	Nieuwe opvattingen over het fascisme.
	di.	18 nov.	(35-3)	Dr. J. Verseput, Schiebroeksesingel 18, Rotterdam, tel. 010-183561.
			3.	Belle Epoque.
	wo.	21 jan.	(28-2)	Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt, Groot Hoefijzer-laan 32a, Wassenaar, tel. 01751-79292.
			3.	Constanten in de Amerikaanse Buitenlandse poli-tiek.
	do.	18 mrt.	(25-4)	Dr. G. van Roon, Eerste Brandenburgerweg 5, De Bilt, tel. 030-761915.
			4.	Imperialisme, kolonialisme en dekolonisatie. Theo-rie en praktijk.
Leeuwarden:	di.	14 okt.	(29-4)	Dr. C. Smit, Mauritskade 41c, Den Haag, tel. 070-639131.
			4.	De Indonesische kwestie.
	ma.	10 nov.	(11-2)	Dr. A.L. Constandse, Zonnebloemstr. 57, Haarlem, tel. 023-325341.
			2.	Revoluties in Latijns-Amerika.
	vrij.	13 febr.	(8-2)	Prof. Dr. A.B. Breebaart, Vogelkerslaan 34, Amstelveen, tel. 020-411607.
			2.	Oppositie stromingen in de vroege Keizertijd.

	di.	16 mrt.	(36-6)	Prof. Dr. Joh. de Vries, Drossaard van Wesepstraat 6, Tilburg, tel. 013-675761. 6. De economische ontwikkeling der Benelux-landen 1920-1970.
Maastricht:	—	—	—	Wordt nader bekend gemaakt.
	ma.	24 nov.	(34-1)	Dr. E.E.G. Vermeulen, Mariahoeve, Kemperbergerweg 3b, Arnhem, tel. 085-430269. 1. Johan Huizinga over de wetenschap der geschiedenis.
	di.	20 jan.	(30-3)	Mr. A. Stempels, Achterstraat 6, Neerijnen-4136, tel. 04181-655. 3. Vrijheidsrechten, op weg en op de tocht.
	do.	11 mrt.	(15-1)	Prof. Dr. F.W.N. Hugenholtz, Julianalaan 207, Bilt-hoven, tel. 030-783820. 1. Sociale revoluties in de Middeleeuwen.
Rotterdam:	do.	9 okt.	(27-1)	Dr. C. de Ru, Gezichtslaan 10, Doorn, tel. 03430-2979. 1. De Trias als didaktisch uitgangspunt.
	do.	30 okt.	(29-4)	Dr. C. Smit, Mauritskade 41c, Den Haag, tel. 070-639131. 4. De Indonesische kwestie.
	do.	4 febr.	(1-1)	Prof. Dr. G.J.D. Aalders, Nieuwe Bussumerweg 147, Huizen / N.H., tel. 02152-54542. 1. Economische structuren in het Griekenland van de 5e en 4e eeuw v. C.
	wo.	17 mrt.	(24-1)	Dr. F.G. v.d. Poll, Vliet 22, Prinsenbeek, tel. 01607-2960 1. Nieuwe opvattingen over het fascisme.
Utrecht:	vrij.	10 okt.	(20-1)	Dr. J.R. van der Leeuw, Schubertstr. 22, Amsterdam, tel. 020-766849. 1. Het ontstaan van de koude oorlog.
	wo.	19 nov.	(31-2)	Prof. Dr. J.H. van Stuyvenberg, Meentweg 77, Bussum, tel. 02159-13177. 2. Max Weber: Calvinistische Ethiek en Kapitalistische geest.
	di.	10 febr.	(6-1)	Dr. N. Bootsma, Philippuslaan 6, Nijmegen, tel. 080-230978. 1. De V.S. en Latijns-Amerika in de 20e eeuw.
	do.	18 mrt.	26-1)	Prof. Dr. D.J. Roorda, Lorentzkade 46, Leiden, tel. 071-125681. 1. Ideologie, traditie en organisatie in de politiek van de 17e eeuw (Willem III contra Lodewijk XIV).
Venlo:	do.	30 okt.	(15-1)	Prof. Dr. F.W.N. Hugenholtz, Julianalaan 207, Bilt-hoven, tel. 030-783820. 1. Sociale revoluties in de middeleeuwen.

	do.	20 nov.	(9-1)	Prof. Dr. I.J. Brugmans, Zandvoorterallee 226, Haarlem, tel. 023-280851.
			1.	Achtergronden van de Indonesische revolutie.
	di.	27 jan.	(23-1)	Prof. Dr. J.J. Poelhekke, Steenstraat 22, Nijmegen, tel. 080-230354.
			1.	Frederik Hendrik.
	do.	18 mrt.	(21-1)	Drs. G. Meijer, Nieuwe Kerkstraat 8, Vlaardingen, tel. 010-341789.
			1.	Keynes en de jaren dertig.
Zutphen:	vrij.	10 okt.	(5-1)	Drs. M.D. Bogaards, Past. van Soevershemstraat 10, Nijmegen, tel. 080-554338.
			1.	Partijpolitieke en parlementaire gesch. van Nederland 1918-heden, in hoofdlijnen geschetst (stencils met basisgegevens en literatuur worden beschikbaar gesteld).
	wo.	19 nov.	(11-1)	Dr. A.L. Constandse, Zonnebloemstraat 57, Haarlem, tel. 023-325314.
			1.	China en Rusland (S.U.) na 1900.
	vrij.	20 febr.	(6-1)	Dr. N. Bootsma, Philippuslaan 6, Nijmegen, tel. 080-230978.
			1.	De V.S. en Latijns-Amerika in de 20e eeuw.
	vrij.	12 mrt.	(12-1)	Dr. P.A.M. Geurts, Mesdagstr. 8, Nijmegen, tel. 080-225295.
			1.	Het begin van de wetenschappelijke historiografie in Nederland ($\pm$ 1830)
Zwolle:	do.	2 okt.	(14-1)	Mr. Dr. M.B. van der Hoeven, Lamb. Heynricstraat 26h, Amersfoort, tel. 033-17280.
			1.	Enkele fundamentele grondtrekken in de ontwikkeling der Franse politieke verhoudingen in de 19e en 20e eeuw.
	do.	6 nov.	(1-2)	Prof. Dr. G.J.D. Aalders, Nieuwe Bussumerweg 147, Huizen/N.H., tel. 02152-54542.
			2.	Griekse Democratie.
	do.	15 jan.	(26-1)	Prof. Dr. D.J. Roorda F. Lorentzkade 46, Leiden, tel. 071-125681
			1.	Ideologie, traditie en organisatie in de politiek van de late 17e eeuw (Willem III contra Lodewijk XIV).
	do.	11 mrt.	(25-4)	Dr. G. van Roon, Eerste Brandenburgerweg 5, De Bilt, tel. 030-761915.
			4.	Imperialisme, kolonialisme en dekolonisatie. Theorie en praktijk.

drs. T. M. Gilhuis

De wereld in een druppel

Modellen, vragen en opdrachten bij het onderwijs in de geschiedenis volgens de thematisch-exemplarische methode (v.w.o. / h.a.v.o. / m.a.v.o.)

Deze uitgave wil laten zien hoe het werken met bronnenmateriaal op boeiende wijze kan bijdragen tot de vernieuwing van het geschiedenisonderwijs.

leerlingenboek f 5,75

docentengids f 6,95

Al onze uitgaven zijn verkrijgbaar bij de boekhandel

Uitgeversmaatschappij

J. H. KOK

Kampen, Postbus 130

Telefoon 05202-3545, toestel 14

De wajang-figuren Ardjoena en Srikandi vertegenwoordigen de Indonesiërs, die de herrijzenis van Nederlands-Indië wilden beletten, waardoor Java 30 jaar geleden veranderde in een dodelijke-smaragd . . . "De Japanners hebben de volgzame Javanen vergiftigd", luidde de onjuiste diagnose. Omdat de markt sindsdien overspoeld werd met kampverhalen, die geen licht konden werpen op wat er daarbuiten werkelijk aan de hand was, schreef LEONORE GEORGE (L.G. Hoffmeister):

deel I Het zelfgedolven graf van Neerlands glorie f.17,75

deel II Herrijzenis niet gewenst f.19,75

franco.

daarmee oorzaken en de onafwendbare gevolgen naast elkaar zettend. Van het middelpunt naar de cirkelomtrek: belevenissen van Indo-Europeanen; touwtrekken om de macht tussen Indonesiërs en Japanners; de levensverslindende wereldoorlog. Omdat uitgevers er-geen-brood-in-zagen, zijn beide delen in eigen beheer uitgegeven; ze zijn gebonden, tellen 292 en 340 blz., zijn van situatiekaartjes en literatuurlijstjes voorzien, boeiend en informatief voor docenten en

studerenden, geven geschiedenis in populaire vorm.

Folders kunnen schriftelijk aangevraagd worden via boekendepot, postbus 8815 Den Haag of telefonisch 070/664706.

De afdeling Oud Nederlands Recht
van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid vraagt een

wetenschappelijk (hoofd)medewerk(st)er rechten of geschiedenis.

Taken:

- het leiding geven en medewerken aan Grote Raad-project (bewerken van 15e en 16e eeuwse rechtspraak)
- het verrichten van wetenschappelijk onderzoek
- het geven van onderwijs op doctoraalniveau (keuzevak oud Nederlands recht).

Vereist is een doctoraalexamen rechten of geschiedenis.
Ervaring op het gebied van archiefonderzoek is gewenst.

Uw sollicitatie kunt u richten aan prof. mr.
J. Th. Smidt, Spaarnelaan 8, Haarlem, onder nr. 480 C.G.
bij wie u ook inlichtingen kunt inwinnen
(telefoon 071 - 4 27 41 tst. 19 of 42 of
023 - 28 38 11).

Universiteit van Amsterdam

COMMISSIES

DIDAKTIEKCOMMISSIE

DRS. J. BAALBERGEN, *voorzitter*, Sandbergstraat 8, Abcoude, tel. 02946-3207.
MEJ. D.H. VERHAGEN, *secretaresse*, Kanaalstraat 18, Groningen, tel. 050-125039
J.C. VRIELINK, *penningmeester*, H. Stevinstraat 11, Harderwijk, tel. 03410-15288, postrekening 1561752 t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
J.BROUWER, Elst (Gld).
P. DOVES, Zaandam.
L.G. DALHUISEN, Warmond
C.J. LEIJH, Den Haag
H. van der VEEN, Veendam.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

F. JONKER, van Heemskerckstraat 74, Hoogezand, tel. 05980-4895, *voorzitter*
A.J. PLAS, Vooronder 44, Groningen, tel. 050-488326, *1e vice-voorzitter*
J. BOUWSMA, Brokmui 40, Dokkum, tel. 05190-3598, *2e vice-voorzitter*
F. JONKER, van Heemskerckstraat 74, Hoogezand, tel. 05980-4895, *1e secretaris*
H. ROEST, E.E.G.-laan 12, Coevorden, tel. 05240-2612, *2e secretaris*
L.W. LENSEN, Zuiderlaan 4, Hoogezand, tel. 05980-4101, *penningmeester*,
Gironummer van de Commissie: 527314 t.n.v. de penningmeester.
DR. J. SWART, Lindenlaan 40, Assen, tel. 05920-14591, portefeuilles.

AFDELINGEN

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

<i>Alkmaar:</i>	Lindenlaan 12, Bergen N.H.	<i>Haarlem:</i>	Noorderdreef 160, Vennep.
<i>Arnhem:</i>	Apeldoornseweg 31.	<i>Heerlen:</i>	Leenderkapelweg 27, Schaesberg.
<i>Amsterdam:</i>	Anton Mauvelaan 7, Nederhorst ten Berg.	<i>Hengelo:</i>	Th.de Keyserstraat 276, Enschede.
<i>Den Bosch:</i>	Philips de Tweedestr. 51.	<i>Leeuwarden:</i>	Gerard ter Borchstraat 19.
<i>Breda:</i>	St. Bavostr. 96. Rijsbergen.	<i>Maastricht:</i>	Veldspaatstraat 23.
<i>Eindhoven:</i>	Junolaan 16.	<i>Rotterdam:</i>	Kamperfoelielaan 15, Oostvoorne.
<i>Goes:</i>	Spanjaardstr. 37, Middelburg.	<i>Utrecht:</i>	J.F. Kennedylaan 131, Woudenberg.
<i>Groningen:</i>	v. Heemskerkstraat 74, Hoogezand	<i>Venlo:</i>	Gerstekamp 12, Warnsveld.
<i>Den Haag:</i>	Lindenstraat 22, 's-Gravenzande.	<i>Zwolle:</i>	Stevinstraat 11, Harderwijk.

MAVOCOMMISSIE

P.G. RUYS, *voorzitter*, Zandkamp 140, Hoogland, tel. 03493-2128.
B. BERENSCHOT, *secretaris*, Dr. A. Plesmanlaan 334, Maarssen, tel. 03465-4327
P. DOVES, Zaandam.
G. ERIKS, Schagen.
F. VISSER, Den Haag.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE AKADEMIES (PEDAK)

DR. F.G.G. GOVERS, *voorzitter*, Elzenstraat 12, Uden (N.Br.), tel. 04132-64117.
P.W. BROUWER, *secretaris*, Esdoornlaan 1, Rotterdam-12, tel. 010-226431
DRS. D.J. NOORDAM, *penningmeester*, Jan Vethkade 50, Dordrecht, tel. 078-37781.
J.E. BROUWER, Gorssel.
BR. EMILIUS GORDIJN, 's-Gravenhage.
B. SCHLAMAN, Eindhoven.

Speurtocht door de eeuwen

Projectleider en eindredacteur
prof.dr. D.J. Roorda

Deel 5 De nieuwste geschiedenis
vanaf 1914

ISBN 90 01 76205 0

Derde druk, f 26,90

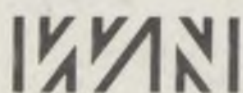
'Flower Power!' Beatle John Lennon
en zijn vrouw Yoko Ono demonstreren
in het Amsterdamse Hilton Hotel
de macht der liefde (1969)
Foto op pag. 247

Van deel 5 is deze zomer de derde geheel herziene druk verschenen.
Deze 304 pagina's tellende turf van de hand van *dr. C. Offringa* is hèt
geschiedenisboek over de twintigste eeuw te noemen. Nieuw opgenomen is
een gedeelte over de staatsinrichting van Nederland.
In het kader van de herziening is, mede rekening houdend met wensen van
gebruikers, het gewicht van de stof opnieuw verdeeld:

- De aanloop tot de Eerste Wereldoorlog is bekort;
- het interbellum is nu in drie in plaats van in vijf hoofdstukken ingedeeld. Daardoor is een grotere overzichtelijkheid bereikt;
- het gedeelte over de geschiedenis na 1945 is fors uitgebreid en geheel herschreven;
- ook de modernste geschiedenis van de Derde Wereld heeft ruime aandacht gekregen.

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij de uitgever.
Belangstellende docenten kunnen een presentexemplaar aanvragen.

Wolters-Noordhoff

3085 242/12